

ΙΔΕΑ

ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΣΠΥΡΟΣ ΜΕΛΑΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΣΑΙΕΠΗΡΟΥ : ΦΑΛΣΤΑΦ. Μετάφρασμα
ΑΔΕΣ. ΠΑΛΛΗ.

Κ. ΤΣΑΤΣΟΥ : 'Η θέση τής ιδεοκρατίας στὸν
κοινωνικὸ ἀγῶνα.

ΓΙΑΝΝΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗ : Τὸ πρόβλημα τοῦ
ἐγὼ στὴ φιλοσοφία τοῦ L. Brunschvicg.
(Β.' Μέρους).

ΑΓΓ. ΤΕΡΖΑΚΗ : Τὸ νσοελληνικὸ μυθιστό-
ρημα (Μέρους Β.').

Γ. Σ. ΒΟΥΜΒΑΙΝΟΠΟΥΛΟΥ : Νεοελληνικὴ
Φιλοσοφία.

Θ. ΣΥΔΗ : Κ. Π. Καβάφης.

ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ τοῦ κ. Γ. Δ. Δασκαλάκη. ΕΥ-
ΡΩΠΑΪΚΑ ΘΕΜΑΤΑ τοῦ κ. Φ. Ραφαήλ.
ΓΝΩΜΕΣ ΝΕΩΝ τοῦ κ. Πάφ. Διαφούτσου.
ΠΡΟΣΩΠΑ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΑ.

ΙΟΥΝΙΟΣ 1933

ΤΙΜΗ ΔΡ. 10

ΕΚΔΟΣΗ ΚΑΙ ΤΥΠΟΣ Μ. ΣΑΛΙΒΕΡΟΥ - ΑΘΗΝΑΙ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ Μ. ΣΑΛΙΒΕΡΟΥ ΣΤΑΔΙΟΥ 14-ΑΘΗΝΑΙ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

Θόμσον Άρ. —Εισαγωγή εις την επιστήμην. Μετάφρασις υπό Α. Δ. Σίδερη.	Δρ.	25.—
Ίνζενιέρος Ζ. — <i>Ἡ ὑπόκρισις εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς.</i> Μετάφρασις υπό Α. Δαλεζίου.	»	20.—
Καίτη Θ. — <i>Φιλοσοφικά.</i>	»	20.—
Κάρλσον Γ. — <i>Ἡ φιλοσοφία τῆς Θρησκείας.</i> Μετάφρασις υπό Π. Γρατσιάτου.	»	24.—
Καούτσκι Κ. — <i>Οικονομικὲς θεωρίαι τοῦ Κάρλ Μάρξ.</i> Μετάφρασις υπό Π. Πουλιπούλου.	»	40.—
Κάρλκνυλ. — <i>Οἱ Ἑβραῖοι.</i>	»	35.—
Κορδάτου Ι. — <i>Ἀρχαῖαι Θρησκείαι καὶ Χριστιανισμός.</i>	»	30.—
Κορδάτου Ι. — <i>Ἡ κοινωνικὴ σημασία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως τοῦ 1821.</i>	»	25.—
Κουγέα Σπ. — <i>Ἡ Ἰδέα τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν παρὰ τοῖς Ἕλλησι.</i>	»	60.—
Λαισάν Κ. Α. — <i>Ἡ ἀγωγή ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐπιστήμης.</i> Μετάφρασις υπό Ν. Καζαντζάκη.	»	24.—
Λίππς Γ. — <i>Ἡ ἐλευθερία τῆς Βουλῆσεως.</i> Μετάφρασις υπό Α. Δαλεζίου.	»	35.—
Λομπρόζο Κ. — <i>Πνευματισμός καὶ ὑπνωτισμός.</i> Μετάφρασις υπό Μιχ. Καίτη.	»	25.—
Κουρότα Δ. — <i>ΔιΨυχώσεις εἰς τὴν λογοτεχνίαν. Ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ δράματα.</i>	»	125.—
Μάρξ Κάρλ. — <i>Κριτικὴ τῆς Πολιτ. Οἰκονομίας.</i>	»	50.—
Μεντσικόφ. — <i>Μελέται περὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως.</i> Μετάφρασις υπό Α. Γεωργιάδου.	»	32.—
Μπέροξον Έρρ. — <i>Τὸ γέλιο.</i> Μετάφρασις υπό Ν. Καζαντζάκη.	»	24.—
Μπέροξον Έρρ. — <i>Ἡ Δημιουργὸς ἐξέλιξις.</i> Μετάφρασις υπό Κ. Θ. Παπαλεξάνδρου.	»	50.—
Μπέροξον Έρρ. — <i>Φαντάσματα καὶ δειρά. Ψυχὴ καὶ σῶμα.</i> Μετάφρασις υπό Α. Δαλεζίου.	»	25.—
Μπουχάριν Ν. — <i>Θεωρία τοῦ Ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ.</i> Μετάφρασις υπό Π. Ὀρφανοῦ. Τόμοι 2.	»	90.—
Μπόχνερ. — <i>Ὁ Δαρβινισμός.</i> Μετάφρασις υπό Α. Φαρμακοπούλου.	»	20.—

ΕΥΚΟΛΙΑΙ ΠΛΗΡΩΜΗΣ ΔΙΑ ΜΗΝΙΑΙΩΝ ΔΟΣΕΩΝ
ΖΗΤΗΣΑΤΕ ΤΙΜΟΚΑΤΑΛΟΓΟΝ ΔΩΡΕΑΝ

ΧΡΟΝΙΑ Α' ΤΟΜΟΣ Ι ΙΟΥΝΙΟΣ 1933 ΑΡΙΘ. 6

Ι Δ Ε Α

ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ—ΟΡΓΑΝΟ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΗΣ ΣΚΕΨΗΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΣΠΥΡΟΣ ΜΕΛΑΣ

ΔΡΥΤΕΣ ΚΑΙ ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:
ΣΠΥΡΟΣ ΜΕΛΑΣ
ΓΙΩΡΓΟΣ ΘΕΟΤΟΚΑΣ
ΓΙΑΝΝΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΗΣ

ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ: ΚΑΘΕ ΟΜΟΓ'ΔΕΑΤΗΣ Σ'ΟΠΟΙ-
ΟΔΗΠΟΤΕ ΚΛΑΔΟ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ Η ΤΗΣ
ΤΕΧΝΗΣ ΜΕ ΤΗΝ ΠΡΟ'ΥΠΟΘΕΣΗ ΤΗΣ ΔΗ-
ΜΟΤΙΚΗΣ.

ΤΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΔΕΝ ΕΠΙΣΤΡΕΦΟΝΤΑΙ.

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ:
ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ "ΙΔΕΑ"
ΕΚΔΟΤΙΚΑ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ Μ. ΣΑΛΙΒΕΡΟΥ
ΣΤΑΔΙΟΥ 14 - ΑΘΗΝΑΙ
ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ: Μ. ΣΑΛΙΒΕΡΟΝ - ΑΘΗΝΑΣ

ΤΙΜΗ ΤΕΥΧΟΥΣ ΔΡ. 10.—

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ: ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ
ΓΙΑ ΕΝΑ ΧΡΟΝΟ ΔΡ. 120.— Α. Α. 0.12.0
ΓΙΑ ΕΞΗ ΜΗΝΕΣ ΔΡ. 70.—

ΣΑΙΕΠΗΡΟΥ ΦΑΛΣΤΑΦ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΜΑ ΑΛΕΞ. ΠΑΛΛΗ

ΠΡΟΣΩΠΑ

ΒΑΣΙΛΕΑΣ ΈΡΙΚΟΣ
ΧΑΡΗΣ, ο διαδοχός
ΛΑ'ΚΑΣΤΡΟΣ,
δεύτερο βασιλοπούλο
ΒΕ'ΣΤΜΟΡΛΑΝΤ
ΓΩΛΑΤΕΡ ΜΠΛΑΝΤ

ΓΟΥΡΣΤΕΡ
ΝΟΡΘΛΑΝΤ
ΠΕΡΣΗΣ, γυμνός του
ΜΟΡΤΙΜΕΡ
ΔΟΓΛΑΣ
ΓΛΕΝΤΟ ΒΕΡ

ΒΕΡΝΟΣ
ΤΖΩΝ ΦΑΛΣΤΑΦ
ΠΟΝΤΣΗΣ
ΓΑΤΣΙ'ΑΟΣ
ΠΕΤΟΣ
ΒΑΡΔΟΦΛΗΣ

ΚΕΤΗ, ΜΗΛΑΙΔΗ ΠΕΡΣΗ
ΜΥΛΑΙΔΗ ΜΟΡΤΙΜΕΡ,
κόρη του Γλεντοβερ
ΞΕΝΟΔΟΧΑΙΝΑ
ΑΓΩΓΙΑΤΕΣ

ΠΡΑΞΗ ΠΡΩΤΗ—ΣΚΗΝΗ ΠΡΩΤΗ

ΣΤΟ ΠΑΛΑΤΙ

Ερχονται ο ΒΑΣΙΛΕΑΣ, ο ΒΕΣΤΜΟΡΛΑΝΤ,
ο σερ ΓΩΛΑΤΕΡ ΜΠΛΑΝΤ και άλλοι

ΒΑΣΙΛΕΑΣ

Χλωμος απο περισπασμους, τοσο συγκλονισμενος πριν, τωρα ομως, ας
αφισω και την αλαφιασμενη ειρηνη να ανασπαι και βραχυπνοους να αρθρω-
σει λιγους τονους, πριν αλλοι αγωνες παλι σε μακρινα μαζ συνταραξουν ακρο-
γιαλια. Οχι, σα διψασμενο σ' αφτης της γης το προσωπο τα χειλια δε θα

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ "ΙΔΕΑ."

βαφουνται με των παιδιωντης αιμα, μητε πολεμου αλετρι θα αβλακωνει τα χωραφιατης, παρα τα ανθουλια της απληγωτα θα στεκουν απο εχτρικα πατηματα και σιδεροπλιστα αλογονυχα. Τα αντιταγμενα εκεινα προσωπα, που σα μετεωρα παραδερτου ουρανου, ολα απο μια πηγη, απο την ιδια ουσια γενημενα, ομως ως χτες συμπλεκουνταν σε αδερφικο συγκλονισμο και φρενιότης σφαγης χειροπιασμα, τωρα εφταχτες σειρες κι' αλληλοβόηθητες προς ενατερμα θα κοιταζουν και δε θα πολεμουνε προς συμαχους, προς συφαμελους και φιλους. Η κοψη του πολεμου, σαν πες σπαθι κακοφηκαρισμενο δε θα ματωνει πια τον κατοχο του. Λοιπον, μιλορδοι, ως περα για τον ταφο του Χριστου—που σα στρατιωτεςτου, που με σημαιαμας τον αγιοτου σταβρο τωρα: ολοι στεκουμε στρατολογημενοι κι' ολοι ορκοδετοι να αγωνιστουμε—αμεσως θα σηκωσουμε μια δυναμη εθνικια. Τα χερια τα Αγγλικα μεσα στις μανας τους τη μητρα πλαστηκαν να διωξουνε τους απιστους απο τα αγια χωματα, οπου βαδισανε τα βλογημενα του Χριστουμας ποδια, ποδια που χιλια τετρακοσα χρονια πριν καρφωθηκαν για το καλομας στον πικρο στραβρο. Μα αφτος ειναι σκοποσμας ενα χρονο τωρα, και πως θα παμε περιτο να ξαναπω. Για τετια υποθεση λοιπον δεν ηρθαμε εδω τωρα, παρα να ακουσω θελω. Βεστμορλαντ, αγαπητε μου ξαδερφε, απο σενα, τι εχτες το βραδυ η δωδεκαδαμας ενεργησε ωστε να μπει σε δρομο το ποθητομου αφτο σεφερι.

ΒΕΣΤΜΟΡΛΑΝΤ

Ισα ισα, αφεντη μου, το βραδυ εχτες αφτο ναι μελετουσαμε ακαταπαφια, πώς να μη χαθει καιρος, κι' οτι ειχαν ορισει πολα καθεκαστα του μισμου, νά προβαλε απο τη Γουαλια αντισκοφτια αγγελιοφορος φορτωμενος βαρυσημαντα μαντατα. Και το χειροτερο, πως ο γεναιος ο Μορτιμερ, ενω οδηγουσε το στρατοτου να χτυπησει τον αγιανθρωπο ανομο Γλεντοβερ, επεσε αφτος στα βαρβαρατου χερια. Χιλιοι δικοιτου κρεουργηθηκαν, τα λειψανατους οι Γουαλισες τ'οσο τους τα αφανισαν, τετοιο χτηνωδικο τους εκαναν, τετοιο αποτροπαιο σπαραγμο, που ναν τον περιγραψεις δε μπορείς χωρις αποστροφη.

ΒΑΣΙΛΕΑΣ

Λοιπον θα πει με τετιο αναβρασμο πως ναβαγει ο σκοπος μας πια για τα αγια χωματα.

ΒΕΣΤΜΟΡΛΑΝΤ

Ναι, σπλαχνικεμου αφεντη, οταν αφτη την ειδηση τη σμιξεις και με μια αλη. Γιατι μας ηρθε μια αλη απο το βορα πιο αναποδη και πιο κακοδεκτη, κι' ανημερα λει τον σταβρου πως ο λεβεντης Περσης με το γεναιο το Δογλα, τον παντα ατρομητο, παντου αναγνωρισμενο Σκοτο, εκει στο Χολμεδον μετρηθηκαν σε μαχη. Κι' ο πληροφορητης μας ειπε, κρινοντας απο του κανονιου τους κροτους κι' οτι ειναι πιθανο, πως φρενιες πρεπει εκει να περασαν στιγμες μεσα στο αιμα βουτημένοι. Αφτος καταμεσα στη βραση και στις παληστους το πεισμα πηρε τ'αλογο, αβεβαιος που θα καταληξει η συμπλοκη.

Ερχεται ο ΜΠΛΑΝΤ

ΒΑΣΙΛΕΑΣ

Και νά ο αγαπητος, πιστος και ακουραστοςμου φιλος, ο σερ Γωλτερ Μπλοντ, οτι κατεβηκε απο τ' αλογοτου, λασπωμενος απο καθε λογης χωμα, το μεταξυ στο Χολμεδον και εδω στον πυργομου. Και μ' ανακουφισε με μια καλοδεκτη ειδηση, τι βεβαιωνει πως ο Δογλας σκορπισε. Δεκα χιλιαδες Σκοτους τολμηρους, ιπποτες ως εικοσιδιο, ολους μια στοιβα μες στο αιματους τους ειδε. Αν αιχμαλωτους πεις, ο Περσης επιασε το Μορδακο, πρωτοικο του νικημενου Δογλα, και επιασε τους λορδους Αθολ, Μορεη, Αγκο, Μεντεθ. Αφτα δεν ειναι δοξασμενα λαφυρα; βραβειο δεν ειναι καταστολιστο; Χα, ξαδερφε, δεν ειναι;

ΒΕΣΤΜΟΡΛΑΝΤ

Ναι αληθια, κερδισμα περηφανο κι' ανταξιο ενος βασιλια.

ΒΑΣΙΛΕΑΣ

Κι' αφτου με θλιβεις, ναι και κριματιζουμαι απο φτονο που ο αρχοντας ο Νορθλαντ ειναι πατερας τετιου προικισμενου γιου, γιου που τον εχει θεμα η γλωσσα της τιμης, μεσα σε περιβολι δεντρο το πιο ισοστεκο, ο χαϊδεμενος της καλοτυχιας κι' η περηφανια της. Εγω ομως καθε που αντικρυζω τους επαινους του, μ' οργια βλεπω κι' ατιμιες το μετωπο σιγματισμενο του δικουμου Χαρη. Αχ κι' ας ειταν να φανει πως μια νεραϊδα νυχτακρονυχη αλαξε με τα ρουχαλακιατους τα διο παιδια μας μες στις κουνιες κοιμισμενα, κι' ειπε το δικουμου Περση, το δικουτου Χαρη. Τ'οτες θα ειχα εγω τον Περσητου και εκεινος το δικουμου Χαρη. Ομως ας ειναι τωρα, ας τον ξεγραψω απο το νουμου. Και τωρα, ξαδερφεμου, πως σου φαινεται αφτου του Περση η ξιπασια; Τους αιχμαλωτους δα που συλαβε σ' αφτη τη μαχη θαν τους κρατησει λει δικους του, και δε θα λαβω εγω μου παραγγελνει παρα μοναχα το Μορδακο και τιποτα αλο.

ΒΕΣΤΜΟΡΛΑΝΤ

Αφτα τα δασκαλεβει ο θιος του, αφτα ναι ο Γουρστερ, αστρο κακοσημαδο απο καθε του οψη. Τον σπρωχνει αφτος να κοκορεβεται και να ορθοτριχωνει τα λαιμοφτερατου μπροστα στο αξιωμασου.

ΒΑΣΙΛΕΑΣ

Του μηνυσα ομοις ναρθει εδω και να απολογηθει. Κι' ειναι κι' αφτο το ζητημα που αναγκη για την ωρα να αμελησω τον ιερομας το σκοπο για τα αγια χωματα. Ξαδερφε, την Τετραδη συγκαλω συμβουλιο. Πληροφορησε τους λορδους, και ελα εδω κατοπι οσο μπορείς πιο συντομα, γιατι εχουμε σαν πιο πολα να πουμε και να δρασουμε παρ' οτι απο θυμο μπορω να αρθρωσω τωρα.

ΒΕΣΤΜΟΡΛΑΝΤ

Μαλιστα, Μεγαλειοτατε.

ΣΚΗΝΗ ΔΕΦΤΕΡΗ

ΣΤΟΥ ΔΙΑΔΟΧΟΥ

Ερχονται ο ΔΙΑΔΟΧΟΣ και ο ΦΑΛΣΤΑΦ

ΦΑΛΣΤΑΦ

Λοιπον, Χαλ, τί ωρα παιει η μερα, πες μου, παιδι μου.

ΔΙΑΔΟΧΟΣ

Τοσο παχνη ο μιαλοςσου με το να κρασοκατεβαζεις, και ξεκουμπωτος μετα το μεσημεριανου να ψοφολογας ξαπλωμενος, που ξεχασες να ρωτησεις σωστα οτι θελεις σωστα να μαθεις. Τι τ' αναθεμα δουλιες εχεις εσυ με την ωρα της ημερας; Εχτος αν οι ωρες ειναι κρασοποτηρα, τα δεφτερολεφτα καπονια, τα ρολογια γλωσες πορνικες, οι μεριδιανες επιγραφες σε καταγωγια, κι' αφτος ο καλος μας ηλιος τιποτα ομορφη κι' αφια νταρντανα φορεμενη ποικιλοχρωμα μεταξωτα, δε βλεπω το λογο να σκοτιζεσαι τί ωρα παιει η μερα.

ΦΑΛΣΤΑΦ

Ισα ισα αφτο και γω νομιζω, Χαλ. Γιατι εμεις οι πουγγοβουτηχταδες παμε με την Εκατη και τα εφτα αστρα, κι' οχι με το Φοιβο, το σουρτουκη αφτο τον ομορφονιο. Και σε παρακαλω, κατεργαρακο μου, οταν βασιλεψεις, οπως να με συμπαθαι η χιρη σου, η μεγαλειοτη σου θελω να πω, γιατι χιρη δε θαχεις καμια . . .

ΔΙΑΔΟΧΟΣ

Πώς ; καμια ;

ΦΑΛΣΤΑΦ

Μα την πιστημον καμια, μητε τοση οση για να πεις *Εφχαριστουμεν σε Κυριε* οταν αποτρωσ το ψωμοιυρο σου.

ΔΙΑΔΟΧΟΣ

Ε καλα λοιπον, ελα ανοιχτα ανοιχτα.

ΦΑΛΣΤΑΦ

Ετσι λοιπον, κατεργαρουλη μου, οταν μας γινεις βασιλιας μην αφισεις εμας τους φρουρους στο σωμα της Νυχτος να μας λενε κλεφτες στο χρωμα της Μερος. Ας ειμαστε δασαρχες της Αρτεμης, αβλικοι της Σκιας, κανακαρια της Σεληνης. Κι' ας λει ο κοσμος *Να ανθρωποι καλης συμπεριφορας*, αφου μας συμπεριφερνει, οπως και τη θαλασα, η αρχοντικια κι' αγνη αφεντρα μας η Σεληνη, που κατου απο το καλοθελο της ματι κλεφτοπερνομε.

ΔΙΑΔΟΧΟΣ

Καλα το λες, και συντεριαζει μαλιστα απαραλαχτα. Γιατι οσοι ειναι οπαδοι της Σεληνης, η τυχητους ανεβοκατεβαινει σαν τη θαλασσα. Και νά η αποδειξη. Ενα πουγγι απολυτα αρπαγμενο τη Δεφτερα νυχτα, ομως παραλυτα

ξεδιασμενο την Τριτη το πρωι. Αρπαγμενο με μια βλαστημια *Οξω αφτου το πουγγι μωρε*, και ξεδιασμενο *Μεσα εδω παιδι το κρασι*. Μια στιγμη σε τοση φυρονεριά σα στον ποδα της κρεμαλας κι' επειτα εφτυς σε τοση φουσκοθαλασια ως στην κορφη της.

ΦΑΛΣΤΑΦ

Μα την ψυχη μου, δεν τα λες ψεματα, αδερφακι. Και τωρα πες μου, η ξενοδοχαινα δε σου φαινεται γλυκια γλυκια κοπιλα ;

ΔΙΑΔΟΧΟΣ

Σαν το μελι, γερογυναικαρη. Και μια φορεσια χακι δε σου φαινεται για τη χαψη τρελα ;

ΦΑΛΣΤΑΦ

Να τα, να τα παλι, τρελοπαιδο. Σε καλοσου με τις κοροιδιες και τα νιοματασου, τι διαολο εχω εγω να κανω με φορεσιες χακι ;

ΔΙΑΔΟΧΟΣ

Αμ εγω τι δαιμονα εχω να καμώ με την ξενοδοχαινα ;

ΦΑΛΣΤΑΦ

Πώς ; Καθε τοσο και λιγακι ανοιγεις λογαριασμους μαζιτης ;

ΔΙΑΔΟΧΟΣ

Μηπως σου ζητησα εσενα ποτες να πληρωσεις και εσυ το μεροςσου ;

ΦΑΛΣΤΑΦ

Οχι, του στραβου το δικιο, αφτου τα ξεοφλας ολα μοναχοσου.

ΔΙΑΔΟΧΟΣ

Ναι κι' αφτου κι' αλου, οσο βασται η τσεπη μου, κι' οπου δε βασται βαζω εμπρος και την υπογραφημου.

ΦΑΛΣΤΑΦ

Ναι, και τοσο εμπρος την εβαλες, που α δεν ειταν ορθανοιχτο γιατι εισαι ο τριχανοιχτης διαδοχος . . . Μα παρακαλω, κατεργαρακο, οταν βασιλεψεις θα μενουν παντα εδω στον τοπο στημενες οι κρεμαλες, κι' ετσι οπως τωρα το σκουριασμενο χαλιναρι του ξαναμωραμενου γερονομου θα παραλει το καθε νεβρο ; Οταν γινεις εσυ βασιλιας, να μην κρεμας τους κλεφτες.

ΔΙΑΔΟΧΟΣ

Οχι, εσυ θαν τους κρεμας.

ΦΑΛΣΤΑΦ

Εγω ; Εχταχτο. Σου το ταζω, θα γινω κριτης πρωτης.

ΔΙΑΔΟΧΟΣ

Κρινεις αμεσως κιολας ακριτα. Εγω εννωω θαχεις το κρεμασμα του κλεφτη, κι' ετσι θα γινεις εχταχτος μπογιας.

ΦΑΛΣΤΑΦ

Μα τωρα σε παρακαλω, μη με κυνηγας πια με κολοκυθια. Πως ηθελα μα το Θεο και εσυ και γω να μαθουμε που προμηθεβεται κανεις τιποτα καλα ονοματα. Γιατι ενας γερολορδος τα προψες με εβρισε στο δρομο απο φορο-

μησου, κυριε, μα τον αφισα να τσαμπουναι. Ωστοσο μιλουσε πολυ φρο-
νιμα, μα δεν τονε χαμπαρισα, κι' ωστοσο μιλουσε σοφα, και στο δρομο
μαλιστα.

ΔΙΑΔΟΧΟΣ

Εκανες καλα, γιατι η σοφια εν πλατειαξ παρησιαν εχει, και κανεις δεν
την προσεχει.

ΦΑΛΣΤΑΦ

Ω εχεις κατι καταρατα ξαναμασηματα, κι' εισαι αξιος να κολασεις κι' εναν
αγιο. Πολυ με εβλαψες, Χαλ, απο το Θεο ναν τοβρεις. Πριν σε γνωρισω,
Χαλ, δε γνωριζα μηδεν τιποτα, και τωρα αν θελεις την αληθια τι ειμαι
παρα κι' εγω ενας απο τους αμαρτωλους ; Πρεπει να γυρισω φυλο, και θα
γυρισω. Μα την πιστη μου, αν δε γυρισω, να με λες μηδαμινο. Δεν τοχω
σκοπο να παω στην κολαση για το χατιρι κανενος βασιλοπουλου μεσα σ' ολη
τη χριστιανουσνη.

ΔΙΑΔΟΧΟΣ

Και τωρα συλογιζουμαι, που θα παρουμε κανενα πουγγακι αβριο, Τζακ ;

ΦΑΛΣΤΑΦ

Ωραια, οπου θελεις, ματια μου. Ερχουμαι μαζισας' α δεν ερθω, λεγε με
χαλντουπη και φτυνε με.

ΔΙΑΔΟΧΟΣ

Βλεπω αρκετη προκοπη στη ζωη σου. Πρωτα κατανυξη κι' επειτα αμε-
σως ας βουτουμε πουγγια.

ΦΑΛΣΤΑΦ

Τι να κανεις αλο ; Είναι το επαγγελμα μου, Χαλ. Δεν είναι αμαρτια,
εκαστος εις ο εκληθη, το συστηνει κι' ο αποστολος.

ΔΙΑΔΟΧΟΣ

(Απο μεσα του) Ω αν οι ανθρωποι είναι να δουνε σωτηρια απο οτι τους
αξιζει, τι τρυπα μεσα στην κολαση καιει οσο του πρεπει ; Είναι ο πιο κα-
ταρτισμενος παλιανθρωπος που ποτεστου φωναξε **Στασου !** σ' ανθρωπους
εντιμους.

Ερχεται ο ΠΟΝΤΣΗΣ

ΦΑΛΣΤΑΦ

Νά ο Ποντσης. Τωρα θα μαθουμε αν ο Γατσιλος εστησε την παγίδα.

ΔΙΑΔΟΧΟΣ

Καλημερα, Νεδ.

ΠΟΝΤΣΗΣ

Καλημερα, χρυσεμου Χαλ. Τι λει ο κυρ κανουλοσυρτης, τι λει ο σιορ
κρασουπατερας ; Τζακ, πως παει η συμφωνια σας με το Βεελζεβουλ στο ξη-
τημα της ψυχηςσου, που του την πουλησες στον καιρο της μεγαλης νηστειας
για ενα ποτηρι κρασι και ενα ποδι κρυο καπονι ;

ΔΙΑΔΟΧΟΣ

Ο κυρ Τζων θα σταθει στο λογοτου. Ο Βεελζεβουλ θα λαβει οτι συμ-
φωνηθηκε. Γιατι παντα παει με την παροιμια ο διαολος κι' η ψυχητου.

ΠΟΝΤΣΗΣ

Λοιπον θα πας στην κολαση που κρατας το λογοσου με διαβολο.

ΔΙΑΔΟΧΟΣ

Ειδεμη, θα πηγαινε που γελασε το διαβολο.

ΠΟΝΤΣΗΣ

Μα, παιδιαμου, παιδιαμου, αβριο πρωι στις τεσερις νωρις στο δασος. Κατι
προσκυνηταδες είναι στο δρομο για τη Μητροπολη με πλουσιες προσφορες,
και κατι εμποροι ταξιδεβουνε προς τη Λοντρα με παχια πουγγια. Εχω μασ-
κες για ολους σας, και σεις εχετε τα αλογασας. Ο Γατσιλος προσμενει αποψε στο
Προστερ. Εφκολα γιμεται ως να πεις αμην. Αν ερχεστε, θα παραγομισω τα
πουγγιασας ολο ταλαρα' αν δεν ερχεστε, κλειστειτε μεσα και πηγαινετε στην
οργη.

ΦΑΛΣΤΑΦ

Ακουσε, Νεδ. Αν κλειστω μεσα και δεν ερθω, σε στελνω εσενα στην
οργη.

ΠΟΝΤΣΗΣ

Εμενα εσυ, κοιλαρα ;

ΦΑΛΣΤΑΦ

Χαλ, θα πας και εσυ με την παρευ ;

ΔΙΑΔΟΧΟΣ

Ποιός λει ; Εγω να κλειψω, εγω ληστης ; Οχι εγω, να σε χαρω.

ΦΑΛΣΤΑΦ

Δεν εχεις μητε τιμη μητε παλικαρια μητε αγνη φιλια μεσασου, μητε βα-
σιλικο αιμα μες στις φλεβες αν δεν τολμας να βγεις στο βασιλικο το δρομο.

ΔΙΑΔΟΧΟΣ

Καλα λοιπον, μια φορα στη ζωη μου θα κανω κι' εγω τρελες.

ΦΑΛΣΤΑΦ

Ναι, ετσι σε θελω.

ΔΙΑΔΟΧΟΣ

Λοιπον οτι κι' αν τυχει, μενω εγω πισω.

ΦΑΛΣΤΑΦ

Τοτε μα το Θεο γινουμαι εγω προδοτης οταν εσυ γινεις βασιλιας.

ΠΟΝΤΣΗΣ

Κυρ Τζων, αφισε τον πριγκηπα σε εμενα. Θαν του καταστρωσω τετιους
λογους, που θα δεχτει.

ΦΑΛΣΤΑΦ

Ο Θεος να σου δινει πνεμα πειστικο και του πριγκηπα αφτια ψυχοφε-
λεια, που οτι λες να συγκιναι και οτι ακουει να πιστεβεται.

Φεβγει ο ΦΑΛΣΤΑΦ

ΔΙΑΔΟΧΟΣ

Στο καλο ξεθυμασμενη ανοιξη, στο καλο χειμωνιατικο καλοκαιρι.

ΠΟΝΤΣΗΣ

Τωρα, ποθητεμου πριγκηπα, ελα μαζιμας αβριο. Εχω στο νουμου ενα χωρατο που δε μπορω να το καταφερω μονος. Ο Φαλσταφ, ο Βαρδοφλης, ο Πετος και ο Γατσιλος θα κλειψουν τους ταξιδιωτες που παραφυλαμε. Του λογουσου ομως και εγω δε θα παρεβρεθουμε. Οταν εκεινοι τσεπωσουν τα πλιατσικα, αν δεν τους κλειψουμε εμεις, κοβεμου το κεφαλι.

ΔΙΑΔΟΧΟΣ

Μα πώς θαν τους χωριστουμε αφου ξεκινήσουμε ;

ΠΟΝΤΣΗΣ

Μπα, ξεκινουμε πριν η κατοπι, και τους οριζουμε καπιο μερος που να σμιζουμε, χωρις σκοπο εμεις να παμε. Τότε αφτοι θα καταπιαστουν το πραξικοπηματος μοναχοιτους. Μολις το κατορθωσουν, τους ρηχνομαστε.

ΔΙΑΔΟΧΟΣ

Μα ισως μας γνωρισουν απο τα αλογαμας, τις φορεσιεμας και λοιπα, πως ειμαστε εμεις.

ΠΟΝΤΣΗΣ

Τιποτα, τα αλογαμας δεν θαν τα δουνε, θαν τα δεσω μεσα στο δασος. Τις μασκεμας τις αλαζω αφου τους αφισουμε. Εχω και κατι πατατουκες ισα ισα για αφτη τη δουλια, που θα σκεπασουν τα γνωστατους φορεματαμας.

ΔΙΑΔΟΧΟΣ

Μα φοβουμαι μηπως ειναι δυνατοτεροιμας.

ΠΟΝΤΣΗΣ

Μπα, διοτους τους ξερω, πιο τελιοι γενησιμιοι κιοτηδες ποτες δεν πηρανε το φυσηματος. Ο τριτος, αν πολεμησει περισσοτερο παρ' οτι του βολεϊ, απαρνιεται εγω για παντα τα αρματα. Η νοστιμια του χωρατου ειναι ο αφανταστες κουρες που θα μας αραδιασει στο δειπνο επειτα αφτος ο ξιγκολνιχτος κατεργαρης. Πως ταχα πολεμησε τουλαχιστο με τριαντα, τί ξιφισμοι, τί σπαθιες, τί κιντυνους αντικρουσε. Κι' η νοστιμια ειναι οταν ξεμασκαρεφτει.

ΔΙΑΔΟΧΟΣ

Πολυ καλα, ερχουμαι μαζισου. Παρε οτι μας χρειαζεται κι' ελα αποψε να με βρεις στο Ιστιπ' εκει θα δειπνησουμε. Στο καλο.

ΠΟΝΤΣΗΣ

Καλη ανταμωση, Μιλορδε μου. (Φέβγει).

ΔΙΑΔΟΧΟΣ

Ολους καλα σας ξερω. Λιγο ακομα θα δεχτω την ανωφελη και αχαλινωτησας ορμη. Ομως αφτου θα μιμηθω τον ηλιο, που αφινει νοσοφορα φαβλα συνεφα το καλοστου να κουκουλωνουε μπροστα στον κοσμο, ωστε οταν

τον αποζητουν κι' ειναι ο ορισμοστου να μας λαμψει παλι, πιο πολυ θαμπωνει μολις σκισει τους ατμουσ και τις απαισιες φριχτες ομιχλες που πριν τον επνιγαν θαρουσεσ. Αν περ ολος ο χρονος γιορτη ειτανε και χαροκοπι, τότε να παιζεις θα σε βαραινε οσο και η δουλια. Μα αργα και τότε καθως φτανουν, ερχουνται αποθυμητες, τι τσοσ δεν καλοκαρδιζει τιποτα οσο τα σπανια τυχερα. Ετσι, οταν πια ξεκανω την παραλυτημου συμπεριφορα, οταν τα χρεημου απεριμενα εκπληρωσω, σαν τσοσ πιο πολυ θα ξαφνιστει του κοσμου η γνωμη, σαν οσο εγω καλυτερος φανω παρα οτι εταξι. Οπως λαμπροτερο το μεταλο σε γης απανου σκοτεινη, ετσι ο σωφρονισμοσμου, στιλβοντας απανω απο τα σφαλαματα, θα σφανταζει πιο καλοθωρος' πιο ελκυστικος στα ματια παρ' οτι τα πετραδια τα αδετα που αντιφυλο δεν τα αντισηκωνει. Θα σκανταλισω ακομα, ομως το σκανταλομου τεχνη' η φημημου θα λυτρωθει την ωρα που εχει απελπιστει πια ο κοσμοσ.

ΣΚΗΝΗ ΤΡΙΤΗ

ΣΤΟ ΠΑΛΑΤΙ

Ερχουνται ο ΒΑΣΙΛΕΑΣ, ο ΝΟΡΘΑΛΑΝΤ, ο ΓΟΥΡΣΤΕΡ,
ο ΠΕΡΣΗΣ, ο ΜΠΛΑΝΤ κι' αλοι

ΒΑΣΙΛΕΑΣ

Το αιμαμου ειταν λεω ως τωρα παρα πολυ ψυχρο και μετριο, εστεκε ανερεθιστο μπροστα σε τετιες προσβολεσ. Το βρηκατε, κι' ετσι λοιπον ποδοπατειτε την υπομονημου. Μα μη σας μελει, εχω σκοπο απο τωρα να σας γινω οτι ειμαι, τρανοδυναμοσ τρομακτικος, κι' οχι οτι προτιμουσα. Η γνωμημου ετσι λεια σα λαδι καθως ειτανε και μαλακια σα χνουδι, εχασε πια το φορο σεβασμου που καθε αγερωχη ψυχη δεν καταβαλει παρα παντα στον αγερωχο.

ΓΟΥΡΣΤΕΡ

Της φαμελιασμας, σεβαστεμου ρηγα, λες της αξιζει να μαστιγωθει απ' τη μεγαλοσυνη, και μαλιστα απ' την ιδια αφτη μεγαλοσυνη που καπως βόηθησαν τα χεριαμας να μεγαλωσει ως τετιον ογκο ;

ΝΟΡΘΑΛΑΝΤ

Καλε μου ρηγα . . .

ΒΑΣΙΛΕΑΣ

Γουρστερ, τραβηξου, πηγαينه, τι βλεπω απειθεια μεσα στο ματι σου και κιντυνο. Ω κυριεμου, το παραστημασου δειχνει σαν προκλητικο πολυ κι' αποκοτο, κι' αξιωμα βασιλικο μηπως και δε σηκωσει πια την ξιμισμενη προσοψη μετωπου δουλικου. Μπορεις να αποσυρθεις' σα χρειαστουμε συμβουλη σου η τη βοθητια, στελνω και σου μηνω. (Φεβγει ο Γουρστερ.) (Προς τον Νορθαλαντ) Κατι ηθελεσ να πεις, μιλορδε.

ΝΟΡΘΛΑΝΤ

Ναι, καλεμου ρηγα. Τους αιχμαλώτους οσους έχει ο Περσης και που ζητησαν στης αφεντίαςσου το ονομα, δεν τους αρνηθηκε ετσι αποτομα, μου λει, όσο το παραστησανε. Φτινος λοιπον η καπιο λαθος φταιει γι' αφτο το σφαλμα κι' οχι ο γιος μου.

ΠΕΡΣΗΣ

Αφεντημου, εγω δεν αρνηθηκα αιχμαλώτους. Αλα θυμαμαι πως οταν τελωσε ο αγωνας, ξερος σαν ειμουνα απο κοπωση και παθος, χωρις πνοη, λιγοθυμος ακουμπισμενος στο σπαθιμου, ηρθε ενας καπιος λορδος, τσιτωτος και κομψοστολισμενος, δροσερος σα νιογαμπρος, φρεσκοξουρισμενο το πηγουνιτου πουμιαζε λες σαν το χωραφι με απογρασιδα στον καιρο του θερισμου. Μοσκοβολουσε σα μοδιστας, και μεταξυ στα δυοτου δαχτυλα κρατουσε ενα κουτακι με μυρουδικο, που καθε λιγο και λιγακι της το προσφερε της μυτης του, κι' ελειτα το τραβουσε πιλι, και τοτε η μυτη του απο το θυμο, αμα το ξαναπηγε, εφτυς το ρουφηξε και το ξεφτερονιστηκε. Κι' ολο χαμογελουσε κι' ελεγε ελεγε. Κι' οταν περνουσαν απο κει οι στρατιωτες κανενα σκοτωμενο, αναγωγους τους φωναζε χωριατες, διχως τροπους, που κουβαλουσαν ακαταστατα κακομορφα κουφαρια μεταξυ στον ανεμο και στην αρχοντιατου. Με πολατου λογια στολισμενα κυρατσαδικα με ανακρινε, και μεσα στα πολα μου ζητησε τους αιχμαλώτους στο ονομα της αφεντίαςσου. Εγω, καθως απο τις πληγες πουχανε πηξει σπαρταρουσα, πεισματωμενος κι' ανυπομονος που με δαιμονιζε μια τετια καρακαξα, απαντησα ετσι απροσεχτα, δε θυμαμαι τι, τους δινω η δεν τους δινω, γιατι με δαιμονιζε οταν τον εβλεπα ετσι ζωηρο και μοσκομυρισμενο, και που φιλομιλουσε σαν κυρια της αβλης για τα κανονια και ταμπουρα και πληγες. . . αφτο δα τουλειπε. . . κι' ελεγε πως στον κοσμο για τις απο μεσα γκρουτζανιες πιο δραστικη αλοιφη δεν έχει παρα το σπερματσετο, και πως μεγαλο κριμας ειταν, ετσι ναι μεγαλο, το να ξεσκαβουν απο τα σπλαχνα της αθώας γης αφτο το νιτρο το κακορργο, που καταστρεψε ο προδοτης τοσους περηφανους λεβεντες. Κι' ελεγε πως αν δεν ειτανε για αφτα τα σιχαμερα κανονια, θαχε κι' αφτος καταταχτει. Και καθως ειπα, αφεντημου, σ' αφτητου την ανουσια και ξεκαρφωτη μωρολογιατου απαντησα ετσι της στιγμης. Και σε ξεορκίζω, μη δεχτεις της μετρητης ανθρωπου τετιου λογια και καταδικαστει η αγαπημου μεσα στο νου της αφεντίας σου.

ΜΠΛΟΝΤ

Κρινοντας καθε περιστατικο, καλεμου ρηγα, οτι ειπε ο Περσης τοτε σ' ενα τετιο προσωπο σε τετιο μερος, τετια στιγμή, αν λογαριασεις κι' ολα τα αλα, παραλογο δεν είναι αν τ' αφισεις να θαφτει, κι' αλοτε ασ μην αναστηθει προς βλαβητου τετια καταγγελια, αν απασυρει οτι ειπε τοτε.

ΒΑΣΙΛΕΑΣ

Ωποσο κι' αν τους αιχμαλώτους τους παραχωρει, ομως με συμφωνια το κανει και μια εξαιρεση, εγω να ξαγορασω εφτυς το γυναικαδεροφτου, το

σκαρταδο Μορτιμερ, που επιτηδες μα την ψυχημου προδωσε τοσων ανθρωπων τη ζωη οταν τους εβγαλε να πολεμησουν το μεγαλο μαγο, τον καταρατο Γλεντοβερ, που τις προαλες λεν παντρεφτηκε την κορητου. Τι, εγω να αδιασω τα ταμειαμου κι' ετσι να ξαγορασω πισω εναν προδοτη; τι, να αγορασω προδοσιες και με ξεπαστρεμενους παιχτες να συναλαχτω, παιχτες που τα παντα ως και τον εαφτοτους εχασαν; Οχι, της πεινας ασ ψοφησει απανου στ' ακαρπα βουνα. Και φιλομου κανενα δε θα πω αν η γλωσσατου μου ζηταε ενα λιανο προς ξαγορατου, αφτου του ανταρτη Μορτιμερ.

ΠΕΡΣΗΣ

Ανταρτη Μορτιμερ! Ποτες δεν επεσε οξω, σεβαστεμου ρηγα, παρ' απο τυχες τον πολεμου. Αποδειξη δε θελεις παρα να γινουν ολεστου οι πληγες μια γλωσα, οι πλατυστομες πληγεστω, πλληκαρισα λαβωμενες, οταν στην ανθοστρωτη του Σεβεργου ακροποταμια μονος προς μονο, χειρι προς χειρι, χτυπηθηκε με τον τρομερο Γλεντοβερ ως μια πες ωρα σε συμπλοκη συναλαχτη. Τρεις φορες ανασανα και ειπαν τρεις φορες να πιουν απο του Σεβεργου το γοργο το ρεμα. Ποτε πολιτικη, μια σαπια ταλεινη, με ετσι θανασιμες πληγες δεν εβαψε τους σκοτεινους σκοπουστεις, μητε ο λεβεντης Μορτιμερ θα λαβαινε τοσες πολεις κι' ολεστους τοσο προθυμα. Μην του συκοφαντουν λοιπον αποστασια.

ΒΑΣΙΛΕΑΣ

Τον παραμορφωνεις, Περση, τον παραμορφωνεις. Τα ματιατου ποτες δεν ειδανε Γλεντοβερ. Σου λεω, τοσο θα τολμαε να αντικυσει μοναχοστου ως ανταγωνιστη το διαβολο, οσο και τον Γλεντοβερ. Μα δεν ντρεπομαστε; Ακου, παιδιμου, στο εξης δε θελω πια να μου μιλησεις Μορτιμερ, παρα ελα στείλεμου χωρις αναβολες τους αιχμαλώτους, αλιως τετιας λογης θα ακουσεις που θα σου κακοφανει. Λορδε Νορθλαντ, μporεις να αποχωρησεις με το γιοσου. Στείλεμας σου λεω τους αιχμαλώτους, ειδημη θα μετανιωσεις.
Φεβγει ο ΒΑΣΙΛΕΑΣ, ο ΜΠΛΟΝΤ, κι' οι ακολουθοι

ΠΕΡΣΗΣ

Κι' ο σατανας αν ερθει με τα μουγκρητα και τους ζητησει, δεν τους στείλω. Ισια θα τρεξω ναν του τό πω' θελω να ξεσκασω την καρδιαμου κι' ασ κιντυνεψει το κεφαλιμου.

ΝΟΡΘΛΑΝΤ

Τί, σε τυφλωσε ο θυμος; Στασου και συλογισου μια στιγμή. Να, ερχεται ο θιοςσου.

Ξαναρχεται ο ΓΟΥΡΣΤΕΡ

ΠΕΡΣΗΣ

Να μη μιλησω Μορτιμερ! Τι λει; Θα μιλησω Μορτιμερ. Κι' ελεος ασ μη δει η ψυχημου αν δε γυρισω και μαζιτου. Ναι, με το μεροστου θα αδιασω καθε φλεβα, σταλια σταλια το αιμαμου θα χυσω μες τα βουρκα, μα

θα ανεβασω τον ποδοπατημενο Μορτιμερ στα υψη, και τοσο ακανω ως εκει που στεκει αφτο το αγαριστο κορμι, ο παθιαρης αφτος ρηγας.

ΝΟΡΘΑΛΑΝΤ

Γουρστερ, φρενιασε ο βαισιλεας τον ανιψιου σου.

ΓΟΥΡΣΤΕΡ

Τί φονντωσε αφτη τη φωτια οταν εφυγα ;

ΠΕΡΣΗΣ

Θελει, ακους εκει, τους αιχμαλωτους μου ολους. Κι' οταν του ζητησα κι' εγω την ξαγορα του Μορτιμερ, τα μαγουλα του γλωμισαν, και καταπροσωπο μου γυρισε ενα ματι θανατο. Ετρεμε οταν ακουσε να ξεστομισω Μορτιμερ.

ΓΟΥΡΣΤΕΡ

Δεν τον αδικω. Γιατι ο Ριχαρδος δεν τονε κηρυξε ως τον πιο κοντα στο θρονο ;

ΝΟΡΘΑΛΑΝΤ

Τον κηρυξε, ακουσα την προκηρυξη. Τοτε ειταν οταν ο δυστυχισμενος Ριχαρδος . . . οσα αδικα του καναμε ο Θεος ως μας συχωρεσει . . . με το στρατοτου κινήσε για την Ιρλαντα. Στο γυρισμου του δεν τον αφισαν να προχωρησει. Τοτε εχασε και θρονο και ζωη.

ΓΟΥΡΣΤΕΡ

Και για το σκανδαλο του φοννου του στομα ορθανοιχτο ολου του λαου εμας κατηγορει και βλαστημαει.

ΠΕΡΣΗΣ

Μα στασου λιγο. Το γυναικαδερομου τοτε κηρυξε διαδοχο του θρονου :

ΝΟΡΘΑΛΑΝΤ

Τον κηρυξε. Ναι, τ' ακουσα ο ιδιος τοτε.

ΠΕΡΣΗΣ

Α τοτε δεν κατηγορω το βασιλευ που ετσι τον ηθελε νεκρο της πεινας απανου στα ακαρπα βουνα. Μα γινεται ομως οσοι βαλατε το στεμα στο κεφαλι αφτου του ξεχασιαρη και προς χαρητου φορειτε το βδελυρο το στιγμα της υποβολης του φονου, γινεται εσεις οι φορτωμενοι ενα βουνο καταρες, εσεις τα οργανα, τα ταπεινα ελατηρια, η σκαλα και η τριχια, ο μπογιας καθαφτο . . . ω συμπαθηστεμε αν ξεπεφτω τοσο χαμηλα να δειξω τη σειρα και βλαβη αφτη οπου βρισκεστε κατου απο τον πανουργο αφτο βασιλευ . . . γινεται προς ντροπησας να φωναζει ο κοσμος τορα, η χρονικα να καταστρωσουν σε στερνους καιρους, πως αντρες της δικηςσας αρχοντιας και επιροης, πως και τις διο τις παραδωσατε ετσι σ' ανομο σκοπο, οπως κι' οι διοσας . . . ο Θεος ως σας το συχωρεσει . . . φταιξατε, το Ριχαρδο καταπαωντας, ενα μυρωμενο ροδο χαριτοβρυτο, για να φυτεψτε τετιο αφωστημενο αγκαθι, το βατο αφτο τον Ερικο ; Κι' ακομα πιο ντροπησας το να λει ο κοσμος πως σας ελαιξε, σας παραμερισε, περα πως σας τιναξε, αφτος που θα προς χαρητου χωνεψατε αφτες τις αιμιες ; Οχι ! Να τορα η εφκατρια καλη είναι

να ξανακερδιστε την εξοριστη τιμησας και του κοσμου την καλη τη γνωμη ολα να εκδικηθειτε, το μυκτηρισμα, την καταφρονια αφτου του ξιπασμενου βασιλια, που νυχτα μερα μελεταει το χρεοσ του πως να ξεφλησει με πληρωμη το αιμα του θανατουσας. Λοιπον σας λεω . . .

ΓΟΥΡΣΤΕΡ

Ηουχα, Περση, στασου αφτου. Τορα θα ξεσφραγισω μια μυστικια γραφη, στη γοργονητησας δυσαρεια θα διαβασω κατι φοβερο βαθυ, τοσο πλημμυρισμενο κινενο και θρασος οσο το να περασεις χειμαρο αφρομουγκριστο πατονα ως στηριγμα ενα ακροσφαλο κονταρι.

ΠΕΡΣΗΣ

Και μεσα αν πεσουμε, τοτ' ωραμας καλη, η στον πατο η κολυμαμε.

ΓΟΥΡΣΤΕΡ

Λοιπον αφτους τους Σκοτους τους επισημους που είναι αιχμαλωτοι σου . . .

ΠΕΡΣΗΣ

Ολους θαν τους κρατησω. Μα το Θεο σου λεω, μητε ενα τους Σκοτο δε θα δει. Ναι, κι' ανισως ενας Σκοτος ειτανε να σωσει την ψυχη του, δε θα τον αποκτησει. Ολους ναι θα τους κρατησω, εχεις το λογομου.

ΓΟΥΡΣΤΕΡ

Πηρες δρομο παλι, δε θελεις να προσεξεις τι σκοπεβουμε. Τους αιχμαλωτους ναι θαν τους κρατησεις.

ΠΕΡΣΗΣ

Ολους, αμε τι, τελεια και παβλα. Ειπε το Μορτιμερ δεν τον ξαγοραζει, ειπε τη γλωσσαμου να μην αρθρωσει Μορτιμερ. Μα θαν του βρω την ωρα οταν κοιμαται, και οτ' αφτιτου θα βουηξω Μορτιμερ. Μαλιστα, θα μαθω ακομα κι' εναν παπαγαλο τιποτα αλο να μην αρθρωνει παρα Μορτιμερ, κι' ετσι θαν του τον δωκω να του κραταει αιωνια το θυμου του ακοιμητο.

ΓΟΥΡΣΤΕΡ

Ακουσεμε, παιδιμου, μια λεξη.

ΠΕΡΣΗΣ

Καθε αλη σκεψη εδω να επισημα την παραιτω παρα πως να τον σκυλιασω, πως να σκασω αφτο το σκυλορηγα. Και το διαδοχοτου εκεινο, τον ηρωα του γλυκου νερου, που αν δεν ηξερα πως ο πατερασ του δεν τον καλοκαθιζει και θα τον προτιμουσε ναν τον δει ξερο, κι' αφτον θαν τον φαρκωνω μ' ενα ποτηρι μπιρα.

ΓΟΥΡΣΤΕΡ

Εχε για, ανιψιμου. Σου κουβεντιαζω οταν καλυτερα είναι η ορεξησου να προσεξεις.

ΝΟΡΘΑΛΑΝΤ

Α μα σα σφιγγα να σε κεντρωσε, ετσι παραφερνεσαι, και πια ξεσπας σε γυναικησια παραλυλητα, το αφτισου καρφωμενο στη δικησου μονο γλωσσα κι' οχι αλη κανενος.

ΠΕΡΣΗΣ

Μα βλέπεις βεργες βουρδουλες με δερνουν, μυρμηγκες μ' αγκυλωνουν και κεντρωνουν οταν ακουω γι' αφο το ραδιουργο, αφο τον Ερικο το βδε-λυρο. Στην εποχη του Ριχαρδου. . . το μερος πως το λεν αναθεματο, καπου εκει στο Γλοστρερ, εκει που κατοικουσε ο θιοςτου ο παλαβος, ο θιοςτου ο Γιορκ, οπου πρωτογονατισα μπροστα σ' αφο το βασιλει με τα χαμογελα, οταν εσυ κι' εκεινος ειχατε γυρισει απο τον πολεμο.

ΝΟΡΘΛΑΝΤ

Το καστρο λες του Μπαρκλεη;

ΠΕΡΣΗΣ

Ισα ισα. Και με τί τοτες λιβανισματα, τί γλυκες αφο το χαϊδεβοζαγαρι με καλοπιανε! **Να δεις, παιδιμου, πρωτα αφισε με το καλο να μεγαλώ-σεις· επετια χρυσεμου Περση και καλε μου ξαδερφε.** . . . Ναν τα καλυ-ψουν τετιοι ψεφτοξαδερφοι' απο τετιους ο Θεος να σε φυλαει. Θιεμου, πες-μου τι ελεγε, τελιωσα τωρα.

ΓΟΥΡΣΤΕΡ

Ομως αν δεν τελιωσες, οριστε παλι. Περιμενω ως που να αδιασεις.

ΠΕΡΣΗΣ

Τελιωσα, τελιωσα.

ΓΟΥΡΣΤΕΡ

Τοτε ας ξαναγυρισουμε στους Σκοτους σου τους αιχμαλωτους. Αμεσως αξαγοραστους παραδωσε τους πισω, και κανε ωστε του Δογλα ο γιος, αφοτος να γινει το οργανοσου στο Σκοτικοσου στρατολογημα. Υπαρχουν λογοι, που θα σου τους γραψω, πως εφκολα αφο θαν το παραδεχτει, μην εχεις φοβο. **(Στο Νορθλαντ)** Εσυ, αδερφε μου, οταν καταγινεται ο Περσης στη Σκοτια, προσπαθησε ησυχα να μπεις μες στην καρδια του αρχοντικου ιεραρχη, του αγαπημενουμας πρωτοδεσποτη.

ΠΕΡΣΗΣ

Του Γιορκ, αφοτον δε λες;

ΓΟΥΡΣΤΕΡ

Σωστα. Που βασταει βαρια το φονο του αδερφουτου, του λορδου Σκρουπ. Και εδω δε σας μιλω συμπρασμους η ταχα οτι νομιζω πιθανο, παρα οτι ξερω πως ολο αναμασιεται, μηχανεβεται κι' ειναι καταστρωμενο, και μονο κοντοστεκει ως να προβαλει εβνοϊκο σημαδι, και τοτε αμεσως ο χορος.

ΠΕΡΣΗΣ

Το μυριζουμαι, μια χαρα θα παει μα την ψυχη μου.

ΝΟΡΘΛΑΝΤ

Ακομα δε ξεμυτισε ο λαγος κι' αμολας τους σκυλους.

ΠΕΡΣΗΣ

Ναι, δεν μπορει, θα βγει περιφημο το σκεδιο. Τί λες; Σκοτια, Γιορκ και Μορτιμερ, ολοι μαζι με τους στρατους τους, α!

ΓΟΥΡΣΤΕΡ

Ναι, κι' οι τρεις μαζι.

ΠΕΡΣΗΣ

Εξοχα στοχασμενο, ναι εξοχα εξοχα.

ΓΟΥΡΣΤΕΡ

Κι' ενας μεγαλος λογος να μην αργοπορουμε ειναι κι' αφοτος, θα πεσουν τα κεφαλιαμας αν δε σηκωσουμε κεφαλι. Γιατι οσο ταχτικα κι' αν περπατουμε, παντα αφοτος θα λειει ειναι χρεωστησματος, και θα νομιζει εμεις θαφουμε οχι αρκετα τα κερδημας, ως που να βρει την ωρα και να μας πλερωσει προστο-κα. Κοιτα πως κιολας αρχισε να μας αποξενωνει απο το ματι της αγαπηστην.

ΠΕΡΣΗΣ

Βεβαια βεβαια, μα θαν τον εκδικηθουμε.

ΓΟΥΡΣΤΕΡ

Περση, λοιπον καλη ανταμωση. Μην προχωρεις αφοτου πιο περα παρα ως εκει που γραμαμου θα σ' οδηγησει. Οταν ωριμασει η ωρα—που γληγορα θα γινει—θα ξεγλυστρησω εγω ως στο Μορτιμερ και το Γλεντοβερ, οπου, κα-θως θα κανονισω, εσυ κι' ο Δογλας και εμεις μαζι με τους στρατους μας γληγορα με το καλο θα σμιξουμε, την τυχημας κρατοντας στα κραταιαμας χερια, που τωρα την κρατουμε τόσο αβεβαια.

ΝΟΡΘΛΑΝΤ

Στο καλο, αδερφε. Αδισταχα νομιζω η νικη ειναι δικημας.

ΠΕΡΣΗΣ

Καλη ανταμωση, θιεμου.

Ω τωρα οι μερες πτερωτες

κι' οι ωρες ας διαβουνε,

και γυρω οι βογγοι κι' οι σπαθιες

ας μας χειροκροτουνε.

(Συνέχεια στο επόμενο φύλλο).

Η ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΙΔΕΟΚΡΑΤΙΑΣ ΣΤΟΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΝ ΑΓΩΝΑ

Πρὶν ἀρχίσω μίαν οὐσιαστικώτερη συζήτηση, εἶναι ἀνάγκη νὰ δώσω μερικὲς ἄμεσες καὶ εἰδικώτερες ἀπαντήσεις στὰ σημεῖα πού ἀγγίζει ὁ κ. Γληνὸς στὸ ἄρθρο του τὸ δημοσιευμένο στοὺς «Νέους Πρωτοπόρους» (Μάρτις-Ἀπρίλις 1933). Πῆρα ἀφορμὴ ἀπὸ τὴ φράση τοῦ κ. Γληνοῦ: «Στὸν πόλεμό της ἐνάντια στὴν ἐπιστήμη, ἡ ἀστική τάξη πέρασε διάφορα στάδια»· καὶ τὸν εἶχα ρωτήσῃ ποιὲς εἶναι οἱ ἐπιστῆμες πού πολεμᾷ ἡ ἀστική τάξη, οἱ κοινωνικὲς ἢ καὶ οἱ φυσικὲς. Ὁ κ. Γληνὸς δὲν ἀπάντησε κατ' εὐθείαν στὸ ἐρώτημα μας. Νομίζομε ὅμως—καὶ θέτομε πάντως ὑπὸ τὴν ἔγκριση του τὴν ἀπάντηση πού συμπεραίνομε,—νομίζομε πού ἤθελε νὰ πεῖ, πὼς ἡ ἀστική τάξη πολέμησε γενικὰ κάθε ἀληθινὴ ἀντικειμενικὴ ἔρευνα, παραμορφώνοντάς την σύμφωνα μὲ τὰ οἰκονομικὰ συμφέροντα τοῦ κεφαλαίου. Σύμφωνα μὲ αὐτὰ, καθορίζον-
τας τὰ ἐπίπεδα, τὶς γενικὲς ἀρχὲς καὶ τὰ τελικὰ πορίσματα κάθε ἐπιστήμης ἔκανε κατὰ βᾶθος πόλεμο τῆς ἀληθινῆς ἐπιστήμης, πού δὲν ἐπιδέχεται τέτοιους συμφεροντολογικοὺς διακαθορισμούς. Ἐννοεῖται πὼς αὐτὸς ὁ αἰτιοκρατικὸς διακαθορισμὸς θὰ βρισκεται ἀπὸ κριτήρια «ἐντελῶς ἀντικειμενικά» καὶ ὄχι ἀπὸ τὴν ὑποκειμενικὴ πρόθεση κάθε ἀστοῦ, πού μπορεῖ πολὺ καλὰ νὰ ὑπηρετεῖ τὸ κεφάλαιο, χωρὶς νὰ τὸ ξαίρει καὶ χωρὶς νὰ τὸ θέλει.

Τὸν κ. Γληνὸ πρὸς τὴν ῥωτήσαμ: ὕστερα, ποιά πορίσματα τῶν ἐπιστημῶν,—γιατὶ ὅλες οἱ ἐπιστῆμες ὡς τὰ 1916, ἂν βγάλεϊ κανεὶς τοὺς πρωτοπόρους τῆς ρωσικῆς ἐπανάστασης, εἶναι, ὑποθέτω, ἔργο ἀστῶν—προδίδουν, ἅμα τὰ ἐξετάσωμε ἀντικειμενικά, σχέσιν αἰτιώδη μὲ τὰ οἰκονομικὰ συμφέροντα τοῦ κεφαλαίου. Ζητήσαμε παραδείγματα καὶ τοῦ προτεῖναμε μάλιστα μερικὰ ὀνόματα, τοὺς Renan, Taine, Savigny, Jhering κτλ. Ὁ κ. Γληνὸς μᾶς λέει πὼς τὰ παραδείγματά μας εἶναι ἔξω ἀπὸ τὴν ἔρευνά του. Γιὰ νὰ ἀποδειχθεῖ ἡ ἱστορικὴ νομοτέλεια, πού εἶναι ἓνας νόμος ἀπόλυτος καὶ γενικὸς, κάθε παραδειγμα ἀπὸ ὅπουδήποτε παρμένο δὲν εἶναι ἔξω ἀπὸ τὴν ἔρευνά μας. Ἄλλωστε καὶ ὁ κ. Γληνὸς τὸ ξαίρει πολὺ καλὰ, ἀφοῦ σπεύδει δογματικὰ νὰ δη-

λώσει, πὼς ὅλοι αὐτοὶ ὑπηρετήσαν τὰ συμφέροντα τῆς ἀστικῆς τάξης τοῦ καιροῦ καὶ τοῦ τόπου των.

Ὁ κ. Γληνὸς μᾶς εἶπε καὶ κάτι πολὺ εἰδικώτερο· πὼς τελευταία λέξη τῆς ἀστικῆς ἐπιστήμης εἶναι τὸ «μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι». Μπορῶ μάλιστα νὰ πῶ πὼς ἀπὸ ὅλες τὶς ἀπορίες μου, αὐτὴ ἦταν ἡ λιγώτερο θεληματικὴ. Δυστυχῶς οὔτε συμπερασματικὰ δὲν μπορῶ νὰ βρῶ μίαν ἀπάντηση σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο.

Πάντως εὐχαριστῶ τὸν κ. Γληνὸ πού ἔλαβε τὸν κόπο νὰ καθορίσει τὰ ἄλλα σημεῖα πού ἀπαιτοῦσαν γιὰ μένα τουλάχιστον κάποια διασαφήνιση. Τώρα μποροῦμε νὰ βάλωμε γιὰ βάση τὴν συζήτηση, πὼς αἰτιοκρατικὰ ἀπὸ τὴν ἀστικὴν τάξιν προσδιορισμένες δὲν εἶναι οἱ εἰδικὲς ἔρευνες, ἀλλὰ οἱ γενικὲς ἀρχὲς καὶ τὰ τελικὰ πορίσματα, δηλαδὴ ὄχι οἱ εἰδικὲς ἐπιστῆμες, ἀλλὰ ἡ φιλοσοφία καὶ μποροῦμε νὰ συμπεράνωμε, πὼς ἂν αὐτοὶ οἱ προσδιορισμοὶ οἱ ταξικοὶ εἶναι πολέμιοι τῆς ἐπιστήμης, καθὼς τὸ λέει ὁ κ. Γληνός, τότε εἶναι νοητὸ ἓνα κριτήριον ἀντικειμενικὸ τῆς ἀλήθειας, πού μ' αὐτό, κρίνοντας τὴν ἀστικὴν ἐπιστήμην, μπορεῖ νὰ ἀποφανθοῦμε πὼς εἶναι στὰ τελικὰ πορίσματα καὶ οἱ γενικὲς τῆς ἀρχὲς μιὰ παρέκκλιση ἀπὸ τὴν ἀντικειμενικὴν ἀλήθειαν, ἓνας ἐχθρὸς τῆς ἀληθινῆς ἐπιστήμης. Βέβαια καὶ χωρὶς τέτοιο ἀντικειμενικὸ κριτήριον θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε, πὼς κάθε γνωστικὴ ἐνέργεια αἰτιοκρατεῖται· δὲ θὰ μπορούσαμε ὅμως νὰ ποῦμε, ὅπως τὸ λέει ὁ κ. Γληνός, πὼς ὑπάρχει «πόλεμος τῆς ἀστικῆς τάξης ἐνάντια στὴν ἐπιστήμην». Ἐκτὸς ἂν ἡ ἐπιστήμη πού πολεμᾷ ἡ ἀστικὴ τάξις δὲ θεμελιώνεται σὲ ἓνα ἀντικειμενικὸ κριτήριον, ἀλλὰ εἶναι ἀπλοῦστατα ἡ ἐπιστήμη τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ· καὶ τότε ἀφοῦ, ἀντὶς ἐπιστήμην βάλωμε τὴ λέξη φιλοσοφία, ἡ φράση τοῦ κ. Γληνοῦ παίρνει τὴν ἀκόλουθη μορφή. «Στὸν πόλεμό της ἐνάντια στὴν ὕλιστικὴ φιλοσοφίαν, ἡ ἀστικὴ τάξις καὶ οἱ φιλόσοφοί της (ὁ Taine, ὁ Renan κτλ.) πέρασαν διάφορα στάδια». Ἡ θὰ δεχθοῦμε λοιπὸν πὼς ὑπάρχει ἀντικειμενικὸ ἐπιστημονικὸ κριτήριον, ἀπόλυτη ἀλήθεια, καὶ τότε παρασπονδοῦμε καὶ γινόμαστε αὐτόμολοι πρὸς τὴν ἰδεοκρατία ἢ τότε θὰ δεχθοῦμε πὼς ἡ φράση τοῦ κ. Γληνοῦ ἔχει τὸ τελευταῖον αὐτὸ νόημα πού ἀνάφερα καὶ ἀπὸ αὐτὸ τὸ αὐτονόητο νόημα θὰ κριθεῖ ἡ ἀληθινὴ τῆς σημασίας. Μὴ ὁ κ. Γληνός, ἀπὸ τοὺς καλλιπεστέρους τοῦ τόπου μας, δὲ συμπαθεῖ φράσεις πού εἶναι φτιασμένες ἀπὸ ἓνα τόσο ἄτονο ἠχητικὸ μέταλλο καὶ γι' αὐτὸ ἔδωσε στὴν ἔκφρασή του μιὰ χαριτωμένη θολοῦρα. Ἀπὸ τὴν ἴδιαν ἄλλωστε σινεπαρμένους καλλιτεχνικὴ διάθεση ἀνάφερε ξεχωριστά, νεοαριστοτελικούς, νεοθωμιστές, νεοσχολαστικούς, ἐνῶ, καθὼς θὰ τὸ ξαίρει, ὅλοι αὐτοὶ ἀποτελοῦν μίαν αἴρεσιν· ἔδωσε ὅμως ἔτσι μιὰ ζωηρότερη εἰκόνα τῆς πληθώρας τῶν ὀπισθοδρομικῶν τάσεων μέσα στὴν ἀστικὴ φιλοσοφία.

Ἡ πιὸ θεληματικὴ μου ἀπορία εἶναι αὐτὴ πού ἀφοροῦσε τὸν Adler καὶ τὸν Cunow. Ρώτησα τὸν κ. Γληνὸ «μήπως τοὺς θεωρεῖ ἰδεαλιστικούς παραμορφωτὲς τῆς θεωρίας τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ». Μοῦ γράφει πὼς μ' αὐτὴ

μον την ερώτηση έδωσα κι' όλας προκαταβολικά την απάντηση που θα έδινε ο ίδιος. Έτσι είναι σαφώς πια καθωρισμένο, πώς ο κ. Γληνός στις βασικές αντιλήψεις που θα συζητήσωμε, θα εκφράζει τη θεωρία της, καθώς λέν, επίσημης σοβιετικής επιστήμης.

Αλλά τώρα μια που καθωρίσαμε μερικά καιρία σημεία, θα επιθυμούσα, να μη διατηρήσει ή συζήτηση αποσπασματικό χαρακτήρα.

Όταν τις απορίες μου όνόμασε ο κ. Γληνός θεληματικές ίσως νάχε και δικιο. Ρωτώντας ήθελα κάτι ήθελα περισσότερη ακρίβεια στη διατύπωση των γνωμών του κ. Γληνού, για να διεξαχθεί με πιο ακρίβεια και ή συζήτησή των. Ήθελα μάλιστα τον περιορισμό της συζήτησης στα θέματα που θα μπορούσαν μόνον επιστημονικά γόνιμα να συζητηθούνε μεταξύ μας. Παραμερίζοντας μερικά ειδικά σημεία, που θα μās χρησιμεύσουν αργότερα για παραδείγματα, μπορούμε τώρα να πούμε, πώς μās χωρίζει μία πρωταρχική σκέψη, αυτή που όνόμαζε σε δύο του τώρα άρθρα ο κ. Γληνός «άγιαστούρα του παπα» και που τώρα μās μεθερμηνεύει σε προτεραιότητα της νόησης επί της ύλης. Αυτό είναι το επιστημονικό πρόβλημα και κανένα άλλο. Αν όμως σ' αυτό το πρόβλημα μπορούσε ο καθένος από την πλευρά του να ρίξει κάποιο φώς, ίσους να κατορθώναμε να ανυψώσωμε το χαμηλό επίπεδο της προβληματικής, που τώρα βασανίζει τους αμοιβαίους μας αναγνώστες και να τους βοηθήσωμε να δούν πόσο πιο περίπλοκα απ' ό,τι φαντάζονται, αλλά μαζί και πόσο πιο ωραία είναι τα μεταφυσικά θέματα, που χωρίζουν, αιώνες τώρα, ύλισμό και ιδεοκρατία και μαζί να νοιώσουν την ανώτερη ποιότητα που αποκτούν τα προβλήματα, όταν τ' ανεβάσει κανείς στη σφαίρα — κ. Γληνέ, συγχωρήσετέ μου τη λέξη — του πνεύματος. Καθώς το λέει και ο κ. Γληνός το πρόβλημα της προτεραιότητας της νόησης είναι συνυφασμένο με το πρόβλημα της κατηγορίας της αιτιότητας. Απ'έκει πρέπει ν' αρχίσωμε για να γίνωμε αντιληπτοί και στους άλλους.

Ελπίζω πώς στο καλοκαιρινό κι' όλας τεύχος του «Αρχείου Φιλοσοφίας», θ' αρχίσει ή δημοσίευση μιάς μελέτης για την αιτιότητα στον Κάντ, που θα αποτελέσει μια καλή αφετηρία για μια γόνιμη συζήτηση. Ακόμα καλύτερα θάταν αν σύγχρονα και ο κ. Γληνός, με το ιδιαίτερο δώρο της εκλαίκευσης που έχει, καθώριζε αναλυτικώτερα, την έννοια της αιτιότητας από την άποψη του ύλισμού. Επί του παρόντος σε δύο σημεία πρέπει να συμφωνήσωμε πώς από τη λύση που δίνει κανείς στο πρόβλημα της αιτιότητας κρίνεται ή αλήθεια ή ή πλάνη της ιδεοκρατίας και του ύλισμού, και πώς μια τέτοια συζήτηση θα είναι ωφέλιμη μόνο αν έχει διδακτικό χαρακτήρα.

Πριν όμως και ανεξάρτητα από τη συμφωνία μας για μια τέτοια συζήτηση, θέλω, από το φιλόξενο βήμα της «Ίδέας» να δώσω μερικές προεισαγωγικές εξηγήσεις, που θα καθαρίσουν το έδαφος της επιστημονικής κοινότητας από πολλούς τριβόλους.

Ριζικά και απόλυτα χωρίζω το πρόβλημα της οικονομικής συγκρότησης,

της κοινωνίας από το γνωσεολογικό πρόβλημα του ιστορικού ύλισμού. Πιστεύω πώς μπορεί να υπάρχουν άνθρωποι που επικροτούν τις τολμηρότερες οικονομικές και γενικά κοινωνικές μεταρρυθμίσεις απ' όσες ευαγγελίζεται ο κομμουνισμός, εκτός από αυτές που προσβάλλουν την ήθικη και πνευματική προσωπικότητα του ανθρώπου και που είναι καθαρώτατοι ιδεοκράτες. Πιστεύω πώς οι καθαροί ιδεοκράτες απεναντίας αποκλείεται να επικροτήσουν το κεφαλαιοκρατικό καθεστώς, τόσο γιατί και αυτό πνίγει με το δικό του ύπουλο τρόπο, αν και με λιγώτερο σύστημα και με λιγώτερη μανία, τις ήθικες και πνευματικές δυνάμεις της ανθρωπότητας, όσο και γιατί ή θεωρία της ιδεοκρατίας είναι ασυμβίβαστη με την κοινωνική αδικία του κεφαλαίου. Μπορεί, ακριβώς όταν είναι κανείς ιδεοκράτης, νάχει μάτια για να βλέπει τον βέβαιο και αναπότρεπτο θάνατο της κεφαλαιοκρατίας. Μια κοινωνία—και όλος κόσμος για τον ιδεοκράτη είναι μια κοινωνία,—όπου άλλου καίγονται και σαπίζουν τα πιο απαραίτητα υλικά αγαθά και άλλου πεθαίνουν της πείνας τόσες ανθρώπινες ζωές, τόσες ελπίδες πνευματικής δημιουργίας, είναι κοινωνία **σάπια**. Όταν μια κοινωνία ξεχάσει τους κοινούς βασικούς σκοπούς για πρόσκαιρα συμφέροντα του καθενός ξεχωριστά κοινωνού, όταν σ' αυτόν που θεωρεί έχθρό της δίνει ή ίδια τις καλύτερες δυνάμεις της για να την πολεμήσει και αρπάχεται την τελευταία ώρα από σύμβολα που ή ίδια γκρέμισε, για να σωθεί, χωρίς να πιστεύει καιτά βάθος σε τίποτε, παρά στον όμοιοτατο ύλισμό, στη μόνη κοσμοθεωρία που της ταιριάζει, τότε μπορεί κανείς να πει πώς ή κοινωνία αυτή, που έχασε τη δύναμη της αντίδρασης και της δημιουργίας, όχι μόνον είναι βέβαιο πώς θα ξεψυχήσει, μα είναι και **ιστορικά δίκαιο το ξεψύχημά της**. Η κεφαλαιοκρατούμενη κοινωνία τρώει τα ίδια της τα σωθικά με τον οικονομικόν ανταγωνισμό που δεν υπηρετεί ούτε καν το συμφέρον του κεφαλαίου. Στο χέρι της ήταν, αν είχε ζωντανία και συνείδηση, μια που θεωρούσε το κομμουνιστικό καθεστώς σαν το χειρότερον έχθρό της, να μη στείλει το ανθρώπινο και το μηχανικό υλικό της στη Ρωσία. Σ' αυτό σήμερα στηρίζεται ή ρωσική δύναμη χωρίς αυτό **είναι βέβαιο** πώς θα είχε άλλη εξέλιξη ή ρωσική πολιτική. Και όμως οι θνησιμαίοι δοῦλοι του κεφαλαίου προτίμησαν μερικές άμεσες εισπράξεις και συναγωνίστηκαν ποιός θα δπλίσει καλύτερα εκείνον που προώριζε τα όπλα για την ομαδική τους συντριβή. Μια τέτοια πολιτική μικρότητα, μια τέτοια ιστορική ασυνείδησία προδίνει ένα ανεπικάλυπτο ήθικόν κενόν. Μονάχα οργανισμοί αποσυντεθειμένοι πια έχουν χάσει σε τέτοιο σημείο την ενότητα που είναι ή δύναμη της αληθινής δράσης, ή αν θέλετε, της αντίδρασης.

Ο ιδεοκράτης μπορεί να πιστεύει και πρέπει να χάρει, πώς ή κεφαλαιοκρατία θα πέσει, πώς είναι **κι' όλας ιστορικά πεσμένη**. Ο ιδεοκράτης, περισσότερο από κάθε άλλον, στηριγμένος στα πορίσματα της ήθικης του θεωρίας, έχει για ιδανικό την απόλυτην υλικήν ισότητα της «αταξικής» (για να μεταχειρισθώ αυτήν την κακόχη λέξη) ενότητας των ανθρώπων. Στην πραγμα-

τοποίηση όμως αυτού του σκοπού δεν εργάζεται από τα έξω προς τα μέσα, αλλά από τα μέσα προς τα έξω. Παιδεύει τη συνείδηση με το σκοπό να την κάνει να καταλάβει και να θελήσει αυτή τη δικαιοσύνη, με άλλα λόγια την ελευθερώνει από την ύλη, την καταξιώνει. Σκοπός της είναι η στροφή προς τις αξίες της ζωής, η ελευθερία από το άγχος των υλικών αφορμών που ακριβώς μās ρίζανε στην κεφαλαιοκρατία. Αυτή η ελευθερία είναι ο δρόμος που θα επιταχύνει τη διάλυση των παλιών κοινωνικών συγκροτημάτων και θα οδηγήσει στην οικονομική και κοινωνική εξίσωση κάθε ανθρώπινης ύπαρξης, γιατί κάθε ανεξάρτητα ύπαρξη κρύβει τη δυνατότητα μιας προσωπικότητας, αρκεί να μην τη δολοφονεί, σ' αήμερα, η κοινωνική αδικία.

Ο ιδεοκράτης δεν πιστεύει πως μπορεί να οδηγήσει σ' αυτόν τον καλλίτερο κόσμο η άρνηση των *απόλυτων αξιών* της ζωής, που δεν είναι παρά οι εκφράσεις της ελευθερίας του συνειδότος. Η κοσμοθεωρία που συνάγεται από τα πρωταίτια της ύλης δεν δικαιολογεί παρά τον απόλυτα ατομικόν ευδαιμονισμό του κεφαλαιοκράτη. Όσο για τη βία είναι και για τον κ. Γληνό, μέσο προσωρινό, ως που να φθάσουμε στην αταξική κοινωνία. Και όμως η βία δεν είναι το πρόσφορο μέσο για να δημιουργήσουμε τους εσωτερικούς όρους που απαιτούνται για την επέλευση μιας τέτοιας καλλίτερης ζωής. **Η ελευθερία, όχι η βία** θα μās οδηγήσουν εκεί. Μά θαάθελα σύγχρονα να παρατηρήσω πως αυτή τη δικαιολογία της προσωρινότητας της βίας την ακούν οι άνθρωποι, αιώνες τώρα, από τα στόματα όλων των τυράννων. Στους βαρβάρους η βία βιάσταιγε περισσότερο, στους πολιτισμένους λιγώτερο. Σ' όλους έπεσαν οι τύραννοι προτού τελειώσει η βία. Το επιχείρημα της δήθεν μόνο μεταβατικά αναγκαίας βίας είναι μια ξαναμασημένη, μά πάντα σκόπιμη πολιτική επαγγελία που εύκολα πιάνει στους λαούς, ύσους ή δουλεία έκανε υπομονετικούς και αστόχαστους. Η βία δεν εισδύει στη συνείδηση και η κοινωνία είναι συνειδησεων κοινωνία. Όποιος δέ χτίζει επάνω σε συνειδήσεις, δέ χτίζει επάνω σε θεμέλια. Και οι συνειδήσεις δεν παιδεύονται με τη βία. Μόλις η ενέργεια της βίας σταματήσει, θα σωριαστεί το οικοδόμημα, γιατί η ύπαρξη του δεν έχει το λόγο, που μόνο στις συνειδήσεις βρίσκεται. Η βία η θα γεννήσει την αντίδραση και θα πηγαίνει όλο και αυξανοντας παράλληλα με την αντίδραση, ως ότου νικηθεί από τη βία της αντίδρασης. Η θα νικήσει φέρνοντας την αδράνεια των συνειδησεων, την αποκήνωση και θα αυξάνει και τότε παράλληλα με την αποκήνωση. Και το τέλος της βίας θα είναι πάντα η βία. Η βία δεν είναι δρόμος της παιδείας. Μια παιδεία, μέσα σε κοινωνικά και πνευματικά πλαίσια, που επεβλήθησαν με τη βία, είναι μια παιδεία ψεύτικη. Μια παιδεία που τείνει να καταργήσει την ιδιορρυθμία την κοσμοθεωρητική κάθε ατομικής και κάθε εθνικής προσωπικότητας, που κι αν συνειδητά δεν το θέλει, οδηγεί στην πνευματική αφομοίωση, στην ισοπέδωση, δεν είναι αξια να δημιουργήσει τον πολιτισμό, που απαιτεί η μετακεφαλαιοκρατική κοινωνία μά φέρνει στην αποχαύνωση που είναι αναγκαστικά ποθητή σ' αυτούς που στις

ορίζονται στη βία. Δεν πιστεύω σε μια συζήτηση με τον κ. Γληνό να είναι ανάγκη να τονίσω, πως όχι μόνο δεν είναι αντίθετα, αλλά και συνακόλουθα η ειρήνη του κόσμου και η διατήρηση και εμβάθυνση του ιδιόμορφου χαρακτήρα των εθνών.

Όχι η κομμουνιστική βία, αλλά η ελευθερία στην πνευματική και όχι μόνο στην πολιτική της σημασία, οδηγεί εκεί που θέλει να φθάσει ο κομμουνισμός. Βέβαια οι λαοί πρέπει να παιδεύονται από τους πνευματικούς των οδηγούς και η παιδεία όπως και η πολιτεία ενέχει κάποτε το χαρακτήρα του ξαναγακασμού, της ετερονομίας, της βίας. Η βία όμως αυτή πρέπει να έχει ένα βαθυκάραχο σύνορο, αν θέλωμε να φθάσουμε σ' έναν ανώτερο πολιτισμό και το σύνορο αυτό βρίσκεται εκεί όπου η βία άγκαλιάζει τη δημιουργική πνευματική ενέργεια και τη μεταμορφώνει σε δόγμα, δηλαδή σ' ένα σύστημα από ώρισμένες στο περιεχόμενο μεταφυσικές αρχές. Αμα επικρατήσει το δόγμα έρχεται ο μεσαίωνας. Ο κομμουνιστικός μεσαίωνας όμως έχει μια βασική διαφορά από τον χριστιανικό μεσαίωνα. Το δόγμα του αφανίζει κάθε τι έξω από την ύλη· κι έτσι μικραίνει τον κόσμο για να τον κυριαρχήσει ευκολότερα και για να κλείσει κάθε μονοπάτι προς την ανατροπή, προς την εξέλιξη.

Οι δημοκρατικές ελευθερίες που πρόβλεπε ο κ. Γληνός πως θα επικαλεσθώ είναι σχετικές για κάθε εποχή και για κάθε χώρα και είναι κάτι εντελώς διάφορο από τον αντιδογματισμό που δεν προστατεύει άδικα αποκτημένα αγαθά και προνόμια, ούτε φροντίζει για αμφίβολες πολιτικές ελευθερίες, μά θέλει να ασφαλίζει την δημιουργική ενέργεια της συνείδησης, τις εξελικτικές δυνάμεις της διαλεκτικής της ιστορίας.

Η βία του κομμουνισμού δεν έχει σχέση με την επ' βολή που άσκει ο πνευματικά ανώτερος απάνω στους άλλους· είναι η βία του δόγματος, του πιο στενού που γνώρισεν η ιστορία. Η κεφαλαιοκρατία, αν κάτι τη στηρίζει τώρα στα γερατιά της, είναι η ελαστικότητα, και ως προς τον πόλεμο, το ανεπαίσθητο του δογματισμού της.

Την ελευθερία που θέτομε για μέσο προς τη νέα κοινωνία, τη θεωρούμε αναπόσπαστη από τη συνείδηση της ιστορίας, από τη συνέχεια της ζωής του πολιτισμού, με την ιδιαίτερη μορφή που πήρε σε κάθε λαό. Η συνέχεια αυτή άπαρτίζει την εθνική προσωπικότητα, που είναι πηγή των πολιτισμών. Αυτή τη συνέχεια την απαιτούμε στα έργα του πολιτισμού, και όχι σε ό,τι ανάξιο σέρνει μαζί του ο χρόνος, στις προλήψεις η στα οικονομικά καθεστῶτα. Η ελευθερία είναι η ουσιαστική ένότητα των αξιών που δημιουργήσε η συνείδηση μέσα σε αιώνων άδιάκοπη προσπάθεια.

Με το μέσο αυτής της ελευθερίας βαδίζομε προς κοινωνικές μεταμορφώσεις που συμπύκνουν με τα ιδανικά της θεωρίας του κομμουνισμού, σε ό,τι άφορα την κοινωνική ανασύνταξη και την οικονομική οργάνωση, και που είναι άσφαλώς άρ.σεαρώτερες από τη σημερινή κομμουνιστική πραγματικότητα. Μās χωρίζουν τα μέσα, όχι οι τελικοί σκοποί. Πιστεύει ο κ. Γληνός πως με την δικτατορία των άδικημένων, με την άσκηση της βίας των λίγων η των πολ-

λῶν, θ' ἀνεβεί πρὸς τὴν ἀταξικὴ κοινωνία. Ἐμεῖς πιστεύομε πὼς κατρακυλάει πρὸς μίαν ἄλλη ταξικὴ κοινωνία.

Ὁ κ. Γληνὸς λυπᾶται γιατί ἀνήκω στὴν ἀντίδραση. Ἡ ἰδεοκρατία ἀνήκει στὴν ἀντίδραση τῶν κομμουνιστικῶν μέσων, ὄχι στὴν ἀντίδραση τῶν σκοπῶν. Ἀνήκει καὶ στὴν ἀντίδραση τῆς θεωρίας τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ, ὄχι στὴν ἀντίδραση τῆς ἀταξικῆς κοινωνίας.

Ἡ διάκριση αὐτὴ, τόσες φορὲς ἀπὸ τὸ μέρος μας τονισμένη, ἀντὶ εὐσυνείδητα νὰ σημειωθεῖ καὶ ὕστερα νὰ συζητηθεῖ ὅπως πρέπει, ἀποσιωπήθηκε ἐντελῶς, σὰ νὰ μὴν ἦταν σκόπιμο νὰ φανερωθεῖ στὸ φῶς τοῦ ἡλίου. Ἡ ἰδεοκρατία, μὲ μιὰ περίεργη καὶ γιὰ μᾶς κἄπως τιμητικὴ σπουδὴ, χαρακτηρίσθηκε ancilla capitalismi, ἐνῶ τόσα χρόνια τώρα θεολογικὰ χρωματισμένα ἀντιυλιστικὰ συστήματα διδάσκονταν ἀνάμεσά μας, χωρὶς νὰ τοὺς κληθεῖ μετέτοιο πᾶθος ὁ τίτλος τῆς ὕπουλης ἀντίδρασης, ὡς ποὺ ἦρθε καὶ ἡ μέρα, ὅπου καὶ ἀγάπης κρυφὰ χαμόγελα φτερούγισαν πρὸς ὅ,τι ἀντιστέκονταν στὴ θεωρία, μὰ ὄχι καὶ στὴ σκοπιμότητα τῆς «παράταξης». Ἔτσι ἀποκοιτοῦσε στὰ μάτια τῶν ἀφελῶν κανεὶς τὸ ὕψος τοῦ ἀντικειμενικοῦ κριτή, ποὺ εἶναι τόσο ὠφέλιμο, ὅταν ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἀλιεῖα ἀνθρώπων. Ἐχοντας ὑπ' ὄψη μας τὴν ἀντικειμενικὴν αἰτιοκρατία — γι' αὐτὴν μιλήσαμε ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή, γιὰ κριτήρια, καθὼς λέει, ὄχι ἐμεῖς, ἀλλὰ ὁ κ. Γληνὸς «ἐντελῶς ἀντικειμενικά» — πιστεύομε πὼς μόνο ἄγνοια ἢ παρανόηση τῶν πορισμάτων τῶν συγχρόνων μάλιστα ἰδεοκρατικῶν συστημάτων γιὰ τὴν κοινωνία, μπορεῖ νὰ τὰ ταυτίσει ἢ καὶ νὰ τὰ συνδυάσει μὲ τὰ συμφέροντα τοῦ κεφαλαίου. Τολμῶ νὰ πῶ πὼς τίποτε δὲν ἀντιτίθεται τόσο στὴ σύγχρονη κεφαλαιοκρατούμενη κοινωνία, ὅσο ἡ ἰδεοκρατικὴ «περὶ πολιτείας» ἰδέα. Ἡ κεφαλαιοκρατία δὲν μπορεῖ νὰ γεννήσει, κατὰ τὴν ἀντικειμενικὴν αἰτιοκρατία ποὺ ἐπικαλεῖται ὁ κ. Γληνὸς, παρὰ μόνον τὸν ἐμπειρισμό, τὸν θετικισμό, τὸν ψυχολογισμόν, ὅλες αὐτὲς τὶς ἀποχρώσεις τοῦ ὕλισμοῦ. Ἀνήκει στὴ δική του θεωρητικὴ σφαῖρα. Ἡ ἰδεοκρατία ἀντιμάχεται στὴ θεωρία, κάθε ὕλισμό, γιατί κάθε ὕλισμός, καὶ ὁ κεφαλαιοκρατικός, χτυπάει τὴν προτεραιότητα τῆς νόησης, ἀντιμάχεται στὴν πράξη τὸν κοινωνικὸ καὶ τὸν ἀτομικὸν εὐδαιμονισμό ποὺ εἶναι τὸ ψυχολογικὸ ὑπόβαθρο τοῦ κεφαλαιοκράτη. Ἡ ἰδεοκρατία δὲν εἶναι προεῖναι μετακομμουνιστικὴ φιλοσοφία. Εἶναι ἐκείνη ποὺ θὰ ἀσπασθεῖ καὶ ὁ κ. Γληνὸς, ἂν κάποτε νομίσει πὼς μπορεῖ νὰ βγεῖ ἀπὸ τὴ μεταβατικὴ περίοδο, γιὰ νὰ μπεῖ στὸν δίκαιο κοινωνικὸ κόσμον ποὺ εἶναι κοινὸς σκοπὸς μας.

Κ. ΤΣΑΤΣΟΣ

Υ. Γ. Ἐχω νὰ διατυπώσω πρὸς τὸν κ. Γληνὸ καὶ μιὰ παράκληση. Στὴ συζήτηση ποὺ θ' ἀνοίξωμε νὰ μὴ με παραπέμψει σὲ γραφόμενα ποὺ ἔχω στοιχειῶδες χρέος νὰ ἀγνοήσω. Ἄν καὶ αὐτὸς ζητάει ἀπάντηση σὲ ὅσα γράφτηκαν ἢ καὶ θὰ γραφοῦν ἀπὸ ἄλλους γιὰ μένα, θὰ λάβει τὸν κόπον νὰ τὰ νιοθετήσῃ μὲ τὴν ὑπογραφή του καὶ ποτε μετὰ χαρᾶς μου θὰ ἰκανοποιήσω κάθε του θεληματικὴ ἢ ἀθέλητη ἀπορία.

ΓΙΑΝΝΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΔΗ

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΕΓΩ ΣΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ LEON BRUNSCHVICG

Β'. Η ΚΡΙΤΙΚΟΪΔΕΑΛΙΣΤΙΚΗ ΘΕΣΗ

Πὼς ἀντιμετωπίζει τὸ πρόβλημα τοῦ ἐγὼ ὁ Léon Brunschvicg, ὁ μεγάλος σύγχρονος φιλόσοφος τοῦ κριτικοῦ ἰδεαλισμοῦ; Ὡς ἓνα σημεῖο, μπορεῖ ὁ μελετητὴς τῆς σκέψης του νὰ προδικάσει τὸ κύτταγμα του. Ἡ κριτικὴ ἐμπνευση τῆς φιλοσοφίας του ἀποκλείει τὴν καθαρὴ μεταφυσικὴ. Ὁ Brunschvicg εἶναι ποτισμένος ἀπὸ τὴν ἰδέα τῆς σχετικότητας καὶ τῆς ἀναπηρίας τῆς ἀνθρώπινης γνώσης. Μὲ πολλὴ ὅμως ἀποφασιστικὴ παραμερῖζει τὰ ἄτοπα τοῦ νοολογικοῦ δογματισμοῦ. Μπορεῖ ἡ γνώση νὰ εἶναι πεπερασμένη. Τοῦτο πάντως δὲ σημαίνει ὅτι εἶναι δυνατὸ νὰ προχαραχτοῦν τὰ ὅρια τῆς. Ἡ ἀποτυχία κάθε προσπάθειας γιὰ τὸν τυραννικὸ προκαθαρισμὸ τῆς πορείας τῆς γνώσης ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, ἢ ἐλαστικότητα καὶ ἢ ἀποδοτικότητα τῆς τελευταίας ἀπὸ τὴν ἄλλη πείθουν ὅτι εἶναι ἄξια γιὰ ἓνα καλύτερο φιλοσοφικὸ μεταχείρισμα. Μιὰ λογισμένη γνωστικὴ αἰσιοδοξία, ἓνας μετριοπαθὴς καὶ εὐστροφος θετικισμὸς ἀποκατασταίνουν στενοὺς καὶ γόνιμους δεσμοὺς ἀνάμεσα στὴν ἐπιστήμη καὶ τὴ φιλοσοφία, ποὺ ἔχουν χρέος καὶ συμφέρον νὰ ἐπιβλέπονται καὶ νὰ διορθώνονται ἀμοιβαῖα. Στὸ ὄνομα αὐτοῦ τοῦ ξανανωμένου καὶ καθαμένου θετικισμοῦ ἀρνιέται ρητὰ ὁ Brunschvicg νὰ δεῖ στὸ ἐγὼ μιὰ διαίσθηση ὑπερβατικὴ στὶς ἐκδηλώσεις του, ἓνα πλαίσιο δίχως περιοχόμενον. Τὸ μόνον κύτταγμα, ποὺ θεωρεῖ δυνατό, εἶναι τὸ φαινομενολογικὸ — ἀπαλλαγμένο ὅμως ἀπὸ τὸ ὄντολογικὸ ὑπονοούμενον τοῦ ἐμπειρισμοῦ. Ξέρει πολὺ καλά ὅτι ὁ ἐμπειρισμὸς εἶναι μιὰ μεταφυσικὴ θεωρία καὶ, φυσικά, δὲν ἔχει κανένα λόγον ν' ἀφήσει τὴ μεταφυσικὴ ἐκ τῶν ἄνω γιὰ νὰ συνδέσει τὴν τύχη του μὲ τὴ μεταφυσικὴ ἐκ τῶν κάτω.

Πρὶν ὅμως ἐγκαινιάσει τὸ φαινομενολογικὸ κύτταγμα του, θέτει ἓνα κριτικὸ ἐρώτημα: τὸ ἐγὼ εἶναι μιὰ πραγματικότητα ἢ καμμιά παραίσθηση; Φαίνεται νὰ δοκίμασε ὁ ἴδιος τὴν ἀνησυχία, ποὺ νιώθουν οἱ ἀναγνώστες τοῦ Πασκάλ ὅταν φτάσουν στὸ σημεῖο ἐκεῖνο τῶν *Στοχασμῶν* του, ὅπου μὲ μιὰ συγκλονιστικὴ ἐπιχειρηματολογία προσπαθεῖ νὰ δείξει τὸ ἀσύλληπτο καὶ

τὸ ἀσύστατο τοῦ ἐγώ. Στους δραματικούς αὐτοὺς συλλογισμοὺς δὲν ἀντιτάσσει ὁ φιλόσοφος καμμιά ἔννοια, πού ὅσο πλούσια κι εὐστροφη κι ἂν εἶναι δὲ θὰ μπορούσε ποτὲ ν' ἀγκαλιάσει ἀλλάκαιρο τὸν ἐσωτερικὸ κόσμο. Προτιμᾷ νὰ ὑφωώσει ἀντιμέτωπη τους μιὰ ἐμπειρική βεβαίωση : τὴν κατάφαση τοῦ εἶναι, πού ξεπηδαίει ἀβίαστα κι ἀκατασίγαστα ἀπὸ τὰ τρίαβαθα τοῦ ἐγώ. Εἶναι τόση ἡ δύναμη της ὥστε ἀνάγκασε τὸν ἴδιο τὸν Πασκάλ, μ' ὅλες τὶς θανάσιμες ἀμφιβολίες του, νὰ κάνει αὐτὴ τὴν ὁμολογία : «ὁ καθένας εἶναι ἕνα ὄλο γιὰ τὸν ἑαυτὸ του, γιατί, ὅταν αὐτὸς πεθάνει, ὅλα γι' αὐτὸν πεθαίνουν».

Αὐτὴ ἡ σχεδὸν βιολογικὴ προφάνεια τοῦ ἐγώ ἔχει τὸ ψυχολογικὸ της ἀντιστάθμισμα : τὴν ἐνότητα τῆς συνείδησης. Γιὰ τὸ καθεὶ, ἡ συνείδηση εἶναι ἕνα κοινὸ κέντρο ἀναφορῆς. Μέσα της, ὅλα πλέκονται ὄργανικά. Ἡ ἐνότητα της δὲν ἔχει τίποτε τὸ μαθηματικὸ : δὲν εἶναι οὔτε κανένα στοιχεῖο ἀπὸ κείνα, πού ἀποτελοῦν μιὰ ποσότητα, οὔτε ἡ τελειωμένη καὶ ὀλικὴ ἐνότητα. Ὁφείλεται κυρίως στὴ μνήμη, πού ὀγκώνει τὸ παρὸν στὴν ἀσταμάτητη ροή του. Ἀλλ' ἂν δὲν εἶναι ἀπατηλὸ τὸ ἴδιο τὸ συναίσθημα τοῦ ἐγώ, μπορούμε νὰ βεβαιώσουμε τὸ ἴδιο καὶ γιὰ τὴν ἐνότητά του ; Εἶναι ὁμότιμοι οἱ δυὸ παράγοντες της : ἡ μνήμη κι ἡ συνείδηση ; Μπορεῖ ἡ συνείδηση νὰ ἐγγυηθεῖ γιὰ τὴν ἀκρίβεια τῆς μνήμης, ἡ μνήμη γιὰ τὴν πραγματικότητα τῆς συνείδησης ; Αὐτὸ εἶναι τὸ μεγάλο πρόβλημα, πού γεννάει τὸ φαινομενολογικὸ κύτταγμα τοῦ ἐγώ. Κρίσιμο κι' ὅταν ἀκόμη ἡ γνωστικὴ προσπάθεια συνοδεύεται ἀπὸ καλὴ πίστη κι' ἀλύγιστη θέληση, καταντάει ἄλυτο ὅταν κυριαρχεῖ ἡ διάθεση τῆς δικαιολογίας κάθε συναισθήματος καὶ πράξης ἢ τῆς ἐγκατάλειψης σὰ θάλαττα τῆς αἰσθητικῆς ἀναπαράστασης τοῦ παρελθόντος. Ἡ μαρτυρία τῆς μνήμης γίνεται πέρα γιὰ πέρα ὑποπτη. Σὲ ἀρκετοὺς λογοτέχνες, ἡ τάση αὐτὴ παίρνει διαστάσεις παθολογικές. Ὁ δημιουργικὸς ὀργασμὸς, ἡ ἔξαψη τῆς φιντασίας ἀλλοιώνουν ριζικὰ τὸ ὕλικὸ τῶν ἀναπολήσεων. Χάρη στὴν ἀποφασιστικὴ στροφή τῶν ἡρώων τοῦ ρωμαντισμοῦ (Ρουσσώ, Γκαίτε, Σατωμπριάν), ἡ δημόσια ἐξομολόγηση, πού ὑπηρετοῦσε σκοποὺς θρησκευτικούς, ἔγινε αἰσθητικὸς στόχος. Ἄρχισε νὰ καλλιεργεῖται μὲ πρωτοφανῆ ἡδονικότητα καὶ νὰ ξετυλίγεται μὲ σκανδαλώδη ξενισιά. Εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι αὐτὴ ἡ ψυχολογικὴ διάθεση ἔδωκε ἔργα μεγάλης λογοτεχνικῆς ἀξίας. Ἄλλο ὅμως φιλολογικὴ σημασία κι' ἄλλο ψυχολογικὴ ἀλήθεια. Ὁ λογοτέχνης μπορεῖ νὰ μερδεύει αὐτὰ τὰ πράγματα, μπορεῖ καὶ νὰ πιστεύει στὴν ἀπόλυτη ὑπεροχὴ τοῦ κόσμου, πού πλάθει ἡ φαντασία του. Στὸ φιλόσοφο, τέτοιες παραισθήσεις εἶναι ἀδικαιολόγητες. Εἶναι στὴν φύση τῆς ἀποστολῆς του νὰ διακρίνει τὰ ἐπίπεδα. Ἀποφασιστικὰ θὰ παραμερίσει τὶς φιλολογικῆς καὶ τὶς ὀπωσδήποτε συμβατικῆς ἐνδοσκοπήσεις. Κατὰ κανόνα θὰ ἔχει νὰ καταγγεῖλει ὀμαδικῆς συνήθειες γιατί εἶναι γεγονός ὅτι τὰ μεγάλα ἔργα στέκουν ὡς πρότυπα καὶ κανόνες ζωῆς. Καὶ δὲ θ' ἀξιώσει τὴν ἀποξένωση ἀπὸ τὶς συμβατικῆς ὑποβολῆς μόνο καὶ μόνο γιατί ἀλλοιώνουν τὴν ἠθικὴ καὶ τὴν ψυχολογικὴ ἀλήθεια τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς. Θὰ δεῖξει ἀκόμη ἕνα σοβαρὸ κίνδυνον.

πού γεννοῦν : τὸν ἐγωκεντρισμό, πού καλλιεργοῦν καὶ πού στενεύει κι' ἀδυνατίζει τὴ σκέψη. Περιορίζοντας τὴν στὴν περιοχὴ τῆς στενῆς ἀτομικότητας, τὴν κάνει ἀνίκανη ν' ἀπλωθεῖ σὰ οἰκουμενικὰ προβλήματα, πού εἶναι οἱ οὐσιαστικότερες εὐκαιρίες γιὰ τὴν πραγματικὴ πνευματικὴ καὶ ψυχικὴ ἐπικοινωνία — τὰ μόνα θέματα, πού εἶναι ἀξία νὰ τὴν τονώσουν καὶ νὰ τῆς ἐπιτρέψουν νὰ ἐκδηλώσει τὴν πῶ θετικὴ πρωτοτυπία. Ἡ βιογραφία ἐνὸς Νεύτωνα ἢ ἐνὸς Henri Poincaré παρουσιάζει μεγάλο ψυχολογικὸ ἐνδιαφέρον. Τὸ κέντρο ὅμως τῆς προσωπικότητάς τους δὲ βρίσκεται σὰ γεγονότα τῆς καθημερινῆς ζωῆς ἀλλὰ μέσα στὸ ἔργο τους. Ἡ ἀποκλειστικὴ γνωριμία τοῦ ἀτόμου δυσκολεύει τὴν κατανόηση τοῦ συγγραφέα, δηλαδὴ τῆς πεμπτουσίας του. Ὁ προσδιορισμὸς τοῦ προσωπικοῦ συντελεστῆ στὴ μεγάλη πνευματικὴ δημιουργία πρέπει ἀπαραίτητα νὰ συνοδεύεται ἀπὸ τὴν καταμέτρηση τῆς εἰσφορᾶς του. Ἀλλὰ τοῦτο θὰ ἦταν ἄσκοπο ἂν δὲν ὀδηγοῦσε στὴν αὐτόνομη ἐκτίμηση τῶν θετικῶν κι' οἰκουμενικῶν ἀξιῶν, πού κλείνει αὐτὴ ἡ δημιουργία μέσα της. Ὁπωσδήποτε τὸ πρόβλημα τοῦ ἐγώ δὲν μπορεῖ νὰ τεθεῖ ὡς ἕνα αἶτημα γιὰ τὴν ἀπλὴ ἀναμόχλευση τοῦ παρελθόντος τοῦ ἀτόμου. Εἶναι πρὸ πάντων ἡ προεξόφληση τοῦ μέλλοντος του, ὁ προκαθορισμὸς τοῦ προσανατολισμοῦ του — τὸ στοιχείμα, πού βάζει μὲ τὸν ἑαυτὸ του γιὰ τὸν ἑαυτὸ του. Ἀλλὰ τὸ στοιχείμα αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει νόημα ἂν δὲν προϋποθέτει τὴν ἀφομοίωση τῶν οἰκουμενικῶν ἀξιῶν, πού θεμελίωσαν οἱ ἄλλεπαλλήλες εἰσφορῆς τῶν ἀνθρώπων γενεῶν.

Ἐδῶ ἀντιμετωπίζουμε τὸ πρόβλημα, πού παρουσιάστηκε μπροστά μας στὸ τέλος τῆς εἰσαγωγῆς αὐτῆς τῆς μελέτης. Ἡ ἀφομοίωση τῶν θετικῶν ἀξιῶν τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς μιὰ συνταύτιση, πέρα ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἀξίες, μὲ κείνους, πού τὶς ἔχουν δημιουργήσει καὶ πού σ' αὐτὲς ἔδωκαν τὸ καλύτερο μέρος τοῦ ἑαυτοῦ τους ; Δὲν ξεσκαπάζει μιὰ θεμελιώδη ὁμοιότητα, ἂν ὄχι στὴν περιοχὴ τῶν συγκεκριμένων πραγματοποιήσεων, τουλάχιστο στὴ σφαῖρα τῶν δημιουργικῶν λειτουργιῶν ; Καὶ ἡ ὁμοιότητα αὐτὴ δὲ δίνει τὸ δικαίωμα γιὰ τὸν καθορισμὸ μιᾶς κοινῆς καὶ ἀγίας ἀνθρώπινης φύσης ; Στὸ ἐρώτημα αὐτὸ, ἡ ἀπάντηση τοῦ Brunschvicg εἶναι ἀνθρώπινης φύσης ; Βεβαιώνει ὅτι καμμιά πειθαρχία : βιολογία, ψυχολογία, κοινωνιολογία, δὲ δικαιολογεῖ μιὰ τέτοια σύλληψη. Τὴ βεβαίωση αὐτὴ ζητᾷ νὰ τὴ στηρίξει σὰ ἴδια τὰ πράγματα. Πρῶτα-πρῶτα ἐξετάζει τὴ βιολογικὴ ἐρμηνεία τῆς ἀνθρωπότητας, πού χαρακτηρίζει σὰ μιὰ φιλοσοφία τῆς σάρκας, τοῦ ζωϊκοῦ μέρους τοῦ ἀνθρώπου. Γι' αὐτὴ, ἡ διαγωγή τῆς ἀνθρωπότητας προσδιορίζεται ἀπὸ τὶς στοιχειωδέστερες τῆς ἀντιδράσεις, ἀπὸ τὴν πίεση τῶν βασικῶν ἐνστικτῶν της, πού εἶναι τρία : ἡ αὐτοσυντήρηση, ἡ ἰδιοποίηση κι' ἡ ἀναπαραγωγή. Καθένα ἀπ' αὐτὰ γέννησε κι' ἀπὸ μιὰ φιλοσοφία, πού εἶναι συνδεμένη μ' ἕνα ὄνομα : Hobbes, Darwin, Freud. Γιὰ τὸν πρῶτο, φυσικὴ κατάσταση τῆς ἀνθρωπότητας εἶναι ὁ πόλεμος ὄλων ἐναντίον ὄλων. Ὁ ἀνθρώπος εἶναι λύκος γιὰ τὸν ἀνθρώπο. Τὸ δίλημμα εἶναι ἀμειλίχτο : ἢ ἢ

ἀλληλεξόντωση ἢ ἡ ὑποταγή ὄλων σ' ἓναν ἀπόλυτο ἄρχοντα, πού θά ἐπιβά-
λει τήν τάξη καί τήν ἀσφάλεια. Τό φανέρωμα κι' ἡ ἐμπέδωση τῆς πολιτι-
κῆς ἐξουσίας κατευνάζει τὸ φόβο, πού φωλιάζει στὸν κάθενα καί παραλύει
ὄλους. Δὲν ὑπάρχει κήρυγμα πῶς ἐπικάιο ἀπ' αὐτό. Σὲ κάθε μεγάλη κρίση
τοῦ πολιτισμοῦ, ἀπλώνεται ὁ πανικός, πού ξεσηκώνει τὴ νοσταλγία τοῦ σκλη-
ροῦ καί παντοδύναμου κυβερνήτη. Μπροστά στὴ μεταπολεμικὴ Εὐρώπη ὀρ-
θώνεται, ἀπειλητικός, μὰ καί γεμάτος ὑποσχέσεις, ὁ Λεβιάθαν τῆς ἄκρας δεξιᾶς ἢ
τῆς ἄκρας ἀριστερᾶς. — Ἀλλὰ ἡ ὑπονόμευση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν ἀνθρωπο-
δὲν παύεοιτε σὸν καθεστῶς τῆς πανίσχυρης πολιτικῆς ἐξουσίας. Μένει μὲ τὴν
ἠπιώτερη μορφή τῆς ἀμοιβαίας ἐκμετάλλευσης. Ἐδῶ, ἡ σύρραξη εἶναι ἔμμεση :
ἀναφέρεται στὰ μέσα τῆς συντήρησης, στὴν ἰδιοποίηση. Ὁ Ricardo κι' ὁ Μάλθος
ἐσεκέπασαν τὸν οἰκονομικὸ ἀγῶνα. Ἡ διδασκαλία τους προπαρασκεύασε τὸν
Hodgskin καί τὸν Κάρολ Μάρξ, πού ζητοῦσαν νὰ ἐξηγήσουν τὶς κοινωνικὲς
ἰδιορρυθμίεις τῆς βιομηχανικῆς Ἀγγλίας, γιὰ τὴ διαμόρφωση τῆς ἔννοιας τῆς
πάλης τῶν τάξεων. Ἐπὶ πλέον ὁ Darwin, προμηθεύοντας στὸ δόγμα αὐτὸ
ἓνα βιολογικὸ ὑπόβαθρο, τοῦ μετέδωκε τὴν αἴγλη τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης. —
Τέλος, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Σοπερχάουερ, ὁ ἔρωτας ἔπαυσε νὰ θεωρεῖται ὡς
καθαρὰ ἀτομικὴ καί ψυχολογικὴ ὑπόθεση γιὰ νὰ παρουσιαστῆ ὡς ἓνα πα-
ραπέτασμα, πού ἀφήνει νὰ μηχανορραφεῖ, ἀνενόητο, τὸ δαίμονα τοῦ εἴ-
δους. Μὲ τὸ φρωϊδισμό, τὸ κακὸ κορυφώθηκε. Εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι αὐτὴ
ἡ θεωρία φώτισε μερικὲς ἀνεξιχνίαστες ὡς τότε λεπτομέρειες τῆς ἀτομικῆς ζω-
ῆς. Ὁδήγησε ὅμως καί σὲ πολλὰ χοντροκομμένες κι' ἐπιπόλαιες γενικεύσεις.

Καί οἱ τρεῖς αὐτὲς σχολὲς παραβλέπουν ἓνα κοινὸ προκριματικὸ πρό-
βλημα, πού δημιουργοῦν οἱ ἐρμηνεῖες τους. Ἐξομοιώνουν τὴν ἀνθρωπότητα
μὲ τὴ ζωὴ χωρὶς νὰ βεβαιωθοῦν ἂν ἡ δεύτερη, πού ἀνεβάζουν σὲ περιωπὴ
ἐξηγητικῆς ἀρχῆς, εἶναι πῶς γνωστὴ ἀπὸ τὴν πρώτη. Ἐν τούτοις ἡ ζωὴ εἶ-
ναι λιγώτερο γνωστὴ ἀπὸ τὴν ἀνθρωπότητα. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ παραλλη-
λισμὸς ἐντοπίζεται στὴν περιοχὴ τοῦ ἐνστικτοῦ. Μένει ὅμως καθαρὰ λεκτι-
κός. Στὴν πραγματικότητα, πρόκειται γιὰ πολὺ διαφορετικὰ περιεχόμενα.
Στὰ ζῶα, τὸ ἐνστικτο παρουσιάζεται ὡς ἓνα σύνολο ὀρισμένων ἀντιδράσεων.
Στὸν ἀνθρώπο, δὲν ἐκδηλώνεται παρὰ ὡς ἓνα βαθιὰ ροπή. Τὸ μόνον πού
μπορεῖ ν' ἀναγνωριστῆ εἶναι ὅτι οἱ πρωταρχικὲς του τάσεις, πού ὀνομάζον-
ται καταχρηστικῶς ἐνστικτα, ἐξηγοῦν τὴν ἀθόρμητη συμπεριφορὰ του. Ὁ
ἀνθρώπος ὅμως δὲ θά βεβαιωθῆ ὡς ἓνα ἀνθρώπος παρὰ μὲ τὴν ἀντίσταση,
πού θ' ἀντιτάξει στὰ λεγόμενα ἐνστικτα του. Ἡ ἀντίσταση αὐτὴ δὲν τοῦ εἶναι
λιγώτερο φυσικὴ ἀπὸ τὴν συμμόρφωση του μὲ τὶς ἀξιώσεις, πού προβάλλουν.
Μ' αὐτὴ μετριέται ἡ ἀνδρικότητα τοῦ ἀτόμου καί ἡ ὀριμότητα τοῦ εἴδους. Ἡ
γνώση τῆς ἀνθρωπότητος εἶναι ἀδύνατη δίχως τὴν πιστοποίηση τῆς ἰκανό-
τητας τῆς ν' ἀναγκαιτίζει καί νὰ μεταστρέφει τὶς ροπὲς τῆς.

Ἡ βεβαίωση αὐτὴ δὲν μπορεῖ νὰ κατηγορηθῆ ὡς ἓνα προκατάληψη
ἰδεαλιστικὴ. Εἶναι θεμελιωμένη ἐπάνω στὸν ἴδιο τὸν πρακτικὸ προσανατο-

λισμὸ τῆς ἀνθρωπότητος. Θὰ προκαλοῦσε ποτὲ ὁ Φρόυδ τὴν κατάληξη,
πού προξένησε, ἂν ἡ κυριαρχία τῆς libido ἦταν ὀλοφάνερη; Ἡ ἐξουσίαση
τῆς εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸ τοῦ ἰσορροπημένου ἀνθρώπου. Θὰ ἦταν ὅμως
δυνατὴ χωρὶς τὸν ἠθικὸ καί τὸν κοινωνικὸ ἔλεγχο; Ὁ Αὐγουστος Κόνι εἶχε
κίόλας τονίσει πῶς τὸ φανέρωμα τῆς οἰκογένειας, τοῦ μονογαμικοῦ ζεύγους,
σημειώνει τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴ βιολογία στὴν κοινωνιολογία. — Πολὺς λόγος
γίνεται γιὰ τὴν ἐξιδανίκευση καί τὴν μεταμόρφωση τῶν αἰσθημάτων. Ὡστόσο
δὲν πρέπει νὰ μᾶς παραπλανοῦν οἱ λέξεις. Ὅτι ἐξιδανικεύεται καί μεταμορ-
φώνεται δὲν εἶναι πῶς τὸ ἴδιο πράγμα. Κι' ἀφοῦ ἀντιμετωπίζουμε ζήτημα προ-
σανατολισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητος, πού ἄλλοῦ μπορεῖ νὰ βρισκεται ὁ προκρι-
σμὸς τῆς παρὰ σ' αὐτὴ τὴν ἐξέλιξη τῶν ἀξιών, πού ἀπαιτεῖ μιὰ ἀκατάπαυτη
δημιουργικὴ προσπάθεια; Οἱ Στωϊκοὶ εἶπαν ἐπιγραμματικὰ πῶς ἡ φύση
ὀδηγεῖ στὴ φρόνηση, πού εἶναι ἀνώτερη ἀπὸ τὴ φύση. Τί τὸ πῶς ρευστὸ
καί περὶ πλοκο ἀπὸ τὸν ἔρωτα; Καμμιά σεμνοτυφία δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐμπο-
δίσει νὰ ἐσεκεπάσουμε τὶς ζωϊκὲς του ρίζες. Εἶναι ὅμως μεγάλο λάθος νὰ
πᾶμε σὸ ἄλλο ἄκρο. Ξέρουμε πολὺ καλά πῶς εἶναι ἀξίος νὰ χειραφετηθῆ
ὀλότελα ἀπὸ τὶς βιολογικὲς του βάσεις. Τὸ ἴδιο μπορεῖ κανεὶς νὰ πῆ γιὰ
κάθε ἐξιδανικευμένη ἀξία. — Στὴν περιοχὴ τοῦ ζωϊκοῦ ἀνταγωνισμοῦ, εἶναι
τεράστια ἡ ἀπόσταση ἀνάμεσα στὴν ἄμεση ἰδιοποίηση τῆς τροφῆς καί στοὺς
τόσους καί τόσους τρόπους, πού ἐπινοήθηκαν γιὰ νὰ βγάξει κανεὶς τὸ ψωμί του.
Ἡ ἀπόσταση αὐτὴ μπορεῖ νὰ χρησιμεύσει σὰ μέτρο γιὰ τὴν ἐκτίμηση τοῦ
ἴδιου τοῦ πολιτισμοῦ — στὴν ἔκταση τουλάχιστο πού ἀναφέρεται σ' αὐτὸν τὸ
πρόβλημα τῆς παραγωγῆς τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν. Εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι ὁ
καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας δημιούργησε μεγάλη δυστυχία. Δὲν μπορεῖ ὅμως
νὰ παραγνωριστῆ τὸ γεγονός ὅτι ἔγινε ἡ ἀφετηρία πολλῶν κινήσεων καί
ἀντιδράσεων, πού ἐμφυχνῶναι τὸ αἶτημα τῆς δικαιοσύνης. Βέβαια δὲν εἶναι
εὐκόλο νὰ προεξοφλήσουμε τότε ἀκριβῶς θά πραγματοποιηθῆ μιὰ δικαιο-
τερη κατανομή τοῦ πλοῦτου. Ὅσοδήποτε ἀργὰ κι' ἂν γίνε, εἶναι πάντως φανε-
ρὸ ὅτι βαδίζουμε πρὸς τὰ ἐκεῖ μὲ βῆμα σταθερὸ. — Τέλος τὸ ἐνστικτο τῆς αὐτο-
συντήρησης δὲν παρουσιάζει μικρότερη ἐξέλιξη. Οἱ ἐκούσιοι θάνατοι γιὰ τὰ ἰδα-
νικὰ δὲ λείπουν, δὲν ἔλειψαν ποτέ. Τὸ τεχνητὸ τέρας τοῦ Hobbes, πού τσα-
κίζει ἀμείλικτα τὶς θελήσεις, δὲν μπορεῖ κἂν νὰ κινήθῃ δίχως τὴ συναίνεση
τῶν ἐλεύθερων ἀτόμων, δίχως τὸ κοινωνικὸ συμβόλαιο, πού σ' αὐτὸ ὁ Ρουσσώ
ἐβλάπε τὴν ὑπεροχὴ τῆς δημοκρατίας. Ἐπὶ πλέον ὀλοένα πληθαίνουν τὰ μέ-
τρα τῆς κοινωνικῆς πρόνοιας κι' ἀλληλεγγύης, πού πᾶνε νὰ κάνουν τὸν ἄν-
θρώπο, ἀπὸ λύκο, θεὸ γιὰ τὸν ἀνθρώπο.

Τὸ φυσικὸ συμπέρισμα ἀπὸ τὴν ἀνασκόπηση αὐτὴ εἶναι ὅτι ἡ βιολογικὴ
ἐρμηνεία τῆς ἀνθρώπινης διαγωγῆς δὲν ὀδηγεῖ στὴν ἔννοια μιᾶς πάγιας ἀν-
θρώπινης φύσης. Τὸ μόνον, πού πετυχαίνει, εἶναι νὰ ἐσεκεπάσει τὶς ρίζες τῆς
ἐνέργειας μας. Ξέροντας ὅμως μόνο αὐτὲς δὲν μποροῦμε νὰ προεξοφλήσουμε τὴν
ἴδια τὴν ἐνέργεια. Εἶναι ἀπαραίτητο νὰ τὴν παρακολουθήσουμε βῆμα πρὸς βῆ-

μ.1. Μ' άλλα λόγια, στη φύση πρέπει να προσαρτηθεί η ιστορία. Η φιλοσοφία της ανθρωπότητας θ'άνα κυρίως μιὰ φιλοσοφία της ιστορίας. Βέβαια, δὲν πρόκειται ν' αποκλειστεί ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὴν ανθρωπότητα. Ἄλλ' ὅπως στὸν ἄνθρωπο δὲν ὑπάρχει, ἀποκρυσταλλωμένη, καμμιά φύση, ἔτσι οὔτε ἡ ανθρωπότητα μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ σὰν καμμιά ὑπερβατικὴ ὄντοτητα, παρόμοια μὲ τὸ Μεγάλο Ὄν τοῦ Αὔγουστου Κόντ. Ἡ ανθρωπότητα δὲν εἶναι παρὰ ἓνα σύνολο λειτουργιῶν. Ὅπως σὲ καθένα ἀπὸ τὰ βασικά της ἔνστικτα, ἀντιστοιχεῖ σ' αὐτὲς τὶς λειτουργίες κι' ἀπὸ μιὰ φιλοσοφία. Πάντως εἶναι ἀδύνατο νὰ γνωρίσει κανεὶς τὴν ανθρωπότητα ἂν περιοριστεῖ στὴν ἐξέταση μιᾶς μόνο ἀπ' αὐτὲς. Γιὰ τὴν ἐξαντλητικὴ γνώση, πρέπει νὰ ὀλοκληρωθεῖ ἡ ἔρευνα. Μόνο στὸ τέλος θὰ μπορούμε νὰ ξέρουμε ἂν ὑπάρχει καμμιά προνομιούχα λειτουργία, κοινὸ κέντρο ἀναφορᾶς γιὰ τὶς ὑπόλοιπες, ἢ ἂν παρουσιάζουν ὅλες μαζί μιὰ ταυτόχρονη καὶ παράλληλη ἐξέλιξη πρὸς τὴν αὐτὴ διεύθυνση. Εἶναι μάλιστα πιθανὸ νὰ φανερώσει ἡ ἐξέλιξη αὐτὴ τὴν ἴδια μεταστροφή κι' ἐξιδανίκευση, πὺ βρήκαμε στὰ βιολογικὰ «ἔνστικτα» τῆς ανθρωπότητας.

Θέτει ὁμως σωστὰ ὁ Brunschvicg τὸ πρόβλημα ὅταν ἰσχυρίζεται ὅτι, γιὰ νὰ γνωρίσουμε πλεῖρα τὴν ανθρωπότητα, εἶναι ἀπαραίτητο νὰ προσαρτήσουμε τὴν ἱστορία στὴ φύση; Ὁ ἰσχυρισμὸς αὐτὸς ὑπονοεῖ ὅτι φύση καὶ ἱστορία εἶναι χωριστὰ δοσμένες ἢ ὅτι μποροῦν τουλάχιστο νὰ χωριστοῦν. Ὅσο ἔδω δὲν πρόκειται γιὰ τὸ μηχανισμό τῶν φυσιολογικῶν λειτουργιῶν, πὺ ἀντιστοιχοῦν στὰ ἔνστικτα καὶ πὺ ἡ περιγραφή τους εἶναι ἀντικείμενο εἰδικῆς πειθαρχίας. Ἐδῶ ἐξετάζεται ὁ ῥόλος, πὺ παίζουν τὰ ἔνστικτα αὐτὰ στὴν ανθρωπίνη διαγωγή. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ, εἶναι ἀδύνατο νὰ γνωρίσει κανεὶς τὴ φύση ἔξω ἀπὸ τὴν ἱστορία, τὴν ἱστορία ἔξω ἀπὸ τὴ φύση. Τὸ πρωταρχικὸ λάθος τοῦ Brunschvicg εἶναι ὅτι συνταύτισε τὴ φύση μὲ τὰ ἔνστικτα. Τὴ στιγμή πὺ βεβαιώθηκε ὅτι τὰ τελευταῖα εἶναι ἀνίκανα νὰ ἐξηγήσουν τὴ συμπεριφορὰ τῆς ανθρωπότητας, νόμισε πὺς μποροῦσε νὰ κηρύξει τὴ χρεωκοπία τῆς φύσης, γενικά, σὰν ἐξηγητικῆς ἀρχῆς. Τὸ συμπέρασμα θὰ ἦταν νόμιμο ἂν ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶχε ἄλλες παρορμήσεις ἔξω ἀπὸ τὰ ἔνστικτα. Ἀλλὰ τότε πὺς θὰ μπορούσε νὰ ἐξηγηθεῖ ἡ ἱκανότητα του—ἀναμφισβήτητη γιὰ τὸν Brunschvicg—νὰ τοὺς ἀντιστρατεύεται ἀποτελεσματικά; Ὅσοδήποτε σπάνια κι' ἂν εἶναι ἡ ἐναντίωση αὐτὴ, παρατηρεῖται στὸν καθέναν. Θὰ μπορούσε νὰ πραγματοποιηθεῖ δίχως κάποια μόνιμη ἐσωτερικὴ ἀρχή, πὺ ἡ συχνότερη ἐκδήλωσις της ἐμποδίζεται ἀπὸ δυνατότερες ἀντίθετες ἀνάγκες; Κάτι παρὰπάνω μάλιστα: ἂν ὁ ἄνθρωπος δὲν κρύβει μέσα του ἄλλες δημιουργικὲς δυνάμεις, πὺς θὰ ἐξηγηθεῖ ἡ παραγωγικὴ πλευρὰ τῆς ἱστορίας; Ἡ οἱ θετικὲς ἀξίες τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι μιὰ δημιουργία ἀπὸ τὸ τίποτε, δηλαδὴ οὐρανοκατέβατη—συμπέρασμα ὀλοτέλα ἀπαράδεκτο—ἢ πηγάζουν ἀπὸ διαθέσεις πὺ χαρακτηρίζουν ἀποκλειστικά τὸ ανθρωπίνον εἶδος.

Ἀλλὰ καὶ γιὰ ἄλλους λόγους ἐπιβάλλεται ἡ ἀναγνώριση μιᾶς εὐδιάκριτης καὶ σταθερῆς ανθρωπίνης φύσης. Ἄν τὰ προϊόντα τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι συμ-

πωματικά καὶ δὲν πηγάζουν ἀπὸ ὀρισμένες μόνιμες ἱκανότητες τοῦ ἀνθρώπου, τὸ μέλλον τοῦ εἴδους μας δὲν εἶναι μόνο ἀπρόβλεπτο: γίνεται προβληματικὸ. Ἀναγκαστικά πέφτουμε σ' ἓνα ζοφερὸ ἀγνωστικισμὸ. Οἱ ἄνθρωπινες ἀξίες μένουν ξεκορμίστες καὶ τίποτε δὲν ἐγγυᾶται τὴ διατήρηση καὶ τὸ πλούτισμα τους. Καὶ ὁ κίνδυνος γίνεται τόσο πὺς μεγάλος ὅσο κι' αὐτὴ ἡ ἐναντίωση στὰ ἔνστικτα ἔχει ἀπομείνει ἔξω ἀπὸ τὰ στενά καὶ ὑπηρεσιακά πλαίσια τῆς «φύσης», δηλαδὴ τοῦ ζώου, καὶ συνταυτίζεται ὀλοτέλα μὲ τὸν χωριστικὸ κι' αἰφνιδιαστικὸ χαρακτήρα τῶν δημιουργικῶν ανθρωπίνων λειτουργιῶν. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ, εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι, στὴν ὑπόθεση πὺ μνημονεύσαμε παραπάνω, ἀναγνωρίζει ὁ Brunschvicg τὴ λαμπρότερη σταδιοδρομία καὶ τὴν πανηγυρικότερη δικαίωση στὴν ἱκανότητα τοῦ ἀνθρώπου ν' ἀντιστέκεται στὰ ἔνστικτα του, ἀφοῦ δέχεται ὅτι, χάρις στὴν ἱκανότητα αὐτὴ, μεταστρέφονται κι' ἐξιδανικεύονται τὰ στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, δὲν εἶναι λιγώτερο χαρακτηριστικὸ ὅτι, στοὺς προφήτες, πὺ στηρίζονται στὰ διδάγματα τοῦ παρελθόντος ἢ στὸ προσωπικὸ τους αἰσθητήριον, ἀρνιέται ρητὰ τὸ δικαίωμα νὰ μᾶς τρομάξουν ἢ νὰ μᾶς καθησυχάσουν γιὰ τὸ μέλλον τῆς ανθρωπότητας. «Πὺς μπορούμε, λέει, νὰ προβλέψουμε τί θὰ κάνουν τὴν ανθρωπότητα οἱ ἄνθρωποι στὸ σύνολο τους, ἐνῶ τὸ πρόβλημα, πὺ πρέπει νὰ λυθεῖ, παρουσιάζεται ἀκριβῶς μὲ τὸν ἀντίθετο τρόπο; Μένει στὸν καθέναν ν' ἀποφασίσει τί θὰ τὸν κάνει ἡ ανθρωπότητα στὸ μέτρο, πὺ θὰ μπορέσει νὰ συμφιλωθεῖ μὲ τὸν ἑαυτὸ του, φτάνοντας στὸ βαθμὸ τῆς κατανόησης καὶ τῆς συνείδησης, πὺ πραγματικά ἐκεῖνη πέτυχε χάρις στὴ πρόοδο μιᾶς προσπάθειας αἰώνων». Ἄν ἡ σωτηρία κι' ἡ προαγωγή τοῦ πολιτισμοῦ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἀφομοίωση τῶν ἀξιῶν του, πὺς προβάλλει ὄχι σὰν ἀπλὴ εὐχή ἀλλὰ καὶ σὰν καθήκον, τοῦτο δὲ σημαίνει ὅτι ἡ ἀφομοίωση αὐτὴ εἶναι πραγματοποιήσιμη; Ἡ οἰκουμενικότητα τῶν ἀξιῶν τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι τὸ πειστικώτερο ἐπιχείρημα γιὰ μιὰ κοινὴ καὶ σταθερὴ ανθρωπίνη φύση.

Ἀνεξάρτητα ὁμως ἀπὸ τὶς σωτήριες συνέπειες, πὺ θὰ ἔχει γιὰ τὸν πολιτισμὸ ἡ ἀπορρόφηση τῶν ἀξιῶν του ἀπὸ τὸν καθέναν, θὰ προσκαλοῦσε ὁ Brunschvicg τοὺς μελετητὲς του νὰ κάνουν τὴ γνωριμία τοῦ ἑαυτοῦ τους στὸν περίβολο τῆς οἰκουμενικότητας ἂν αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἡ γνωριμία βρισκόταν σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ λογισμένη, τὴ μὴ ἐγωκεντρικὴ ἐξερεύνηση τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου; Ἡ πρόκληση του δὲν κρύβει κανένα τέτοιο ὑπονοούμενο. Ἀπεναντίας ὀδηγεῖ φυσικά στὸ συμπέρασμα ὅτι τὰ δύο αὐτὰ γνωστικὰ ἐγχειρήματα ἀλληλοσυμπληρώνονται. Ὁ ἴδιος μάλιστα ρητὰ ἀναγνωρίζει (ἂν καὶ καταγγέλλει μὲ πολλὴ ὀρμὴ τὴν ἀξιοθρήνητη πλάνη τῆς παθολογικῆς ἐνδοσκόπησης) ὅτι ἡ ἐξουσίαση τῶν οἰκουμενικῶν θεμάτων δὲν ἐξαντλεῖ τὴ γνώση τοῦ ἐγῶ. Τὰ θέματα αὐτὰ χαράζουν μᾶλλον τὸ πλαίσιο πὺ σ' αὐτὸ μέσα θὰ συγκεντρωθεῖ ὁ ὄγκος τῶν καθαρὰ προσωπικῶν ἀντιδράσεων. Ἡ ἐναρμόνιση τοῦ πλαισίου μὲ τὸ περιεχόμενο του δείχνει, πὺς περισσότερο ἀπὸ τὴ διαφορὰ τῶν ἐπιπέδων, τὴ συγγένεια καὶ τὴ συνέχεια τῶν ὅλων. Τὸ πλαίσιο εἶναι γενικὸ καὶ ἀντικειμενικὸ: τὸ βρίσκουμε ἔτοιμο,

συγκροτημένο. Είναι, τι θα φκιάναμε εμείς οί ἴδιοι ἂν εἶχαμε τὴν ἡλικία καὶ τὴς δυνάμεις τῆς ἀνθρωπότητος. Είναι ἡ σύνθεσις καὶ ἀποκορύφωσις τῶν πολλαπλῶν ἱκανοτήτων, ποὺ κρύβουμε μέσα μας. Είναι ὁ ἑαυτός μας στὴν ἀπόλυτη καὶ ἰδανική του ἔκφρασις : ἡ ἀνθρώπινη φύσις σ' ὅλη τὴ δυναμική ἀπόδοσιν τῆς. Μέσα σ' αὐτὸ τὸ γενικώτατο καὶ περιεκτικὸ περίγραμμα, ἔρχεται νὰ καταχωρηθεῖ ἡ πρωτότυπη προσωπική μας ἱστορία — ἡ ἑξωτερική μας δράσις μετὸν ἀντίστοιχο κόσμον τῶν αἰσθημάτων καὶ συναισθημάτων μας.

Ὁ καθορισμὸς ὅμως τῶν σχέσεων τοῦ ἐγὼ μετὸν ἀνθρωπότητα δὲν ὀδηγεῖ αὐτόματα στὴ λύσιν τοῦ προβλήματος τῆς γνωριμίας του : ἀπλῶς καὶ μόνον τὸ θέτει. Μένει νὰ καταστρωθεῖ ἡ τεχνική, ποὺ θὰ κάνει ἀποτελεσματικὸ τὸ γενικὸ προσανατολισμὸ τοῦ ἐγὼ. Πρῶτα-πρῶτα ποιῆς εἶναι οἱ ἀξίες τοῦ πολιτισμοῦ ποὺ πρέπει τὸ ἐγὼ ν' ἀφομοιώσει ; Ἔπειτα πῶς θὰ γίνῃ ἡ ἀφομοίωσις ; Είναι ἀρκετὴ ἡ παρακολούθησις τοῦ Brunshvieg στὴν προσπάθειά του νὰ τὴς καθορίσει, νὰ τὴς κατατάξῃ καὶ νὰ ξεκαθαρίσει τὸ νόημα τῆς ἐξέλιξίς τους ; Σ' αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα, δὲν εἶναι ἀμφίβολη ἡ ἀπάντησις τοῦ φιλοσόφου. Κατηγορηματικὰ δηλώνει ὅτι ἡ ἔρευνα του δὲν παραπέμπει ἀπὸ λύσιν εἰς λύσιν ἀλλ' ἀπὸ πρόβλημα εἰς πρόβλημα. Τὸ ρόλον του τὸν φαντάζεται ὡς ὁ ρόλον πνευματικοῦ ξεναγοῦ μέσα στὸ λαβύρινθον τῶν ἀνθρώπινων δημιουργημάτων. Ἐν τὸ οὐσιῶδες πρόβλημα τῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Σωκράτη εἶναι, ὅπως λέει ὁ Brunshvieg, τὸ γινῶθι σαυτόν, ἡ συμβολὴ τοῦ φιλοσόφου ἀποβλέπει εἰς τὸ νὰ μᾶς ἐμποδίσῃ νὰ δώσουμε μιὰ βιαστικὴ ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημα : «ποιὸς εἶμαι ;» καὶ νὰ μᾶς δείξῃ μέσα μας τὴς ἀγνωστες καὶ ἀνεξερευνήτες περιοχάς, ποὺ κινδυνεύουν γιὰ πάντα νὰ χαθοῦν ἂν σταματήσουμε πρόωρα τὴν ἔρευνα. Ἐκεῖ ὅπου τελειώνει τοῦ φιλοσόφου ἡ προσπάθεια ἀρχίζει ἡ δική μας. Δὲ φτάνει νὰ νοιώσουμε τὴν ἔκτασιν καὶ τὴν ποικιλίαν τῶν ἀξιών τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ. Δὲ φτάνει νὰ πλαταινοῦμε τὴν ὀρίζοντα μας. Πρέπει ἀκόμα νὰ ξαναζωντανέψουμε μέσα μας τὴς ἀξίες αὐτές, νὰ τὴς ἀποσπᾶσουμε ἀπὸ τὴν ἀδράνεια τῆς παράδοσις καὶ τῆς ρουτίνας, νὰ ξαναφυσήξουμε μέσα στὸ νεκρὸ γράμμα τὸ πνεῦμα, ποὺ φυγαδεύτηκε. Πρέπει, μ' ἄλλα λόγια, νὰ ξανακάνουμε τὸν ἀγῶνα, ποὺ ἡ ἴδια ἡ ἀνθρωπότητα ἔκανε γιὰ νὰ ὀδηγήσῃ τὸ πνευματικὸ κεφάλαιον τῆς ὅπου τὸ ὀδήγησε καὶ ποὺ συμπληρώνει, στῆς δημιουργίας τὴν περιοχὴ, τὴ σκληρὴν πάλιν μετὰ τὰ ἔνστικτα. Τὸ ἐγχείρημα αὐτὸ πραγματοποιεῖται εἰς τὰ ἄδυτα τῆς συνείδησις. Είναι τραχὺ καὶ επικίνδυνον. Δίχως αὐτὸ ὅμως εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρξουν αὐτόνομα πνευματικὰ πεπρωμένα. Δίχως αὐτὸ, ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ ζωὴ ὅπως τὴ θέλει ὁ Σπινόζας : «ἐκείνη ποὺ ὀρίζεται, ὅχι ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὴν κυκλοφορίαν τοῦ αἵματος καὶ ἀπὸ τὴς ἄλλης λειτουργίας, ποὺ εἶναι κοινῆς σ' ὅλα τὰ ζῶα, ἀλλὰ κυρίως ἀπὸ τὸ λογικόν, ἀπὸ τὴν ἀληθινὴν ἀρετὴν καὶ τὴν ἀληθινὴν ζωὴν τοῦ Πνεύματος».

ΓΙΑΝΝΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ

[Συνεχίζεται εἰς τὸ ἀκόλουθον φύλλον τῆς «Ἰδέας»].

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΤΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ

Ὁ Παπαδιαμάντης πρωτοεμφανίστηκε τριαντάρες, εἰς τὸ 1882, μ' ἕνα ἐπιφυλλιδιογραφικὸ μυθιστόρημα, τοὺς «Ἐμπόρους τῶν Ἑθνῶν». Τὸ εἶχε γράψῃ κατὰ παραγγελίαν τοῦ Βλάση Γαβριηλίδου γιὰ τὴν πολιτικὴν ἐφημερίδα «Μὴ Χάνεσαι» ποὺ τὸ δημοσίευσεν δίχως τ' ὄνομα τοῦ συγγραφέα. Τὸ ἔργον αὐτὸ, ἱστορικῆς ὑπόθεσις καὶ μετὰ θέατρον τότε τὰ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου καὶ τότε τὴ Βενετία τοῦ 1199, ἔχει ὅλα τὰ γνωρίσματα τοῦ περιπετειώδους καὶ ἑλαφροῦ εἴδους, τὴ συμβατικότητα τῶν προσώπων καὶ τὸ ἀπίθανον τῆς δράσις. Παρόμοια εἶνε καὶ ἡ «Γυφτοπούλα», μετὰ ἥρωα τὸν τελευταῖον νεοπλατωνικὸν φιλόσοφον. Πλήθωνα ἢ Γεμιστόν, ποὺ γράφτηκε πάλιν κατὰ παραγγελίαν τοῦ Γαβριηλίδου γιὰ νὰ δημοσιευθεῖ σ' ἐπιφυλλίδα τῆς «Ἀκρόπολις» τοῦ 1884. Μόνον ποῦ, αὐτὴ τὴ φορὰ, ὁ συγγραφέας παρουσιάζεται μετὰ τ' ὄνομα του εἰς τὸ κοινόν.

Μετὰ τοὺς «Ἐμπόρους τῶν Ἑθνῶν» τοῦ Παπαδιαμάντη, τὸ ἱστορικὸν μυθιστόρημα περνᾷ εἰς τὴν ἐπιφυλλίδα, θέσις ποὺ θὰ κρατήσῃ εἰς τὴν ἑξῆς ὡς εἰς τὴν σήμερον.

Σὲ κανένα ἀπὸ τὰ δυὸ πρῶτα τοῦ αὐτοῦ ἔργου δὲν ἀποκαλύπτεται ὁ Παπαδιαμάντης ποὺ θὰ γνωρίσουμε μετὰ. Ἡ ἀληθινὴ ἰδιοσυγκρασία του βρῖσκει κάποια διέξοδον ἀρχικῶς εἰς τὸν μεγάλον ἐγγλέζον πεζογράφον Κάρολον Ντίκενς, ποὺ τὰ «Χριστουγεννιάτικα διηγήματά» του ζητεῖ νὰ μιμηθεῖ. Ἡ ἴδια ἀτμόσφαιρα τῆς πατριαρχικῆς γαλήνης καὶ τῆς συναισθηματικῆς τρυφερότητος, ἡ ἀνεσις τῆς ἀυθόρμητης ἀφήγησις, ἡ συμπάθεια καὶ ἡ κλίσις πρὸς τοὺς ἀπλοϊκοὺς καὶ ταπεινοὺς τύπους, ἐνώνει τοὺς δυὸ. Μὰ τὴ δημιουργικὴν του ὀριμότητα δὲ θὰ τὴν φτάσῃ ὁ Παπαδιαμάντης παρὰ εἰς τὸ 1903, πενήνταρες πιά, ὅταν θὰ δώσῃ εἰς τὴ «Παναθήναια» τὴ «Φόνισσα». Μετὰ τὸ ἔργον τοῦ αὐτοῦ θὰ ἐγγίσει ὅχι μόνον τὸ βυθὸν τῆς ψυχογραφικῆς καὶ τῆς περιγραφικῆς τοῦ ἱκανότητος, μὰ καὶ μιὰ τεχνικὴ ἀριότητα, ἀρχιτεκτονικὴ κυρίως, ποὺ σπάνια θὰ ἔχει πετύχει εἰς τὸ ὑπόλοιπον τοῦ ἔργου.

Εἶνε ἡ «Φόνισσα» μυθιστόρημα ; Ἀσφαλῶς ὄχι. Εἶνε διήγημα μακρὸν, τοῦ εἴδους ποῦ ἔχει ἄχαρον τιτλοφορηθεῖ μετὰ τὸν ξενικὸν ὄρον «νουβέλλα», καὶ

ούτε τὸ ἐξωτερικότερο γνῶρισμα τοῦ μυθιστορήματος δὲν ἔχει, τὸν μέγαν ἀριθμὸν σελίδων, δηλαδή. Μὰ καὶ μὲ τὴ «Φόνισσα» συμβαίνει ὅ,τι καὶ μὲ τὰ περισσότερα νεοελληνικά ἔργα τοῦ εἴδους, ἔξω ἀπὸ ἐλάχιστα. Εἶνε διηγήματα τυπικά, στὴν οὐσία τους, ἢ διηγήματα τραβηγμένα σὲ δυσανάλογον ἀριθμὸν σελίδων. Ἡ περίπτωση εἶνε γνωστή, καὶ μάλιστα περισσότερο ἀπ' ὅ,τι σ' ἐμᾶς, στὸ ἐξωτερικό, ἰδίως στὴ βιομηχανοποιημένη λογοτεχνικὰ Γαλλία. Ἐκεῖ, οἱ ἐκδότες, περιόρισαν, γιὰ λόγους κυκλοφοριακῆς σκοπιμότητος, τὸ ρομάντζο, στὸ κρεββάτι τοῦ Προκρούστη τῶν 250—300 σελίδων. Τὸ μέγεθος αὐτὸ ἔχει τὸ προσὸν νὰ πετυχαίνει τὸ συνδυασμὸ μιᾶς μέτριας βιβλιοπωλιακῆς τιμῆς μὲ λιγύχρονη ἀπασχόληση τοῦ ἐπιπόλαιου κοινοῦ ἀναγνώστη. Προφταίνει νὰ δεσμέψῃ τὸ ἐνδιαφέρον του, ἀντίθετα πρὸς τὸ μικρὸ διήγημα, χωρὶς κὰν ν' ἀπασχολῆσῃ μεγάλο μέρος τοῦ διαθέσιμου γιὰ τὴν ἀναψυχὴν τοῦ χρόνου. Μὰ τὸ ἀληθινὸ μυθιστόρημα, ὅπως τὸ ἐνίωσαν καὶ τὸ ἔδωσαν οἱ δάσκαλοι κ' οἱ πατέρες τοῦ εἴδους, ἐστάθηκε αὐταρχικὸ στὶς ἀξιώσεις του, ἀδέσμευτο, ἥρωϊκὰ ἐλεύθερο. Ἐξεμίσησε στὴν ὁρμὴ τῆς ζωντάνιας του δίχως ὑστερόβουλες προκαταλήψεις καὶ χωρὶς νὰ συγχιστεῖ μὲ τὴν ἀφήγησιν ἑνὸς περιορισμένου ἐπεισοδίου πού θ' ἄπρεπε ὀπωσδήποτε ν' ἀποτελέσει τόμον εὐπαρουσίαστο γιὰ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν τιμὴν του. Ἔτσι τὸ ἐνίωσαν τὸ μυθιστόρημα, θριαμβευτικὸ στὴ χειμαρρῶδη ἐλευθερίᾳ του, ὁ Ντίκενς κ' ὁ Μπαλζάκ, ὁ Τολστόη κ' ὁ Ντοστογιέφσκι. Σ' αὐτὴ τὴν παράδοσιν τῆς ἀνεξαρτησίας, ζητᾶει νὰ ξαναγεύσῃ σήμερον . . .

Ἄν δὲν εἶνε «μυθιστόρημα» ὅμως ἢ «Φόνισσα» εἶνε ἓνα πεζογράφημα δυνάμει σπάνιας. Ἀναπτύσσει ἓνα καὶ μόνον χαρακτῆρα, τὴ γρηᾶ Χαδοῦλα τῆ Φραγκογιαννοῦ, πού σκοτῶνει τὰ μικρὰ κορίτσια, κυριεμένη ἀπὸ τὴν ἔμμονη ἰδέαν πὼς τὸ θηλυκὸ ἔχει νὰ περάσῃ καταδικασμένη ζωὴ στὸν κόσμον τοῦτο. Μὰ ὁ τύπος αὐτὸς εἶνε μιὰ σύλληψιν μεγάλη. Ἡ γραμμὴ τῆς δράσεως του εἶνε ἀπλὴ κ' αὐστηρή. Καμμιά ἐξωτερικὴ πλοκή! Ἐξέλιξιν μόνον ψυχικῶν καταστάσεων, σύλληψιν στιγμῶν, ἐναρμόνισιν τοῦ περιβάλλοντος καὶ τῆς ἀτμοσφαιρᾶς. Ἡ βαθύτερη ἴσως δυσχέρεια γιὰ τὸν ψυχογράφο τοῦ ἐγκληματῆ εἶνε ἡ δικαίωσιν τοῦ ξεκινήματος τοῦ τύπου του, τῆς ἀφετηρίας. Τὸ ἀρχικὸ ἐγκλημα τῆς γρηᾶ Χαδοῦλας εἶνε διπλᾶ δύσκολον νὰ ἐξηγηθῆι: Θῦμα εἶνε ἢ ἔγγονή της κ' ἔπειτα εἶνε καὶ τὸ πρῶτον. Μὰ ὅσο δύσκολη φαίνεται ἢ ἀρχὴ τὸς) εὐκολώτερη θὰ γίνῃ ἢ συνέχεια γιὰ τὴ φόνισσιν πού συνεπῆρε πιά ὁ χεῖμαρρος τῆς διαστροφῆς καὶ τὴ φέρνει ὀρηκτικὰ στὸ μοιραῖον της δρόμον. Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὅποιον ὁ συγγραφεὺς ἐδῶ προετοιμάζει τὸ πρῶτον ἐγκλημα εἶνε ἀξιοθαύμαστος. Ἡ Φραγκογιαννοῦ νύχτες πολλὰς ἔχει νὰ κοιμηθῆι, ἀναγκασμένη νὰ παρασκέει τὴ λεχῶνα καὶ τὸ ἄρρωστο μωρό. Συλλογίζεται καὶ νυστάζει. Συλλογίζεται τὴ σκοτεινὴ μοῖρα τῶν θηλυκῶν σ' αὐτὸ τὸν κόσμον, ὅπως ἢ ἴδια τὴν ἐγνώρισε καὶ προεκτείνει τὶς θύμισές της στὸν κλῆρον τῆς ζωῆς κάθε γυναίκας: «. . . ἔβλεπεν ὅτι ποτὲ δὲν εἶχε κάμει ἄλλο τίποτε εἰμὴ νὰ ὑπηρετῆ τοὺς ἄλλους. Ὅταν ἦτο παιδίσκῃ ὑπηρετεῖ τοὺς γονεῖς της.

Ἐπὶ ὅταν ὑπανδρεύθῃ, ἐγίνε σκλάβαν τοῦ συζύγου της. . . » Ἡ σκέψιν αὐτή, πού εἶνε κιάλας παληά, ὑποχωρεῖ καὶ θροιάζεται στὸ βάθος τοῦ λογικοῦ της σάν προδιάθεσιν. Ἐπειτα, μέσα στὴ νύχταν, ἢ ἀνύπαντρη κόρη της, ἢ Ἀμέρσα, ἔρχεται νὰ χτυπήσῃ τὴν πόρταν καὶ νὰ τῆς εἰπῆι: « — Ξαφνίστηκα μέσον ὕπνου μου, μαννούλα. Εἶδαν πὼς πέθανε τὸ κορίτσι, καὶ πὼς ἐσὺ εἶχες ἓνα μαῦρον σημάδι στὸ χέρι σου. » Τὸ ἐπεισόδιον αὐτό, ἔξω ἀπὸ τὴν ψυχολογικὴν του σημαντικότηταν, δίνει ἓνα βαθειὰ φρικιαστικὸν τόνον στὴν ἀφήγησιν. Ἡ Φραγκογιαννοῦ ὑποβάλλεται τώρα, ἂν κ' ἄνομολόγηταν ἀκόμη. Μὰ ἔρχεται μιὰ ἀποφασιστικὴ κατάστασιν: Ἡ νύστα κ' ὁ κόπος. Ἡ γρηᾶ κουτουλάει καὶ τὸ μωρό κάθε τόσο γκρινιάζοντας τὴν τρομάζει. Ὁ νοῦς της ἔχει κιάλας «ψηλώσει» ἀπὸ τοὺς διαλογισμοὺς. Ἡ νύστα εἶναι γλυκειά, ζαλιστικὴ, καὶ τὸ μωρό γίνεται ὀλοένα καὶ πιὸ ἀνυπόφορον. Ἄν κάποιος τὸ ἔκανε νὰ σπαῖσῃ τώρα δά, θὰ λύτρωνε ἀληθινὰ τὴ γρηᾶ πού ὄλο ξαφνιαίνεται καὶ νιώθει τὰ νεῦρα της νὰ χορεύουν. Βρίσκεται σὲ μιὰ κατάστασιν θαμπή, ἀνάμεσα ἔπνου καὶ ξύπνιου, στὸ σημεῖον αὐτὸ πού οἱ σκιὲς μεγαλώνουν, θερμαίνονται καὶ ξαπολύονται ἀκράτητες. Τὸ τελευταῖον ξάφνιασμα τὴν ἀποθηριώνει. «Ἐἶχε παραλογίσει ἐπιτέλους. . . Ἐκλινεν ἐπὶ τοῦ λίκνου. . . » Καὶ ἡ βροχονομία γίνεται.

Ἡ οἰκογένειαν τῆς Φραγκογιαννοῦς ἔχει, ἄλλοιστε, κληρονομικὴν προδιάθεσιν στὸ ἐγκλημα. Ὁ γυῖός της, ὁ Μοῦρος, εἶναι μαχαιροβγάλτης. Σὲ παλιότερα χρόνια εἶχε χτυπήσει τὴν ἀδερφήν του τὴν Ἀμέρσαν, ἐλαφρὰ. Ὑστερον, σάν ἔφυγε ἀπὸ τὸ νησί, μαθεύτηκε πὼς μαχαίρωσε κάποιον ξένον. Οἱ ἀδελφές του δὲν τὸ πιστεύουν αὐτό, σάν τ' ἀκοῦνε. Μὰ ἡ γρηᾶ τὸ πιστεύει. Ἀναγνωρίζει, ἐκείνη, τὸ αἷμα της. . .

Βλέπει κανεῖς, ἀπ' αὐτά, πόσον βαθειὰ ἔχει προχωρήσει ὁ Παπαδιαμάντης στὴν ἔρευναν καὶ τὴ δικαίωσιν τοῦ τύπου του. Σωστότατη εἶνε ἡ παρατήρησιν τοῦ κ. Μιχαλόπουλου πὼς μεταξύ «Φόνισσας» καὶ «Ἐγκλήματος καὶ Τιμωρίας» τοῦ Ντοστογιέφσκι ὑπάρχουνε σοβαρὰς ἀναλογίας. Ἡ περιγραφὴ τῶν ψυχολογικῶν καταστάσεων, ἢ διαισθητικὴ ἐναισθησία, ἀκόμη κ' ἡ σύλληψιν κάποιων χαρακτηριστικῶν συμπτωμάτων, εἶνε παράλληλες. Ἐκεῖ πού οἱ γραμμὲς τῆς ἐξέλιξης χωρίζουν εἶνε στὸν ἐπίλογον τῆς τύψης. Τοῦ Ρασκόλνικωφ ἢ μετάνοια ἔχει τὴ λογικὴ λαγαράδαν τοῦ διανοητικῶν ἀνεπτυγμένου ἀνθρώπου, τὴν ἀδρότητα τῆς ἄμφος συναίσθησιν καὶ γνώσιν τοῦ ἑαυτοῦ του. Μὰ κ' ὁ ρῶσος συγγραφεὺς του, ὁ χριστιανικὸς καὶ μυστικοπαθής, δὲν ξεφεύγει τὴν κάποιαν διδακτικὴν ἀπόχρωσιν μιᾶς προδιάθεσιν ὑπερτροφικῶν ἠθικῆς. Τῆς Φραγκογιαννοῦς ἢ ψυχὴ εἶνε σκοτεινὴ καὶ πρωτόγονη, ἢ συνείδησιν τῆς στοιχειώδους. Οἱ τύψεις ἐδῶ εἶνε συμπτωματικὲς κ' ἀκαθόριστες, ρεαλιστικὰ περιορισμένες. Ὁ Παπαδιαμάντης εἶνε χριστιανός, μὰ εἶνε προπάντων συγγραφεὺς. Εἶνε τόσο πολὺ συγγραφεὺς ὥστε νὰ μὴ παρασύρεται τυφλὰ ἀπὸ τὴν χριστιανικότητά του. Κοιτάζει μὲ τὸ ψύχραιμον μάτι τῆς ἀντικειμενικότητος τὴν ἥρωϊδαν του καὶ κατορθώνει νὰ καθηλώσει στὸ ἔργον τὴν ρευστὴν

εκείνη ψυχολογική κατάσταση μιας γυναίκας χορικής που φτάνει στο σημείο να συγγίσει το έγκλημα της ψυχόρμητο με τη θρησκευτική επιταγή της συνείδησής της. Έτσι περίπου όπως ή απλοϊκή ήρωίδα του Φλωμπέρ εσύγχιζε το θρησκευτικό συναίσθημα με κάποιον . . . παπαγάλο! . . . Η Φραγκογιαννού πιστεύει τον εαυτό της προορισμένον «άνωθεν» για να σκοτώνει και να πνίγει. Έπικαλιέται την Παναγία όταν κινδυνεύει καταδικασμένη. Σάν βλέπει δυο κοριτσάκια να παίζουνε σε θέση επικίνδυνη, φαντάζεται πως της έκανε σημείο ο Θεός! . . . Κι' όμως, στίς ψύχραιμες στιγμές της, πιστεύει πως είναι «άμαρτωλή». Η σύνθετη και σκοτεινή τούτη ψυχολογική κατάσταση, αποδίνεται από το συγγραφέα της «Φόνισσας» με δύναμη μεγάλη, απλή, θαυμαστή.

Οι πίνακες των τοπίων που πλαισιώνουν το δράμα είναι από τους ωραιότερους του Παπαδιαμάντη. Ίδιως προς το τέλος, όταν η Φραγκογιαννού φυγοδικεί, το υπαίθρο παίρνει γύρω μία ψυχικότητα έντονη και κρατάει μιάν υπόκρουση υψηλά δραματική στην ανθρώπινη αγωνία. Έτσι γίνεται με τη σκηνή του επιλόγι της φόνισσας, ενώ, κάτω από τὰ πόδια του βράχου, ή θάλασσα αναβράζει. Προς το τέλος, που το δράμα πλησιάζει στην καταστροφή του, ή εναλλαγή των τοπίων γίνεται σύντομη κι' επιτυγχάνεται ο γενικός ρυθμός. Τα κύματα της θάλασσας, που ανάμεσά τους ζητάει τη σωτηρία ή Φραγκογιαννού, φουσκώνουν «ώς να είχαν πάθος» και την πνίγουν. . . .

Γύρω από τον Παπαδιαμάντη και το έργο του είχε αναπτυχθεί μιά ατμόσφαιρα ένθουσιασμού αισθηματικού και συχνά υπερβολικού. Η εργασία του, στο σύνολό της, παρουσιάζει ατέλειες κι' ανωμαλίες σοβαρές τόσο στο γενικό σχέδιο και την αρχιτεκτονική, όσο στο ύφος και τη γλώσσα. Ο όριζοντάς του είναι περιορισμένος. Το παράδειγμά του χωρίς συνέχεια. Πρώτος, νομίζω, ο κ. Ξερόπουλος, μ' ένα του άρθρο γραμμένο άμέσως την επομένη του θανάτου του Παπαδιαμάντη, ζήτησε ν' αποκαταστήσει την αυστηρή αλήθεια, παραμερίζοντας τον τυφλό ρομαντισμό των αδιαλλάκτων θαυμαστών. Ο τελικός χαρακτηρισμός του άρθρου αυτού δικαιώνεται απόλυτα, θαρῶ, σήμερα που ή προοπτική του χρόνου μάς κάνει πιο ψύχραιμους στίς εκτιμήσεις μας: «Ο Παπαδιαμάντης μένει ένας από τους δύο ή τρεις μεγαλύτερους μας διηγηματογράφους, άλλ' όχι και ο μεγαλύτερος καθ' όλα» . . .

Ε'

Ο Καρκαβίτσας είναι από τους πρώτους έλληνες πεζογράφους που ακολούθησαν έμπρακτα το κίνημα της δημοτικής. Μά είναι σίγουρα ο πρώτος που κατόρθωσε να δώσει στην έθνική αυτή γλώσσα, και με τρόπο αξιοθαύμαστο, τέτοια στιβαρότητα και ποικιλία έκφρασης, τόσο πλούσιο και πρωτότυπο χρωματισμό. Η μεταγενέστερη λογοτεχνική παράδοση, που πάνω στο

γλωσσικό επίπεδο είναι σημαντικότερη από το καθαρά δημιουργικό, ξεκινάει από τον Καρκαβίτσα. Γιατί είναι κείνος που την έστήριξε με έργα δυνατά. Δυο κυρίως: Το «Ζητιάνο» και τὰ «Λόγια της Πλώρης». Είναι ο πρώτος που διαιστάνθηκε, με σπάνια εξύψηση, την άδρη της έκφραστική ικανότητα και που μετέφερε καλλιτεχνικά μετουσιωμένα, λαϊκά σχήματα λόγου στην αφήγηση και την περιγραφή. Έμποτίστηκε βαθύτατα από την ιδιόμορφη και πρωτόγονη ψυχή της και τόσο πολύ βρήκε σ' αυτή την ίδια του έκφραση, ώστε έφτασε άμέσως σ' ένα βαθμό απόλυτου συνταυτισμού και τελειότητας φραστικής που οί νεώτεροι δέν έχουν πετύχει. Η ψυχή του είναι ή ψυχή της δημοτικής.

Το πρώτο από τὰ τρία μυθιστορήματα που έδωσε ο Καρκαβίτσας, ή «Λυγερή», είναι γραμμένο σε καθαρεύουσα. Βγήκε στὰ 1896 και ή γλώσσα του είναι κιάλας εξελιγμένη, πιο απλή. Η υπόθεση έχει κι' αυτή μιά ποιητική απλότητα: Η Άνθη, που αγαπούσε τον καρρολόγο Γιώργη Βρανά, υποχρεώνεται από τον πατέρα της να παντρευτεί τον παλιό του υπηρέτη στο μπακάλικο και τώρα συνεταίρο Νικολό Πικόπουλο. Τον άνθρωπον αυτόν ή Άνθη άποστρεφόταν. Η ζωή που περνάει τον πρώτο χρόνο του γάμου της είναι πικρή, βασανισμένη. Όμως γεννιέται ένα παιδί και τότε όλα αλλάζουν. Ο καινούργιος δεσμός ξυπνάει καινούργια συναισθήματα άπέναντι στο σύζυγο, κι' αυτή που, σαν άντρα, δέν τον υπόφερε, τώρα του άφοσιώνεται που είναι ο πατέρας του παιδιού της.

Ο Καρκαβίτσας αγαπούσε να ξεσηκώνει από την πραγματικότητα και να περιγράφει με λεπτομέρειες λαϊκά έθιμα και ήθη. Η προσήλωση αυτή στον έξωτερικό κόσμο και μάλιστα στην επιφανειακότερή του μορφή, έδωσ την άφορμή στη δημιουργία της μεγάλης εκείνης διάκρισης των νεοέλλήνων πεζογράφων σε ήθογράφους και ψυχογράφους, που τόσο συζητήθηκε κι' άπασχολεί την κριτική άκμή. Πραγματικά, όρια μεταξύ των δυό, δέ μπορεί κανείς απόλυτα να βάλει. Κάθε πεζογράφος ξέρει καλά τί ρόλο σημαντικό παίζει το έξωτερικό περιβάλλον στη ζωή των ανθρώπων και πόσο ή ξαναπλασμένη παρουσία του δίνει ενέργεια και ζωή στην αφήγηση μιάς φανταστικής ιστορίας. Κυθώς όμως υπάρχει βαθμός της προσοχής που αξίζει ν' αποδίνουμε στο φυσικό έξάρτημα, ή κατάχρησή του, σε πολλούς νεοέλληνες συγγραφείς, μετάθεσε κυριολεκτικά το κέντρο του ενδιαφέροντος και άλλαξε την όψη της δημιουργικής λογοτεχνίας σε ψυχρή λαογραφία. Οί λεπτομέρειες που περισώζει και μάς μεταδίνει ο Καρκαβίτσας είναι άσφαλώς αξιοπερίεργες. Είτε τους ποικιλόμορφους τρόπους της μαγγανείας και των έξορκισμών περιγράφει στη «Λυγερή», είτε τὰ «Μυστήρια της Ζητιανιάς» αργότερα, στο «Ζητιάνο» του, ή πληροφοριακή του άριότητα μάς κρατάει δεμένη την προσοχή και την έκτίμηση. Μά και του έργου του ή αξία δέ βρίσκεται άσφαλώς σε τούτη την πλευρά. Άλλοι, που το νόμισαν αυτό και ζήτησαν να το μιμηθούν, έπέτυχαν ίσως σά λαογράφοι μά άπότυχαν οίκοι σά συγγραφείς.

Τῆς λογοτεχνικῆς δημιουργίας κέντρο πάντοτε εἶνε ὁ ἄνθρωπος. Αὐτὸς χρωματίζει τὸ περιβάλλον κι' ἀποτελεῖ τὸ μόνο του κι' ἀπόλυτο πρωταγωνιστὴ. Μέσ' ἀπὸ τὸ πρῖσμα τῆς ψυχῆς του βλέπουμε τὸν ἔξωτερικὸ κόσμο, κ' ἡ παρουσία τῆς εἰν' ἐκείνῃ πού τὸν φωτίζει. Κ' ἡ γραφικότητα, κ' ἡ ὡμορφιά κ' ἡ ἀσχήμια δὲν εἶνε «πραγματικότητες», εἶνε συναισθήματα, ἀπηχίσεις δικές μας. Μόλις βγοῦμε ἔξω ἀπὸ τὸ πετσί μας, χανόμαστε. Ὅλα τ' ἄλλα δὲν εἶνε παρὰ χίος . . .

Στῆ «Λυγρή», εὐτυχῶς, περιγράφονται ἄνθρωποι καὶ ψυχολογοῦνται. Ἡ ζωὴ τους ἔχει τὸ ρυθμὸ τοῦ μοιραίου, ἐκεῖνον δηλαδὴ πού ἀποτελεῖ τὴν πεμπτουςία τῆς ποίησης μέσα στὴν ἀνθρώπινη δημιουργία. Ἡ ἀφήγηση εἶνε ἀπλή καὶ δροσισμένη ἀπὸ κάποιαν εἰδυλλιακὴ διάθεση. Οἱ τύποι στοιχειώδεις, μὰ ζωντανοί.

Ἡ προσήλωση τῶν συγγραφέων τῆς γενεᾶς τοῦ Καρκαβίτσα στὴν ἔξωτερικὴ φαινομενικότητα, δὲν ὀφείλεται ἄλλωστε ἀποκλειστικὰ σ' ἀδυναμία τολέντου, ὅπως ἔχει κοινὰ νομιστεῖ. Ἀσφαλῶς καὶ ἡ ἀντίληψη τοῦ ρόλου τους ἐστάθηκε συχνὰ σφαιρὴ κ' ἡ ἐκλογή τῆς ἀποψῆς τους παρεξηγημένη. Μὰ κ' ἡ ἐποχὴ τους ἦταν κατ' ἐξοχὴν ἐπιφανειακὴ, στερημένη ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ ζωὴ ἐκείνῃ, τὸ διανοητικὸ ραφινάρισμα πού προκαλεῖ ἡ μόρφωση, ὁ ἐκπολιτισμός. Ἡ ξερὴ περιγραφικότητα τοὺς ἦτανε μιὰ διέξοδος. Ἀναζήτησαν στοιχεῖα ζωῆς συμπερασματικά, καὶ μιὰ πού ὁ ἄνθρωπος δὲν τοὺς μιλοῦσε, ψηλαφητὰ ἔψαξαν νὰ βροῦνε τὸ σφυγμὸ κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιδερμίδα. Τὰ ἔθιμα καὶ τὰ ἥθη τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, τῶν γενεῶν ἐκείνων, δὲ φωτίζονται ἀπὸ κάποια πλατύτερη ἀναγκαιότητα. Εἶναι μιὰ φανατικὴ προσήλωση ἀνθρώπων πρωτόγονων, ὡς χτές σκλάβων, στὴ μηχανικὴ προσπάθεια νὰ διασώσουν τὸν ἑαυτό τους. Τὰ ἔθιμα περιέσωσαν τὴ συνέχεια τῆς ἐθνικῆς συνείδησης μέσα ἀπὸ τὴν τρικυμία τῆς δουλείας. Οἱ ἄνθρωποι κολλοῦνε πάνω τους μὲ τὸ πείσμα τοῦ ναυαγοῦ. Δὲν τὰ κυβερνοῦν. Τοὺς καταδυναστεύουν. Βρυκολακιάζουν μὲ τὴ μορφὴ τῆς πρόληψης κι' ἐπιβάλλονται, πειστικά.

• Ὁ Καρκαβίτσης ὁ ἴδιος τὸ εἶχε καταλάβει αὐτό. Ἡ ἀποψὴ του εἶνε σαρκαστικὴ. Πιστεῖε στὴν μετὰ τὸ 21 ρωμιοσύνη, μὰ καὶ στέκεται ἀπέναντί τῆς αὐστηρῆς. Ὁ «Ζητιάνος» του πολεμήθηκε ἀπὸ τοὺς Γκραβαρίτες, πού νόμισαν πὼς θίγεται ἡ φιλοτιμία τους μὲ τὴν ἐμφάνιση τοῦ διακονιάρη Τζιριτόκωστα στὴ λογοτεχνικὴ σκηνή. Μὰ ὁ σαρκασμὸς τοῦ συγγραφέα προχωρεῖ ἔδῳ βαθύτερα καὶ δίνει τὴν πρώτη μεγάλη προέκταση στὸ ὅλο του ἔργο. Σαρκάζεται ἡ πρόληψη τῆς φυσικῆς δικαιοσύνης. Ὁ Τζιριτόκωστας, πού ἦρθε σ' ἕνα χωριὸ — τὸ Νυχτερέμι τῆς Θεσσαλίας — νὰ ζητιανέψει κι' ἐπειδὴ τὸν ἔδειραν παράσυρε, γιὰ νὰ ἐκδικηθεῖ, ὅλους τοὺς κατοίκους σ' ἕνα ὁμαδικὸ ἔγκλημα, φεύγει μεταμφιεσμένος καὶ μόνος ἔτσι ἀνενόγητος ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη δικαιοσύνη. «Ἡ κοιλάδα πρόθυμη ἐδέχτηκε τὸν ζητιάνο στοὺς ὕγρους καὶ μαλθακοὺς κρουσῶνές της, ὅπως δέχεται τόσα κακοῦργα ἐρπετὰ καὶ παράσιτα . . . Καὶ ὅμως τὰ κρατεῖ στοὺς κόρφους τῆς ἡ Φύσις, θεότης

ἀδιάφορη, ἀνεπηρέαστη, ἴση δείχνοντας ἀγάπη καὶ στοῦ Κᾶη τοὺς καρπούς καὶ στὰ πρωτοτόκια τοῦ Ἄβελ . . .

Ὁ «Ζητιάνος» μένει τὸ δυνατότερο συνθετικὸ ἔργο τοῦ Καρκαβίτσα καὶ μαζί μὲ τὰ «Λόγια τῆς Πλώρης», τὸ ἀριστούργημά του. Ἡ περιγραφικὴ του ἱκανότητα δείχνεται ἔδῳ σ' ὅλη τῆς τὴν ἐπικὴ δύναμη. Ἡ σκηνὴ πού οἱ χωριάτες βάζουνε φωτιὰ στὸ Κονάκι καὶ ἡ περιγραφή τῆς πυρκαγιᾶς, εἶνε ἀριστουργηματικὴς. Ὁ κεντρικὸς τύπος τοῦ «Ζητιάνου», ὁ Τζιριτόκωστας, ζωντανεύεται μὲ μιὰ παράδοξη κι' ἀγριωπὴ ποίηση. Ἄν καὶ σὰν ξεχωριστὸς ἀνθρώπινος χαρακτήρας δὲν περιοριζότανε ἀπὸ τὸ συγγραφέα στὸ ρόλο ν' ἀντιπροσωπεύει μιὰν ὀρισμένη καὶ λιγύζωη κοινωνικὴ μειονότητα κάποιας ἐλληνικῆς ἐπαρχίας, θὰ μπορούσε νὰ μείνει σὰν ἕνας τύπος ξεχωριστὸς τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, δίπλα στὴ μοναδικὴ ἐκείνῃ Φραγκογιαννοῦ τοῦ Παπαδιαμάντη.

Ὁ ἄριζοντις τοῦ Καρκαβίτσα δὲν εἶνε πλατύς. Κ' ἡ μόρφωσή του ἄλλωστε, εἶχε σταθεῖ, περιορισμένη. Δὲν εἶχε διαβάσει παρὰ τὰ δυὸ ἢ τρία μεταφρασμένα στὰ ἑλληνικὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνῃ ξένα βιβλία κ' ἰδίως τὰ μυθιστορήματα τοῦ Ζολᾶ. Σ' ἕνα του ἄλλο ἔργο, τὸ τελευταῖο, ὅπου θέλησε νὰ φιλοσοφήσει καὶ νὰ διδάξει, ἀπότυχε. Ὁ «Ἀρχαιολόγος» του εἶνε ἀνυπόφορος γιὰ τὸ χοντροειδὲς κι' ἀδέξιο τῆς ἀλληγορίας, πού οὔτε μιὰ στιγμή δὲν κατορθώνει νὰ σκεπαστεῖ γιὰ ν' ἀφήσει τὴ διήγηση ν' ἀνασάνει ἐλεύθερη. Οἱ ἄνθρωποι εἶνε ἀντρεϊκέλλα κι' ὁ μῦθος ἀπελπιστικὰ ψεύτικος. Κάμποσα χρόνια ἀργότερα, τὰ ἴδια καὶ χειρότερα θὰ πάθουν ἐκεῖνοι πού θὰ ζητήσουν νὰ βάλουν σὲ λογοτεχνικὸ καλοῦπι κοινωνιστικὲς ἰδέες. Ὁ «Ἀρχαιολόγος» μένει ἕνα θλιβερὸ παράδειγμα στὴ γραμματολογία μας, χρήσιμο γιὰ τοὺς νεώτερους ἰδεοκόπους.

* *

Μὲ τὴν ἠθογραφικὴν αὐτὴ περίοδο τῆς πεζογραφίας μας συνδέεται στενὰ ἕνας ἄλλος συγγραφέας μὲ προσωπικὴ σφραγίδα: Ὁ Ἰω. Κονδυλάκης.

Ἐργάστηκε περισσότερο σὰ δημοσιογράφος παρὰ σὰ λογοτέχνης. Ἡ ἐπίδοσή του στὸ χρονογράφημα ἔπινξε κι' ἐστέρευε τὴ συγγραφικὴ του φλέβα πού, ἂν κρίνει κανεὶς ἀπὸ τὰ λίγα του λογοτεχνήματα, δὲν ἦταν εὐκαταφρόνητη. Στὴ δημοσιογραφικὴ του αὐτὴ δουλειὰ ἀνήκουν καὶ κάποια ἐπιφυλλιδογραφικὰ του μυθιστορήματα, ὅπως οἱ «Ἀθλοὶ τῶν Ἀθηνῶν» κ. ἄ. Μὰ ὁ Κονδυλάκης θὰ μείνει κυρίως, γιὰ τὰ νεοελληνικὰ γράμματα, σὰ συγγραφέας τοῦ «Πατούχα».

Ὁ «Πατούχας» δὲν εἶνε οὔτε κι' αὐτὸς μυθιστόρημα. Χαρακτηρίζεται σὰν «Κρητικὴ ἠθογραφία» κι' ἔχει τὴν ἐσωτερικὴ μορφὴ διηγήματος τραβηγμένου σὲ μεγάλον ὀπωσδήποτε ἀριθμὸ σελίδων. Ἡ ὑπόθεση του εἶνε ἀπλή, ὅπως ἐκεῖνες τῶν λαογράφων πού ζητούσανε στὸ θέμα μιὰν ἀφορμὴ

και μόνο για να φλυαρήσουν ψιλλολογώντας διάφορα χωριάτικα έθιμα. Ο Μανώλης, με το παρανόμι «Πατούχας», ο κεντρικός ήρωας, είναι ένας αγριο-παιδαργός που συνήθισε να ζει στα βουνά μαζί με τα κτήνη του πατέρα του. Κάποτε κατεβαίνει στο χωριό, με πρόγραμμα να ξαναγυρίσει άμέσως πάλι στις έρημιές του, αλλά βλέπει τις κοπέλλες και γοητεύεται. Μέσα του έχει ξυπνήσει το ένστικτο του εφήβου. Μένει στο χωριό κι' αρραβωνιάζεται. Όλα όμως δεν είναι ακόμη έτοιμα για να γίνει ο γάμος κι' ο αρραβώνας παρατί- νεται, μαζί και το μαρτύριο του Μανώλη που δε βλέπει την ώρα να κάνει γυναίκα του την αρραβωνιαστικιά του. Η παράταση αυτή του αρραβώνα γίνεται και το κέντρο του διηγήματος. Ο συγγραφέας βρίσκει άφθονα δια- σκεδαστικά επεισόδια και στους τύπους του χωριού, που περιγράφει, φυσάει ζωή. Το μέρος όμως τούτο της αφήγησης τραινάρει. Η έντύπωση του μαρ- τύριου του ήρωα λές και πρόκειται να μās μεταδοθεί όχι με την συμπεκνω- μένην ύποβολή της τέχνης αλλά με μιαν έξωτερική αίσθηση του μακροχρό- νιου. Άξιοσημείωτη μένει όστούσο η ικανότητα του συγγραφέα που δεν αφή- νει καθόλου να χαλαρώσει το ενδιαφέρον. Συγκρατεί την αφήγηση στο ίδιο πάντα επίπεδο και συνθέτει γερά την έσωτερική πλεκή των επεισοδίων. Αυτή ακόμη η κάποια επιβράδυνση του ρυθμού, του δίνει την ευκαιρία ν' αναπτύ- ξει το εύθυμογραφικό του τάλαντο. Και το χιοῦμορ του Κονδυλάκη σε κανένα σημείο δε ξεπέφτει στο επιτηδευμένο ή το χοντροειδές. Ένα άγέρι δροσερό, αυρα υγείας, πνέει πέρα για πέρα στις σελίδες του διηγήματος.

Έκείνο όμως που δίνει στον «Πατούχα» την αληθινή του αξία είναι το ότι ο συγγραφέας του διαιστώνηκε και κατώρθωσε να αιχμαλωτίσει κάποιο ανώτερο νόημα στην ατμόσφαιρα της Ιστορίας του. Η υπόθεσή του δεν είναι μιá απλή πρόφαση. Τουναντίον μάλιστα, ξεπερνάει τον εαυτό της, και τον ξεπερνάει φυσικά, σ' ανáστημα, όχι με την υδροκέφαλη αδεξιότητα της αλ- ληγορίας. Ο Πατούχας είναι ένας άνθρωπος φυσικός, αυθόρμητος, και ζει κάτω από την επιταγή της Φύσης, που είναι το ένστικτο. Η ώρα της ήβης έρχεται και τότε ζητάει να γονιμοποιησει. Η κοινωνία του χωριού, στοιχειώ- δης μάλιστα μικρογραφία αντίξια της μεγάλης, του παρεμβάλλει τα γελοία της εμπόδια. Οί άνθρωποι, χωρισμένοι από τη φύση, έχουνε γίνει σχολαστικοί, στενοκέφαλοι. Η λογικήση τους είναι κιόλας μιá απραχή εκφυλισμού. Μά κείνος νιώθει μέσα του το θέρριμα του φυσικού νόμου. Ο διονυσιασμός του Πατούχα έρχεται από τις κορυφές της ζωής και γι' αυτό μυρίζει τόσο έντονα από το άρωμα του υπαίθρου. Έπαναστατεί ο ήρωας και λυσομανάει, ως τη στιγμή που θα πετύχει το ποθούμενο.

Έτσι το βιβλίο του Κονδυλάκη ζωντανεύεται κι' έξυπνώνεται από την πνοή της Ποίησης, την ίδιαν εκείνη που έμφορρεί και τ' ανώτερα έργα...

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

(Η συνέχεια στο 7ο Τεύχος)

Γ. Σ. ΒΟΥΜΒΑΙΝΟΠΟΥΛΟΥ

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Η μελέτη της νεοελληνικής φιλοσοφίας είναι απαραίτητη πριν απ' όλα, για ν' ανεύρουμε τις προϋποθέσεις της, κι' έπειτα, για να χαραξουμε στέρεες κατευθύνσεις, ώστε να είναι όσο μπορεί περισσότερο γόνιμη η μελλοντική της ανάπτυξη κι' εξέλιξη. Μ' αυτό τον τρόπο μοναχά δικαιούμαστε να ελπίζουμε, ότι η νεοελληνική Φιλοσοφία, αναδημιουργώντας μιá νέα βάση και ξεκινών- τας απ' αυτή, θα πάρει μιá μέρα, χωρίς άλλο, τη θέση που της αρμόζει, μέσα στη νεώτερη την παγκόσμια φιλοσοφική κίνηση. Στα τυφλά δεν βαδί- ζει η φιλοσοφία, ούτε μιá οποιαδήποτε άλλη πραγματικά γνήσια και πηγαία πνευματική δημιουργία.

Γι' αυτό πρέπει να γνωρίσουμε όσο το δυνατό καλύτερα τον εαυτό μας, στα διανοήματά του και τους βαθύτερους του στοχασμούς, ύστερ' από την άλλωση της Πόλης, ύστερ' από την ανεξαρτησία μας ν' ακολουθήσουμε, βήμα προς βήμα, όλη την περιπέτεια του πνευματικού μας αγώνα, για ν' αναμε- τρήσουμε τις δυνάμεις μας, μακριά από κάθε συναισθηματισμό που συχνά παραλογίζεται και τις διάφορες ξένες επιδράσεις, που ασφαλώς μās τυφλώ- νουν' τότε μόνο θα μπορέσουμε να εδραιώσουμε την ελευθερία της σκέψης μας και της συνείδησής μας και να καθοδηγήσουμε το πνεῦμα μας με στα- θερότητα και ασφάλεια σε μιá συγκεκριμένη και μεγάλη προσπάθεια, που θά'ναι η συνέχεια της ελληνικής φιλοσοφικής δημιουργίας.

Το σημείωμά μου αυτό δίνει μιá σύντομη εικόνα, τι έργασίες έγιναν από την νεοελληνική σκέψη ως τα σήμερα και μπορεί ίσως να χρησιμεύσει για βοήθημα σε μιá σοβαρότερη εργασία.

* *

Η νεοελληνική φιλοσοφία, χρονικά, αρχίζει από το 1453. Διακρίνουμε δυο περιόδους σημαντικά διαφορετικές: την περίοδο 1453 — 1821 της δου- λείας και την περίοδο 1821 ως τα σήμερα, της ανεξαρτησίας.

Η νεοελληνική Φιλοσοφία, τοπικά, στην περίοδο της δουλείας αναφέρε-

ται στην έξω από την Ελλάδα κίνηση, που είχαν εκδηλωθεί, στο Παρίσι, στην Ρώμη, στη Βιέννη, στη Βενετία, στη Φλωρεντία, στη Βονωνία, στο Πατάβιο κ.τ.λ. και την κίνηση μέσα στην Ελλάδα, και συγκεκριμένως στις ακαδημίες της Πόλης, του Αθώνα, της Πάτμου, σε διάφορες σχολές των Αθηνών, των Ιωαννίνων, της Σμύρνης (1) κλπ.

Η νεοελληνική φιλοσοφία της δεύτερης περιόδου, διακρίνεται κι' αυτή στην κίνηση έξω από την Ελλάδα, κυρίως των σπουδαστών μας, που συγχάζουν στα Πανεπιστήμια της Γερμανίας, της Γαλλίας, της Αγγλίας, της Ιταλίας κτλ. και την κίνηση μέσα στην Ελλάδα.

ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟ — 1453 — 1821

Α'. ΣΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ : Οι κύριοι αντιπρόσωποι στην περίοδο αυτήν είναι στον 15ο αιώνα : *Γεώργιος Πλήθων, Γεώργιος Σχολάριος, Βησ. ρίων, Γεώργιος Τραπεζούντιος, Ιωάννης Αργυρόπουλος*, στον 16ο αιώνα : *Αρσένιος Αποστόλης, Ιάσων Δενόρες*, στον 17ο : *Νικόλαος Κούρσουλας, Λέων Αλλάτιος, Ιωάννης Κουτούσιος*, στον 18ο : *Αναστάσιος Παπαβασιλόπουλος, Νικόλαος Λογοθέτης, Ιωάννης Κοντονής, Ευγένιος Βούλγαρης* (2).

Γενικά μπορούμε να πούμε, ότι, η νεοελληνική φιλοσοφία, στο εξωτερικό, στην περίοδο αυτή, χαρακτηρίζεται από την προσπάθεια να διαδώσει τα ελληνικά γράμματα, το ελληνικό πνεύμα. Και ειδικότερα διακρίνουμε :

1. — Την γλωσσολογική κριτική, που εκδηλώνεται με συγγράμματα γλωσσολογικά, κυρίως με γραμματικές της Ελληνικής γλώσσας, όπως λ.χ. του *Θεόδωρου Γαζή*, που τυπώθηκε στο Παρίσι (1516), στη Φλωρεντία (1520), στη Βενετία (1525), στη Βασιλεία (1522, 1529, 1551) κτλ. του *Δημ. Χαλκοκονδύλη* ανατ. στο Παρίσι (1525), στη Βασιλεία (1546), του *Αντ. Κατήφορου*, τυπώθηκε στη Βενετία (1769, 1778, 1784), του *Δημ. Δάσβαρη*, που τυπώθηκε στη Βιέννη (1806) κτλ.

2. — Την Φιλολογική κριτική, που εκδηλώνεται με μεταφράσεις στα λατινικά και αργότερα στα Γαλλικά και Αγγλικά, των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων και περισσότερο απ' όλα, των τραγικών, όπως λ.χ. του *Φραγκίσκου Πόρτιου* : In omnis Sophoclis Tragaedias prolegomena. Vita Sophoclis. De tragaedia ejusque origine. Sophoclis et Euripidis collatio. Morgiis 1598 κ.τ.λ.

3. — Την Θεολογική κριτική, που εκδηλώνεται εϋθύς αμέσως από

(1) Fr. Ueberweg — T. K. Oesterreich : Gesch. d. Philos. 19 Jahrhundert Ausland Berlin 1928 σ. 363—368.

(2) Κ. Σάθα : Νεοελληνική φιλολογία Αθ. 1868 — Πρακτικά Ακαδ. Αθ. Τ. IV 1929 σ. 76—88.

την αρχή της περιόδου αυτής, με το πολυθρόλυτο ζήτημα της ένωσης των εκκλησιών, που έδωσαν αφορμή αργότερα σ' ευρύτερη συζήτηση άπάνω σ' όρισμένα βασικά δόγματα της ορθόδοξης και καθολικής εκκλησίας.

4. — Την Φιλοσοφική κριτική, που εκδηλώνεται με την διδασκαλία των αρχαίων φιλοσόφων και μάλιστα του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη και με σχόλια των αρχαίων κειμένων.

Β'. ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ. Τα γνωρίσματα της νεοελληνικής Φιλοσοφίας στην Ελλάδα, στην περίοδο αυτή, είναι η προσπάθεια για τη διάσωση της Ελληνικής συνείδησης διακρίνουμε ειδικότερα :

1. — Ορησκευτική Χριστιανική παράδοση, που εκδηλώνεται και με τον άγωνα αρχαίας ελληνικής πολυθείας με τον Χριστιανισμό, όπως στον Πλήθωνα, αλλά και με τον άγωνα της Χριστιανοσύνης γενικά με τον μωαμεθανισμό που επέβαλεν η τουρκοκρατία.

2. — Ελληνική έθνική παράδοση, που εκδηλώνεται τόσο κ' έντονώτερα όσο περισσότερο προχωρούμε στην περίοδο που εξετάζουμε και που πέρνει τεράστιες διαστάσεις, από καθαρά πνευματική και φυλετική ανάγκη, και δημιουργεί τον μνημειώδη άγωνα του 1821.

3. — Ξένη επίδραση, που εκδηλώνεται κυρίως από το τελευταίο τρίτο της περιόδου αυτής, με την ανάπτυξη των επιστημών στη Δύση.

* *

Από τις παραπάνω ειδικές εκδηλώσεις της νεοελληνικής πνευματικής κίνησης στίς φιλοσοφικές της κατευθύνσεις, στο εξωτερικό και την Ελλάδα βγάζουμε τα εξής συμπεράσματα.

Η νεοελληνική Φιλοσοφία στο εξωτερικό, είναι Φιλοσοφία των μεγάλων παραδόσεων. Αντιμετωπίζει εϋθύς αμέσως το πρόβλημα της διάδοσης του ελληνικού πνεύματος, κι' είναι χαρακτηριστικόν ότι, αντί να στηριχθεί στην πρόσφατη τότε βυζαντινή παράδοση, στηρίζεται στην αρχαιότητα. Τα πρώτα προβλήματα που την άπασχολούν είναι εκκλησιαστικά, λιγώτερο θεολογικά. Αυτή είναι η κύρια και μοναδική σχεδόν βυζαντινή επίδραση, που εξασθενίζει όσο προχωρούμε, για να σβύσει πολύ γρήγορα, ενώ κερδίζει όλοένα και περισσότερο έδαφος η αρχαία ελληνική φιλοσοφία, που αποχωρίζεται σιγά σιγά από το μεσαιωνικό θεοκρατισμό, που κακώς είχαν ύπαρχει προγενέστερα.

Η Νεοελληνική Φιλοσοφία στην Ελλάδα, είναι άκρατος συντηρητισμός, στηριγμένος επάνω στην Ελληνο - Χριστιανική παράδοση. Και η καθαρή χριστιανική παράδοση προσπαθεί να εδραιώσει στη λαϊκή συνείδηση την Χριστιανική ηθική, ενώ από την ελληνική παράδοση, ξεπήδησαν τα έθνικά ιδεώδη, τα δημοτικά τραγούδια, που απέτέλεσαν στην ελεύθερη Ελλάδα την πρώτη βάση μιας αυτόνομης κάπως νεοελληνικής σκέψης.

Τελειώνοντας την περίοδο 1453—1821, παρατηρούμεν ὅτι, ἡ φιλοσοφία μολοντί παγκόσμια γνώση, στηριγμένη στὴν καθολικότητα τῆς σκέψης, δέχεται ἀναμφισβήτητα καὶ τὴν ἐπίδραση ὀρισμένων τοπικῶν καὶ χρονικῶν παραγόντων, πού προσδίδουν τὸν ἐθνικὸν της χαρακτήρα.

ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟ — 1821 — 1933

Ἡ νεοελληνικὴ φιλοσοφικὴ κίνησις στὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ ἐξωτερικὸν στὴν περίουον αὐτῆ, μπορούμε νὰ τὸ ποῦμε εὐθὺς ἀμέσως, δὲν ἔδωσε τοὺς καρποὺς πού θὰ περιέμενε κανένας.

Τὸ πνεῦμα τῆς Ἐλευθέρου Ἑλλάδας, ἔπρεπε νὰ δοκιμάσει ὅλη τὴν συγκίνηση τῆς ἀνεξαρτησίας. Ἡ Ἑλλάδα πρῶτ' ἀπ' ὅλα ἔπρεπε νὰ θυμηθεῖ πὼς ξαναεῖ. Κι' ἡ ποίηση ἀνταποκρίθηκε σ' αὐτό. Τὸ Παλαμικὸ ἔργο ἐδῶ τοποθετεῖται.

Ἡ σκέψις γενικά, ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις εἰδικότερα, δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ βροῦν ἀμέσως τὸ δρόμο τους. Γι' αὐτὸ ἡ πρώτη ἑκατονταετηρίδα τῆς ἀνεξαρτησίας, δὲν ἔδωσε παρὰ μιὰ ἀβέβαιη καὶ συγκεχυμένη φιλοσοφικὴ σκέψις. Ἡ εὐρωπαϊκὴ Φιλοσοφία, ὅπως εἶχεν ἀναπτυχθεῖ ἤδη, μὲ τὴν ἐξέλιξιν τῶν ἐπιστημῶν, ἐπεσκίασε κι' αὐτὴ τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν φιλοσοφικὴν παράδοσιν. Δὲν μπορούσαμε παρὰ νὰ δεχθῶμε ὅλη τῆς τὴν γοητεία. Κι' ἡ ἐπίδρασις ἐκείνη μᾶς γίνεται ἔντονα αἰσθητὴ ἀκόμα καὶ σήμερα.

Βέβαια μέσα σὲ μιὰ ἑκατονταετηρίδα δικαιούνταν κανένας νὰ ζητήσει εὐρύτερη τὴν χειραφέτηση τῆς νεοελληνικῆς φιλοσοφικῆς σκέψης, ὅταν μάλιστα ἔχει ὑπ' ὄψιν του, ὅτι σ' ὅλη τὴν διάρκειαν τῆς δουλείας καὶ στὸ ἐξωτερικὸν καὶ τὴν Ἑλλάδα, δὲν ἔπαυσε, καθὼς εἶδαμε, νὰ ἐκδηλώνεται καὶ σ' ἔντασι καὶ σ' ἐνδιαφέρον.

Ἄλλ' ἂς δοῦμε τί ἔργα ἔδωσε ἡ περίοδος τῆς ἀνεξαρτησίας ὡς τὰ σήμερα. Ἔτσι θὰ μπορούμε καλύτερα, ν' ἀνεύρουμε τὰ αἷτια στὴν καθυστέρησιν τῆς καὶ νὰ καταλήξουμε σ' ὀρισμένα συμπεράσματα, γιὰ τῆς σημερινῆς κατευθύνσεις καὶ τὴν μελλοντικὴν τῆς ἀνάπτυξιν. Οἱ κυριώτεροι ἀντιπρόσωποι στὴν περίοδος αὐτῆ εἶναι :

1.— **Στὴν ἱστορίαν τῆς Φιλοσοφίας :** **Κοιζιάς Ν :** Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, τομ. Α'—Ε' Ἰ. 1876—78. **Καροῦσος Θ :** Δοκίμιον τῆς Ἱστορίας παρ' Ἑλλήσι Φιλοσοφίας, Ἰ. 1888. **Εὐαγγελίδης Μαργαρίτης :** Λόγος εἰσιτήριος εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Φιλοσοφίας, Ἰ. 1888. Σύνοψις τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας κατὰ Ed. Zeller, Ἰ. 1904. **Ἀντωνιάδης Βασίλειος :** Ἐγχειρίδιον Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας. Ἀρχαία καὶ Μέση Α—Β. Ἰ. 1909—29.

2.— **Στὴν συστηματικὴν Φιλοσοφίαν :** **Κούμας Κ. Μ. :** Σύνταγμα Φιλοσοφίας, τομ. Α'—Δ' Βιέννη 1818—20. **Βάμβας Νεόφ. :** Στοιχεῖα Φιλοσοφίας, Ἰ. 1838, 2α ἔκδ. 1856. **Κατῆς Θεόφ. :** Στοιχεῖα Φιλοσοφίας,

Ἰ. 1851, Φιλοσοφικὰ 2α ἔκδ. Ἰ. 1910. **Βράϊλας Ἀρμ. :** Θεωρητικῆς καὶ πρακτικῆς Φιλοσοφίας στοιχεῖα, Κέρκυρα 1862, 2α ἔκδ. Ἰ. 1910, Φιλοσοφικὰ μελέται, Κέρκυρα 1864. **Εὐαγγελίδης Μαργαρίτης :** Φιλοσοφικὰ μελετήματα, Ἰ. 1886. **Δευκιάλλας Ἰωσ. :** Φιλοσοφικὰ διαλέξεις, Ἐρμούπολις 1879, 1880, 1895. **Γεωργιάδης Περικλῆς :** Περί γενέσεως τῶν Φιλοσοφικῶν συστημάτων, Ἰ. 1886. **Θεοδωρίδης Χ. :** Εἰσαγωγή στὴ Φιλοσοφίαν, Ἰ. 1933.

3.— **Στὴν Λογικὴν :** **Δούκας Νεόφ. :** Τετρακτύς, ἤτοι Ρητορικὴ, Λογικὴ, Μεταφυσικὴ καὶ Ἠθικὴ, Αἴγινα 1834. **Χορτάκης Νικ. :** Λογικὴ, Ἰ. 1871. **Βιζυηνὸς Γεώργ. :** Στοιχεῖα Λογικῆς, Ἰ. 1885. **Σπαθάνης Α. :** Λογικὴ, ἔκδ. 4η Ἰ. 1894. **Παπαδόπουλος Χ. :** Στοιχεῖα Λογικῆς, ἔκδ. 2α 1895. **Βορέας Θ. :** Ἀκαδημικὰ τόμ. 1, Λογικὴ, Ἰ. 1932.

4.— **Στὴν Ψυχολογίαν :** **Παπαδόπουλος Χ. :** Ἐμπειρικὴ Ψυχολογία, Ἰ. 1887. **Σκαλισούνης Ἰωάν. :** Ψυχολογικὰ μελέται, Ἰ. 1889. **Σπαθάνης Α. :** Ψυχολογία Ἐμπειρικὴ, ἔκδ. 6η Ἰ. 1895. **Ρώσσης Στέφ. :** Ἐμπειρικὴ Ψυχολογία, Ἰ. 1897. **Νίδερ Ἀνδρέας :** Μεταφυσικὴ, Ἰ. 1904. **Ἐξαρχόπουλος :** Μαθήματα Ψυχολογίας Α' Μέρος, Ἰ. 1911. **Θεοδωρίδης Χ. (ψευδ. Θρακιάς) :** Ἡ σημερινὴ θέσις τῆς Ψυχολογίας, Ἰ. 1923. **Σκαλισούνης Χαράλ. :** Στοιχεῖα γενικῆς Ψυχολογίας, Ἰ. 1926. **Μωραΐτης Δημ. :** Ψυχολογία, Ἰ. 1926. Ἡ ἀτομικὴ Ψυχολογία καὶ αἱ ἐφαρμογαὶ αὐτῆς εἰς τὴν θεραπείαν καὶ ἀγωγὴν, Ἰ. χ.χ. **Ἰμβριώτης Γιαν. :** Μορφολογικὴ Ψυχολογία. Συστηματικὴ καὶ κριτικὴ μελέτη. Τεύχος Α' Ἰ. 1932.

5.— **Στὴν Φιλοσοφίαν τοῦ Δικαίου καὶ τὴν Κοινωνιολογίαν :** **Ἰωάννου Φίλιππος :** Φιλοσοφικὴ δικαιολογία καὶ φυσικὸν Δίκαιον, Ἰ. 1865, 1809. **Καζάζης Νεοκλ. :** Φυσικὸν Δίκαιον, πολιτικὴ ἐπιστήμη, Ἰ. 1881. Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου καὶ τῆς Πολιτείας, Ἰ. 1891—92. **Κανελλόπουλος :** Περί τῆς Κοινωνιολογίας ὡς ἐπιστήμης, Ἰ. 1928. Ἱστορία καὶ κριτικὴ τῶν κοινωνιολογικῶν θεωριῶν, Μέρος Α' Ἰ. 1929. Ἡ Κοινωνία τῆς ἐποχῆς μας, Ἰ. 1932. **Ἐλευθερόπουλος Α. :** Κοινωνικὸς βίος τῶν ἀνθρώπων. Ἀρχὴ, ἐξέλιξις καὶ φύσις αὐτοῦ, Θεσσαλονίκη 1930. **Περσάλης Ἀθαν. :** Συμβολὴ εἰς τὴν Φιλοσοφίαν τοῦ Δικαίου, Ἰ. 1930. **Βεζανῆς Δημ. :** Πολιτικὴ καὶ Οἰκονομία Ἰ. 1933.

6.— **Στὴν ἠθικὴν :** **Βάμβας Νεόφ. :** Στοιχεῖα ἠθικῆς, Ἰ. 1845. **Παπαδόπουλος Κ. :** Ἡ ἠθικὴ, Κωνσταντινούπολις 1873. **Φιλάρετος Σ. Α. :** Ὁ ἠθικὸς νόμος, Ἰ. 1884. **Μωραΐτης Νικ. :** Ἡ ἠθικὴ καὶ ἐπιστήμη, Ἰ. 1912. **Ἀνδροῦτσος Χρ. :** Σύστημα ἠθικῆς, Ἰ. 1925. **Παπανούτσος Εὐάγ. :** Ἡ τριλογία τοῦ πνεύματος, τέχνη, ἠθικὴ, ἐπιστήμη. Ἀλεξάνδρεια—Ἰ. 1928. **Περὶ ἠθικῆς. Ἀλεξάνδρεια—Ἰ. 1933.**

7.— **Στὴν μεταφυσικὴν :** **Βούλαρης Εὐγένιος :** Στοιχεῖα τῆς Μεταφυσικῆς Τμήμα Α'—Γ', Βενετία 1805. **Τσιμπουράκης Ἀλέξ. :** Δοκίμιον διαγράμματος μεταφυσικῆς, Ἰ. 1894 (τὸ ἴδιον καὶ στὰ Γαλλικὰ). **Ἄγιοσοφί-**

της Π. Α.: Μέρος Ι — Περί υπάρξεως καὶ γνώσεως τοῦ σχετικοῦ οὐκ ἐγώ; Ἀθ. 1901. **Βραΐλας Ἀρμ.**: Περί πρώτων ἰδεῶν καὶ ἀρχῶν δοκίμιον, Ἀθ. 1910. Περί τῆς ἐνότητος τῶν λογικῶν στοιχείων, Ἀθ. 1910.

Σ. — Στὴν αἰσθητικὴ¹⁾: **Στρατούλης Ἰερομ.**: Δοκίμιον Καλλιλογίας, ἥτοι στοιχεῖα αἰσθητικῆς, Ζάκυνθος 1856. **Βιζυηνὸς Γεώρ.**: Ψυχολογικαὶ μελέται ἐπὶ τοῦ καλοῦ, Α' τόμος: πνευματικαὶ ἰδιοφυΐαι (παραγωγή τοῦ καλοῦ), Β' τόμος: αἱ ἀρχαὶ τῶν τεχνῶν (γένεσις τοῦ καλοῦ), Ἀθ. 1885. **Μουστοξίδης Τ. Μ.**: Στοιχεῖα αἰσθητικῆς, Ἀθ. 1922. **Παπανοῦτσος Εὐάγ.**: Περί τέχνης, Ἀλεξάνδρεια—Ἀθ. 1930. **Ἐλευθερόπουλος Α.**: Τὸ ὄραϊον ἢ καλλιτεχνία. Ἀθ. 1933.

* *

Ἐκεῖνος ποῦ θὰ διατρέξει τὴ νεοελληνικὴ φιλοσοφικὴ βιβλιογραφία τῆς τελευταίας ἑκατονταετηρίδας καὶ θὰ ἐξοικειωθεῖ λίγο μαζύ της, θ' ἀντιληφθεῖ ἀμέσως ὅτι λείπει ἀπ' ὅλη αὐτὴ τὴν προσπάθεια ἢ δημιουργικὴ φιλοσοφία. Δὲν θέλω νὰ πῶ ὅτι δὲν ἔγιναν ἀπόπειρες μιᾶς πρωτότυπης φιλοσοφικῆς ἐργασίας· ἀλλὰ πρῶτα εἶναι ἀπόπειρες καὶ τὸ κυριώτερον ὅτι οἱ ἀπόπειρες αὐτές, ἔρχονται ἔτσι ἐντελῶς σκόρπια, στὴν τύχη, χωρὶς μιὰ βαθύτερη αἰτιολογία, χωρὶς τὸ ἐσωτερικόν· ἐκεῖνο νόημα, ποῦ ἐνῶ βγαίνει μέσ' ἀπ' τὴν αὐθόρμητη ἔμπνευση, συνυφαίνει ὅμως τὴν στέρεη ἐνότητα, τὴν ἀντιπροσωπευτικὴ μιᾶς ὠρισμένης ἐποχῆς. Χωρὶς ν' ἀναφέρονται σὲ μιὰ εὐρύτερη ἢ νέα φιλοσοφικὴν ἀντίληψη ἀπάνω στὰ προβλήματα ποῦ ἀπασχολοῦν τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα, ἀδυνατοῦν, φυσικά, νὰ δημιουργήσουν μιὰ νέαν ἐστία, αὐτόνομη, νεοελληνικῆς φιλοσοφικῆς ἔρευνας καὶ μελέτης. Σποραδικῆς μόνον ἀπόπειρες καὶ μεμονωμένες παρουσιάζονται, τώρα τελευταῖα, ποῦ μ' εὐχαρίστηση παρατηρεῖ κανεὶς ὅτι ὄλο καὶ πληθαίνουν κι' ἀρχίζουν μάλιστα νὰ δημιουργοῦν ἤδη κάποια κίνηση. Γιὰ τὶς ἀπόπειρες αὐτές, ποῦ εἶναι ἔργα μὲ κάποιαν αὐτενέργεια καὶ δημιουργικότητα θὰ ἤθελα νὰ μοῦ ἐπιτραπεῖ νὰ κάμω τὸν ἑξῆς πίνακα :

Βραΐλας Ἀρ.: Περί πρώτων ἰδεῶν καὶ ἀρχῶν δοκίμιον, Κέρκυρα 1851 2α ἔκδ. 1910. Περί ἐνότητος τῶν λογικῶν στοιχείων, ἀνατ. Ἀθ. 1910.

Φίλιππος Ἰωάννου: Φιλοσοφικὴ δικαιολογία, ἢ πραγματεία τοῦ Φυσικοῦ δικαίου, Ἀθ. 1879. **Θερεσιανῶ Δ.**: Διάγραμμα στωικῆς φιλοσοφίας, 1892. **Δούβαρις Ν. Ι.**: Ἡ φιλοσοφία τῆς θρησκείας ἐν τῷ παρόντι. **Μουστοξίδης Θ. Μ.**: Στοιχεῖα αἰσθητικῆς, Ἀθ. 1922. **Παπανοῦτσος Εὐάγ.**: Ὁ

¹⁾ Οἱ παραπάνω βιβλιογραφικοὶ πίνακες καταρτίστηκαν ἀπ' ὅσα στοιχεῖα μπόρεσα νὰ βρῶ στὴν Ἑθν. Βιβλιοθήκη καὶ Βιβλιοθήκη τῆς Βουλῆς, κι' ἀναφέρονται σὲ ἔργα γενικά καὶ συστηματικά· παραλείπω ἐπομένως ὀρισμένους ἐιδικῆς μελέτες ἰδίως ἱστορικο—κριτικῆς μορφῆς καὶ μονογραφίας.

πραγματισμὸς ἢ οὐμανισμὸς, Ἀλεξάνδρεια 1924. Περί τέχνης, Ἀλεξ.—Ἀθ. 1930. **Γιανίδης Ἐλισ.**: Τὸ μεγάλο πρόβλημα, Ἀθ. 1925. **Μωραΐτης Δημ.**: Ἡ ἀτομικὴ ψυχολογία, Ἀθ. 1930. **Βορέας Θ.**: Ἀκαδημικά, τόμ. Ι Λογικὴ, Ἀθ. 1931. **Βεζανῆς Δημ.**: Ἡ θεωρία τοῦ Κράτους, Ἀθ. 1932. **Ἀνδροῦτσος Χρ.**: Σύστημα ἠθικῆς, Ἀθ. 1925. **Ἰμβριώτης Γιαν.**: Ἡ παθολογικὴ μνήμη, Ἀθ. 1932. **Τσατίσος Κ. Δ.**: Τὸ πρόβλημα τῆς Ἑρμηνείας τοῦ Δικαίου, Ἀθ. 1932. **Θεοδωρίδης Χ.**: Εἰσαγωγή στὴ φιλοσοφία, Ἀθ. 1933.

Οἱ κλάδοι τῆς Φιλοσοφίας ποῦ καλλιεργήθηκαν περισσότερο εἶναι κυρίως οἱ κοινωνιολογικῆς ἐπιστῆμες καὶ τώρα τελευταῖα ἢ Ψυχολογία. Ἡ κοινωνιολογία γιὰτὶ ἔρχεται νὰ δώσει τὴν ἀπάντησιν στὰ ἄμεσα καὶ ζωτικὰ προβλήματα τῆς ἀδιαμόρφωτης ἀκόμα Ἑλληνικῆς κοινωνίας, ποῦ δέχεται τὸ σάλιο τῆς παγκόσμιας κοινωνικῆς ἀβεβαιότητος, τὸν ἀντίκτυπο τοῦ καθεστωτικοῦ ἀναβρασμοῦ τῶν Ἑθνῶν καὶ τὴν ἀνάγκη μιᾶς ριζικῆς ἀναθεώρησης τῶν κοινωνικῶν ἀξιών, ποῦ τὴν δημιούργησεν ὁ πόλεμος.

Ἡ Ψυχολογία, γιὰτὶ ἀναφέρεται στὰ προβλήματα τοῦ ἀνθρώπου, τῶν Φυλῶν, τῶν Λαῶν, τῶν μαζῶν κ.λ., ἐξετάζει τὸ πρόβλημα τῆς ζωῆς, τῆς ἀτομικῆς, τῆς ὁμαδικῆς κ.λ. κι' αὐτὰ σήμερον ἀπασχολοῦν ἰδιαίτερα τὸ παγκόσμιο φιλοσοφικὸ πνεῦμα, μὲ τὴν δημιουργία νέων σχολῶν στὴ μέθοδο, καὶ τὴν ἔρευνα.

Τὶ συμπεράσματα βγαίνουν γιὰ τὴ σημερινὴ θέσιν τῆς νεοελληνικῆς φιλοσοφίας καὶ τίς προϋποθέσεις γιὰ τὴν μελλοντικὴ τῆς ἀνάπτυξιν; Μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι, ἔχουμε ἀκόμα μιμητικὴ φιλοσοφία κι' ὄχι δημιουργικὴ (ἐκτὸς ἀπὸ κάτι περιορισμένες ἀπόπειρες ποῦ ἀνέφερα ἤδη). Ὁ χαρακτήρας τῆς μιμητικῆς νεοελληνικῆς φιλοσοφίας εἶναι Ἑθνωπαϊκός. Δέχεται δηλαδὴ στὰ τυφλὰ τὰ πορίσματα τοῦ Ἑθνωπαϊκοῦ πνεύματος χωρὶς κανένα ἔλεγχον, ποῦ ἰσχύουν σ' ἂν ἀπόλυτες ἀλήθειες, τοῦλάχιστον γιὰ ἓνα ὀρισμένο διάστημα, κι' ἂν ἀκόμα δὲ βροῖσκουν τὴν παραμικρότερη δικαιολογία τους στὸν τόπον μας. Τώρα τελευταῖα μόνον ἀρχίζει κάποια ἀντίδραση, εἶναι ὅμως πολὺ πρόωρον, νὰ προβλέψει κανεὶς τὴν μελλοντικὴ τῆς ἐξέλιξιν. Γι' αὐτό, ὁ χαρακτήρας τῆς δημιουργικῆς νεοελληνικῆς φιλοσοφίας δὲν πρέπει κατ' ἀνάγκην ν' ἀναζητηθεῖ σ' ἓναν ἑθνωπαϊκὸν τύπον· παρ' ὅλον ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι μιὰ καὶ παγκόσμια, στὰ μέσα ποῦ διαθέτει καὶ τὸν σκοπὸν ποῦ ἐπιδιώκει, διατηρεῖ ὅμως κι' ἓναν ἐθνικὸν χαρακτήρα. Ὁ ἐθνικὸς χαρακτήρας τῆς νεοελληνικῆς φιλοσοφίας, θὰ βγεῖ μέσα ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν ζωὴν κι' ἀπ' τὴν ἀνάγκη τῆς σκέψης μας νὰ τὴν γνωρίσει, νὰ τὴν ἐρμηνεύσει καὶ τὴν καθοδηγήσει. Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ παρασυρθοῦμε τόσο, ὥστε νὰ λησμονήσουμε ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι κυρίως παγκόσμια γνώσις, καὶ ὅτι τὸ νὰ στηριχθεῖ κανεὶς στὴν πνευματικὴν ἀλληλεγγύην τῶν λαῶν εἶναι βασικὴ προϋπόθεσις κάθε δημιουργικῆς φιλοσοφίας.

Κ. Π. ΚΑΒΑΦΗΣ

Ὁ θάνατος τοῦ Καβάφη, ἀσφαλῶς μᾶς στέρησε ἕναν ποιητή. Ἐναν ποιητὴ πού ἀντίκρουσε τὴ ζωὴ μονότροπα καὶ τοποθέτησε τὸν ἑαυτό του σὲ μιὰ διάθεση τὴν ἴδια πάντα. Δὲν ἦσαν τραγούδια τὰ ποιήματά του. Δὲν εἶχαν τὴν ἁρμονία τῆς μουσικότητας. Εἶχαν δικό τους τόνο πού πῆγαινε νὰ γίνῃ μουσικὸς—μὰ δὲ γινόταν. Δὲν τὸν ἄφηνε ὁ ποιητὴς ν' ἀποβῆί τέτοιος. Δὲν τὸν ἤθελε. Ἐτσι τὸ ἀπαιτοῦσε ἡ ἰδιορρυθμία του, ἡ ἰδιοσυστασία του. Ὁ στίχος του ἔδωσε νέα νότα στὴν ποίησή μας, εἶναι ἀλήθεια. Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς καὶ προσέχτηκε ἀπὸ τοὺς φίλους τῶν γραμμάτων, ἀπόχτησε ὀπαδούς, καθήλωσε θαυμαστὲς, δημιούργησε ἔχτρούς. Ὁ καθολικὸς ὅμως ποιητὴς δὲ γεννᾷει τοῦ εἶδους αὐτοῦ τὸ φανατισμό. Γύρω στὸν Καβάφη δὲ γεννήθηκε κίνηση. Ὁρθώθηκε ἕνας φανατισμὸς, ὀρμητικὸς κι' ἐπίμονος.

Ἡ ἐμφάνιση τοῦ Καβάφη στὰ νεοελληνικὰ γράμματα, χωρὶς ἄλλο ἔδωσε ἕνα ξάφνισμα. Καὶ δὲν ἦταν ἀπλὰ μιὰ νοοτροπία μεταμορφωτικὴ. Ἦταν κάτι περισσότερο : ἕνας ἀνατρεπτικὸς σεισμὸς, πού δὲν ἦρθε μὲ καμμιὰ ὑποχωρητικὴ ἐνδειξη. Ὁ δρόμος τοῦ Καβάφη ἦταν ἀπὸ τοὺς σταθερώτερους πού εἶδε ἡ ποίησή μας. Ἦταν ἡ ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὰ καθιερωμένα καὶ σύγχρονα ἡ δημιουργία μιᾶς νέας κατευθυντήριας γραμμῆς. Ἡ πρωτοτυπία τοῦ Καβάφη ἴσως παραμείνει ἡ μοναδικώτερη στὴν ποίησή μας. Δὲν πρέπει ν' ἀποδώσουμε σὲ ἀδυναμία τὸ ὅτι δὲν ἀκολούθησε καθόλου τὴν παρίδοση, οὔτε νὰ παραδεχτοῦμε ἔξαιρετικὴ δυναμικότητα στὴν τροπὴ του πρὸς ἕναν τεχνικὸ ἐπαναστατισμὸ. Γιατὶ ὁ Καβάφης ἦταν σὲ θέση νὰ ἐκφραστῆι κατὰ τὸν πιὸ σαφῆ τρόπο, ἀλλὰ δὲν τὸ ἔκαμε αὐτό, ὑπακούοντας σὲ κάποια ἔμφυτη ἀνταρσία. Ἐπίσης, αὐτὴ καὶ μόνη ἡ τάση του δὲ μπορεῖ νὰ τοῦ δώσει διακριτικώτερη ἀπὸ κείνη πού τοῦ ἀνήκει θέση, γιατί μεγάλος ποιητὴς δὲν εἶναι ἐκεῖνος μόνον πού δείχνει νέα κατεύθυνση. Μὲ τὸν τρόπο αὐτό, κάθε ἰδιορρυθμία θάταν μεγαλοφυΐα. Ἐνῶ ὁ ἰδιαιτέρος αὐτὸς τρόπος εἶναι βέβαια ἀπὸ τὰ ἐνεργητικὰ χαρακτηριστικὰ καὶ διαπιστώνεται σὲ κάθε στιγμή, ἀλλὰ δὲν

εἶναι καὶ τὸ ἀπόλυτο προσόν. Πολλὲς φορές, ἡ ἐπιζητημένη ἰδιοτροπία στὴν τέχνη εἶναι μικρότερης σημασίας ἀπὸ μιὰ συνέχιση φυσικὴ πού γίνεται ὅμως ἀπὸ ἐπιταγὴ ἀνώτερη κι' ὑποταγὴ ἀναγκαία. Τὸν Καβάφη δὲν τὸν βλέπουμε μόνον ὡς ἕνα ἰδιότροπο, γιατί τότε, ἀναντίρρηση, θὰ τὸν ἀδικούσαμε πολύ. Μὰ δὲν τὸν ξεχωρίζουμε ὡς ἐκεῖ πού τὸ ζητᾶνε μερικοί. Ἀνάγκη νὰ τὸ νοιώσουμε, πὼς μέσα στὴν ποίηση δημιουργοῦμε ἕως ἕνα ὀρισμένο σημεῖο. Ὅση πρωτοβουλία κι' ἂν ἀνήκει στὸν ποιητὴ, πάντα θὰ τὸν περιορίζει στὸν **ποιητικὸ χῶρο**. Τὸ χῶρο αὐτὸ ἐξακολουθοῦμε νὰ τὸν πιστεύουμε. Τὸν παραδέχτηκαν τόσο αἰῶνες καὶ τὸν ἐπίστεψαν, καὶ τὸν συνέχισαν, καὶ τὸν ἐπέβαλαν. Καθένας πού θὰ ξεπεράσει τὸ χῶρο αὐτό, θὰ δοκιμάσει ὅ,τι δοκίμασε ὁ Καβάφης : ἐπικριτὲς πού θὰ κατηγοροῦνε τὸν ἀποστάτη, καὶ θαυμαστές πού θὰ θαυμάζουνε τὸν πρωτοπόρο. Κι' οἱ πρῶτοι κι' οἱ δεῦτεροι θάχουνε δίκιο γιὰ τὴν ὑπερβολή τους — ἡ ὑπερβολὴ στὴν κριτικὴ εἶναι μοιραία πολλὰς φορές. Οἱ πρῶτοι τὴ θέλουνε τὴν ποίηση ὡς τραγούδι πού πηγάζει ἀπὸ τὴν ψυχὴ. Δὲ θὰ ἱκανοποιηθοῦνε φυσικὰ ἀπὸ τὸν Καβάφη, γιατί ἡ ποίησή του δὲν εἶναι τραγούδι. Κανένα του ποίημα δὲν τραγουδιέται, γιατί δὲν παράγει τὴν ἁρμονία πού ἔχει ἀντικειμενικὴ τὴν αὐστηρότητά της. Ἡ ἁρμονία τοῦ Καβάφη βρίσκεται ἀκριβῶς στὴν ἐμμονή του στὸ δικό του τρόπο. Οἱ δεῦτεροι θὰ τὸν θέλουνε τὸν ποιητὴ ψυχρό, φιλοσοφημένο σκεπτικιστὴ, μ' ἐκτεταμένο τὸ σκεπτικισμό του καὶ παρουσιασμένο σὲ καθολικὴ διάθεση. Θὰ ζητᾶνε τὸν ἀνεπιτήδευτο, τὸν ἀτημέλητο, τὸ φυσικὸ. Θὰ τὰ βροῦνε αὐτὰ στὸν Καβάφη, ἀλλὰ στὸ στάδιο τῆς προσπάθειας ὅμως. Ὁ Καβάφης δὲν ὑπῆρξεν ἄμεσος στὴν ποιητικὴ ἐκδήλωσή του. Τὸ ἐναντίον, ἡ προσπάθεια του εἶναι ὀλοφάνερη. Ὅσο μοχθεῖ ὁ ὑποδουλωμένος στὸ ρυθμὸ καὶ στὴν ὁμοιοκαταληξία καὶ σ' ὅλες τῆς στιχουργικῆς τὶς προϋποθέσεις, τόσο μόχθησε κι' ὁ Καβάφης. Σὲ μεριὲς πού δὲν τὸ κατάφερε, μᾶς ἔδωσε στίχους κομψοὺς πού θὰ τοὺς ζήλευε κι' ὁ συντηρητικώτερος ἐκπρόσωπος τοῦ μαθηματικὰ καθορισμένου ποιητικοῦ λόγου. Τοὺς στίχους αὐτούς, ἀπὸ τὸ θαυμάσιο ποίημά του «Ζωγραφισμένα», θὰ τοὺς ὑπόγραφε κι' ὁ Σολωμὸς ἀκόμα :

.
 Στὴ ζωγραφιὰν αὐτὴ κοιτάζω τώρα
 ἕνα ὄραϊο ἀγούρι πού σιμὰ στὴ βρύση
 ἐπλάγιασεν, ἀφοῦ θ' ἀπέκαμε νὰ τρέχει.
 Τί ὄραϊο παιδί' τί θεῖο μεσημέρι τὸ ἔχει
 παρμένο πιά γιὰ νὰ τὸ ἀποκοιμίσει.

Ὁμολογῶ πὼς δύσκολα ἀναγνωρίζεται — κι' ἀπὸ ἄνθρωπο ἀκόμα πού

θ' ἀφιερωνόταν αποκλειστικά, σ' ὅλη τὴ ζωὴ του, στὴ μελέτη τοῦ Καβαφικοῦ ἔργου καὶ θ' ἀγνοοῦσε κάθε ἄλλον ποιητὴ — τὸ ποίημα αὐτὸ γιὰ Καβαφικό.

Ὁ Καβάφης δὲν ἐπιδέχεται μίμηση. Γιὰ πολλοὺς παράμεινε αὐτὸ ἀνεξήγητο. Τέτοιο ὅμως ἐμεῖς δὲν τὸ βρίσκουμε. Προϋπόθεση ἀπαραίτητη γιὰ τὴ μίμηση εἶναι ἡ πλουσιότητα, ἡ πολλαπλότητα, ἡ συνθετότητα τῶν προτύπων. Γι' αὐτὸ, τὴ μίμηση τὴν ἐπιδέχτηκαν τὰ μεγάλα ἔργα, κι' οἱ μιμητὲς δὲν ἔπαψαν, παρ' ὅλη τὴν ἐπίδραση πού ἀσκήθηκε σ' αὐτούς, νὰ θεωροῦνται καὶ δημιουργοί. Ἄλλωστε, στὴ δημιουργία, ἡ πρώτη ἀσυνείδητη ἐπίδραση συντελεῖται φυσικὴ κι' ἀβίαστη. Ὁ ποιητὴς δὲν ἔχει τὴν ἀποστολὴ νὰ τραγουδάει ἀπαραίτητα μὲ κάποιο τρόπο πού γιὰ τὴν ἐξεύρεσή του πάλαιψε κι' ἀγωνίστηκε. Ἡ πάλη του κι' ὁ ἀγώνας του εἶναι μέσα στὸ ποιητικὸ πλαίσιο. Μιά εἶναι ἡ ἀνθρώπινη ψυχὴ κι' οἱ κρουνοί, πού θὰ κορέσει τὴ δίψα της, εἶναι πολλοὶ κι' ἔτοιμοι ν' ἀφήσουνε τὸ γάμμα τους, φτάνει νὰ τὸ θέλουμε — καὶ τὸ θέλουμε, γιατί ἡ πνευματικὴ δίψα ἀσίγαστη εἶναι. Μπορεῖ, στὴν ἐποχὴ μας, νὰ ὑποχώρησε κάπως ὁ συναισθηματικὸς βίος, γιατί τὰ σύγχρονα προβλήματα ἀναψαν μιὰ διανοητικὴ ἀνησυχία πού ἀπαιτεῖ διαρκῆ σκεπτικισμό καὶ θέτει σ' ἐφαρμογὴ τὴν ἐγκεφαλικὴ ἀντίληψη τῆς ζωῆς. Τότε, συναντᾶμε τὸν Καβάφη πραγματικὸν ἐκπρόσωπο τῆς ἐποχῆς μας, μιᾶς ἐποχῆς παρακμῆς, πού ἀναζητᾶει κάτι ἔξω ἀπὸ τὰ πράγματα, γιὰ νὰ δώσει ἀπόκριση καὶ νὰ δικαιολογηθεῖ στὴν ἀπαίτηση τοῦ χρόνου. Ἄν ὅμως θελήσουμε νὰ γενικέψουμε, νὰ καθολικέψουμε τὴν πνοὴ τοῦ Καβάφη, τότε θ' ἀντιμετωπίσουμε τὴν ὑπερβολή. Πέρα ἀπὸ τὸν ἐνδιάθετο σκεπτικισμό τοῦ Καβάφη, πού δανεῖζεται βέβαια καὶ κάποια συναισθηματικὴ ἐπιρροὴ γιὰ ν' ἀσχεῖ μέσα μας κάποια ὑποβολή, πρέπει νὰ διστάζουμε νὰ προχωροῦμε. Γιατί ὁ Ἀλεξανδρινὸς ποιητὴς πολὺ ἔμμεσα ἐκφράστηκε. Προσπάθησε ν' ἀντικαταστήσει τὴν ἀνθρώπινες καταστάσεις στὴς ἀνάλογες διαθέσεις του. Ἡ χαρὰ του δὲν ἔχει τίποτα τὸ ἔξαλλο, παρὰ μόνο κάτι τὸ στιγμιαῖο πού ἀποτελεῖ ἕνα μοιραῖο διάλειμμα. Ἡ λύπη του δὲν εἶναι ὁ σπαραγμὸς ὁ ἀνθρώπινος πού ὀλόισα ἀγγίζει τὴν ψυχὴ, ἀλλὰ ἕνας ἀπαυδισμὸς φιλοσοφικός. Ἡ ἐλπίδα του δὲν εἶναι πόθος λυτρωτικός, ἀλλὰ κίνηση «ἐξ ἐνοστίχου». Γι' αὐτὸ, τὰ πρόσωπα τῶν ποιημάτων του δὲν ὑπῆρξαν πρόσωπα τῆς ζωῆς, γιατί αὐτὰ, σὰν ἀληθινὰ πού εἶναι, δὲν ἀφήνουν ἐλεύθερο τὸ πεδίο γιὰ τὴν τέτοια ἀλλοίωση. Τὰ πρόσωπα τοῦ Καβάφη, παρμένα ἀπὸ τὴν ἱστορία, ἀνασύρονται ἀπὸ τὸν κόσμο τῆς ἀφάνειας εὐκόλα, ἀλλάζουνε, μεταμορφώνονται, σύμφωνα μὲ τὴν ἀπαίτηση καὶ τὴν ἔξαψη τοῦ ποιητῆ. Στὰ ποιήματά του, ὅσα τυχαίνει νὰ εἶναι ἐμπνευσμένα ἀπὸ τὴ σύγχρονη ζωὴ, τὰ πρόσωπα ὑπερετοῦνε σὲ μιὰ μόνιμη ἡδονιστικὴ κατάσταση, σ' ἕνα ρίγος ἡδυνάθειας, πού φαίνεται νὰ ἰσορροπεῖ μὲ τὸν ἀποτραβηγμένο διανοητικὸ ἀσκητισμὸ τοῦ ποιητῆ. Καὶ τότε, ὁ ἀπομονωμένος ποιη-

τῆς παραδίνεται στὴ δίνη ἑνὸς πάθους ἐρωτικοῦ, πού ξεπερνᾷ τὴ μέθη τῆς λαγνεΐας. Κι' εἰλικρινῆς ὅπως εἶναι, μᾶς τὸ ἐκμυστηρεύεται:

Κι' ἦλια ἀπὸ δυνατὰ κρασιά, καθὼς
πού πίνουν οἱ ἀνδρεῖοι τῆς ἡδονῆς.

Ἡ ἐπαναστατικὴ αὐτὴ τοῦ Καβάφη ἔγινε σχεδὸν τὸ σύμβολο κάποιου ἀνατροπῆς. Καθαρὰ ψυχολογικὴ εἶναι ἡ αἰτία. Ἐποχὴ ἀλλαγῆς, ὅπως εἶναι ἡ δική μας, ζητᾶει πάντα ἕναν ἀνατροπέα. Εἶναι ἔτοιμη νὰ ὀνομάσει ποιητὴ κι' ἐκεῖνον ἀκόμα πού δὲ θᾶχει καμμιά σχέση μὲ τὴν ποίηση. Δὲ συμβαίνει βέβαια αὐτὸ ἀπόλυτα μὲ τὸν Καβάφη, γιατί ἀπλούστατα ὁ Καβάφης εἶναι ποιητὴς. Μᾶς παρέχεται ὅμως ἔτσι τὸ μέτρο γιὰ νὰ ἐξηγήσουμε τὸ φανατισμὸ πού ἄπλωσε τ' ὄνομα τοῦ Καβάφη. Ἴδου μιὰ ἀπόδειξη: εἶναι γνωστὸ πὼς ἡ σύγχρονη νιότη ἐρωτεύεται, στὴς κοινωνιστικὲς ἀντιλήψεις της, τὸν ἀριστερισμὸ. Εἶναι ὅμως ἐπίσης βέβαιο πὼς ἡ ἴδια νιότη, στὴς λογοτεχνικὲς προτιμήσεις της, συμπαθεῖ τὸν Καβάφη. Πὼς θὰ συμβιβάσουμε τὴς κατευθύνσεις αὐτῆς τὴς ἀσυμβίβαστες, ἀφοῦ ξέρουμε πὼς ἡ ζωὴ καὶ τὰ προβλήματά της μ' ἀντίθετο ἐντελῶς τρόπο ἐκφράζονται στὸν Καβάφη; Γιατὶ στὸν Καβάφη ἐπικρατεῖ ἕνας ἄκρατος ἀτομικισμὸς, χωρὶς καμμιά ὑποχώρηση, κι' ἀκούγεται στοὺς στίχους του ἡ ὁποιαδήποτε λαχτάρα καὶ πίστη τῶν γύρω του ζωντανῶν ἀνθρώπων σὰ μακρυνός, πολὺ μακρυνός, ἀντίλαλος. Μόνο λοιπὸν οἱ ὁπαδοὶ του κάνουν προσαρμογὴ στὴς προθέσεις των, κι' ἀποκαμωμένοι θέλουνε τὴν ποίηση νωθρή, θεματογραφικὴ, χωρὶς φτερά. Ζητᾶνε μιὰν ἐκπληξη. Ποθοῦνε μιὰν ὑποβολή. Ἐκεῖνο πού λέγεται «καλλιτεχνικὴ συγκίνηση» μετᾶπεσε σὲ «διανοητικὴ εὐαρέστηση». Κι' ὁ Καβάφης στὸ σημεῖο αὐτὸ ἱκανοποιεῖ.

Μὲ ἕνα ἀκόμα σημεῖο θ' ἀσχοληθοῦμε: τὴ γλῶσσα τοῦ Καβάφη. Δὲν ἀξίζει ν' ἀπαντήσουμε σ' ἐκεῖνο πού ὑποστηρίχτηκε, ὅτι δηλαδὴ ὁ Καβάφης ἔγραψε τὴ, χωρὶς κανόνα καὶ εἶρημό, γλῶσσα του, ἐπειδὴ τάχα ἤθελε νὰ παρουσιάσει τὸν ἑλληνισμό στὴς διάφορες γλωσσικὲς ἐκφάνσεις ὄλων τῶν ἱστορικῶν περιόδων του. Αὐτὸ, ἄλλωστε, ἂν συνέβη, ἀδικεῖ πολὺ τὸν Καβάφη. Ὁ ποιητὴς δὲ μιλάει τὴ γλῶσσα τῶν αἰώνων· μορφώνει μόνο τὴ γλῶσσα τῆς ἐποχῆς του. Κι' αὐτὴ ἡ προσφορὰ του εἶναι ἡ πιὸ ἀξία. Τοῦ Παλαμᾶ αἴφνης τὴ συμβολὴ στὴ γλῶσσα μας θὰ τὴ βροῦμε χεροπιαστὴ — ὅπως ἔγινε μὲ τοὺς πιὸ ἀξιόλογους ποιητὲς ὄλων τῶν ἐθνῶν κι' ὄλων τῶν ἐποχῶν. Ἐκεῖνο τ' ἄλλο πού λέγεται πάλι, ὅτι ὁ Καβάφης ἐπροσωπεῖ τὴ λαλουμένη γλῶσσα ὅπως διαμορφώθηκε τώρα, στέκεται ἕως ἕνα σημεῖο καὶ μάλιστα ἀμφισβητήσιμο κι' αὐτὸ. Ἀναγνωρίζουμε βέβαια πὼς ἡ δημοτικὴ μας γλῶσσα σήμερον περνᾷ κάποιο στάδιο δοκιμασίας. Ὅμως ὁ Καβάφης ἐπροσωπεῖ τὸν πιὸ παραμορφωμένο καθαρευουσανισμό καὶ τὸν πιὸ παραστρατημένον ἡμερικισμό. Ἀπλῆ ἀνάγνωση τῶν ποιημάτων του πείθει ἀμέσως.

Ἄν ἡ μνήμη κάθε νεκροῦ εἶναι πάντα σεβαστή, τοῦ ποιητῆ ἢ μνήμη εἶναι ἅγια. Τέτοια καὶ τοῦ Καβάφη. Μὲ τὸ θάνατό του, ὁ τάφος σφράγισε τὸ μονότροπο ποιητῆ πού, ἀπὸ κεῖ ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια, σκορποῦσε τὶς ιδιόρρυθμες νότες του. Δὲ θὰ ξανακούσουμε βέβαια νέες νότες ἀπ' αὐτόν. Ὅμως ἐκεῖνες πού μᾶς χάρισε ὡς τὴν τελευταία του στιγμή, θὰ διαβαστοῦνε πάλι καὶ θὰ προσεχτοῦνε ἀπὸ ἐκδηλωμένους θερμοὺς θαυμαστὲς του καὶ καλόπιστους ἐπικριτὲς του. Κι' οἱ πρῶτοι κι' οἱ δεύτεροι, πὶὸ ἥρεμα κι' ἀπροκατάληπτα, θὰ σκύψουνε στὶς σελίδες τοῦ Καβάφη, ἀναζητώντας τὴν ἀλήθεια — καὶ θὰ τὴ βροῦνε . . .

Θ. ΞΥΔΗΣ

ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ

Ἡ συζήτηση ἰδεοκρατίας καὶ μαρξισμοῦ στὸ Πανεπιστήμιο.

Παίρνω μέρος στὴ συζήτηση πού γίνεται μεταξὺ τῶν κ. κ. Κ. Τσάτσου (βλ. «Ἰδέα» φύλ. 3) καὶ Δ. Γληνοῦ («Νέοι Πρωτοπόροι» φύλ. 3-4) γιὰ νὰ ἀπαντήσω ξεχωριστὰ στὴν «Ἀνοιχτὴ ἐπιστολὴ τῶν κ.κ. Χριστοφιλοπούλου καὶ Κοινσταντινοπούλου» πού δημοσιεύτηκε στὸ 3-4 φύλ. τῶν «Νέων Πρωτοπόρων» (σελ. 108). Νοιώθω βαθεῖα τὴν ὑποχρέωση γιὰ μιὰ τέτοια ἀπάντηση, πρῶτα σὰν ἓνα καθῆκον ἀλληλεγγύης μεταξὺ πνευματικῶν ἀνθρώπων, ὅταν μάλιστα κατηγοροῦνται γιὰτὶ δὲν τοὺς νοιώθουν ἢ δὲν θέλουν νὰ τοὺς νοιώσουν κ' ὕστερα γιὰτὶ κι' ἐγὼ ἔζησα κι' ἔπαιξα κάποιο ρόλο στὰ γεγονότα πού ἀναφέρει ἡ ἐπιστολή.

Μὰ πρὶν θάθελα νὰ παρατηρήσω, ἄσχετα ἐντελῶς μὲ τὶς προσωπικὲς σχέσεις πού ὑπῆρχαν μεταξὺ τοῦ καθηγητοῦ κ. Τσάτσου καὶ τῶν ἐπιστολογράφων, ὅτι ὁ τόνος τῆς ἐπιστολῆς τῶν δὲν εἶναι ἐκεῖνος πού ἀρμόζει στὶς συζητήσεις δύο πνευματικῶν ἀνθρώπων. Ὅταν ὅλοι ἀγωνίζομαστε τὸν μάταιο, στὸ τέλος, ἀγῶνα γιὰ τὴν ἀλήθεια, ὅταν ὅλοι ποθοῦμε ἓνα καλύτερο ξημέρωμα, ἀπ' ὅποια ἀντιμαχόμενα μέρη κι' ἂν ξεκιῶμε, δὲν παύουμε νὰ εἴμαστε συναγωνιστὲς στὸ μεγάλο στίβο γιὰ τὴν κατάκτηση τῆς ἀλήθειας. Καὶ δύο συναγωνιστὲς μάλιστα σ' ἓνα τόσο εὐγενικό ἀγῶνα, μποροῦν νὰ συμπεριφέρονται, ἂν κι' ἀντίπαλοι, μὲ τρόπο τέτοιο, πού νὰ δείχνει ὅτι καταλαβαίνουν τὴν ἀξία καὶ τὸ μέγεθος τοῦ ἀγῶνα. Ξέρω τοὺς ἐπιστολογράφους καὶ γι' αὐτὸ θέλω νὰ πιστέψω ὅτι ὁ τόνος τῆς ἐπιστολῆς τῶν, ἦταν σὰν κάτι τὸ ἔξω ἀπὸ τὴ θέλησή τους κι' ἀναγκαῖο ἴσως ἀπὸ πολιτικὴ σκοπιμότητα. Θάνοιωθα μεγάλη χαρά, ἂν μὲ κάνουν νὰ τὸ διαπιστώσω καλύτερα κι' ἂν δείξουν μπροστά σ' ὅλους ὅτι εἶναι πραγματικὰ πνευματικοὶ μαχητὲς γιὰ τὴν ἀλήθεια, καθὼς ὅλοι τοὺς νομίζουν.

Θ' ἀκολουθήσω τὴ σειρά τῆς ἐπιστολῆς, ἀδιάφορο ἂν τὴ θεωρῶ ἢ ὄχι τὴ λογικὰ σωστὴ, γιὰ νὰ διευκολύνω τοὺς ἀναγνώστες πού παρακολουθοῦν τὴ συζήτηση.

Ι. Συμφωνῶ μὲ τοὺς ἀγαπητοὺς ἐπιστολογράφους στὸ ὅτι «ἡ διανόηση καὶ ἡ πράξη τοῦ ἀνθρώπου εἶναι σφιχτοδεμένες» καὶ σι' ὅτι «ἀπὸ ὀρισμένη φιλοσοφικὴ ἰδέα ξεκινώντας μοιραῖα φτάνεις σὲ καθωρισμένη πράξη». Τόσο ἢ κατὰ τὸ δυνατόν ρύθμιση τῆς ζωῆς τοῦ καθενός μας, σύμφωνα μὲ τοὺς σκοποὺς πού τῆς καθώρισε, ὅσο κ' ἡ πραγματικὴ ἐναρμόνιση ἰδέας καὶ πράξης, εἶναι τὸ στοιχεῖο μιᾶς ὀλοκληρωμένης προσωπικότητας ἢ καλύτερα τῆς ἠθικῆς προσωπικότητας. Οἱ πράξεις τοῦ ἠθικοῦ ἀνθρώπου πρέπει νὰ φέρνουν νοήματα ὅμοια μ' ἐκεῖνα πού πιστεύει. Ἡ ἐντύπωση πὼς ὁ κ. Τσάτσος δὲν ἀκολουθεῖ παντοῦ αὐτὴ τὴν ἀρχή, βγαίνει ἀπὸ τὴ βασικὴ πλάνη πού θεληματικὰ ἢ ἀθέλητα κυριαρχεῖ σ' ὅλους τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ ὅτι δηλαδή ἡ κεφαλαιοκρατία εἶναι στενά συνυφασμένη μὲ τὴν ἰδεοκρατίαν ἢ κι' ἀκόμα ὅτι μιὰ πλευρὰ τῆς κεφαλαιοκρατίας, ἡ πνευματικὴ τῆς πλευρὰ (ἡ φιλοσοφία τῆς), εἶναι ἡ ἰδεοκρατία. *Αὐτὴ εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες πλάνες*, καὶ γι' αὐτὸ κι' ὄλη ἡ προσπάθεια νὰ διατηρηθεῖ, ὥστε νὰ μὴ μπορεῖ νὰ γίνῃ καμμιά σύγκριση στοὺς πολλοὺς καὶ νὰ διατηρεῖται τὸ μονοπώλιο τῆς σωτηρίας τοῦ κόσμου ἀπὸ τὸν ἱστορικὸ ὕλισμό καὶ τὴν πολιτικὴ του ἐκδήλωση, τὸν κομμουνισμό.

Ἡ ἰδεοκρατία δὲν ἔχει καμμιά σχέση με κανένα πολιτικοοικονομικὸ σύστημα κι' οὔτε λογικά εἶναι δυνατόν νά ἔχει. Ἡ ἰδεοκρατία σὰν φιλοσοφικὸ σύστημα καθορίζει τίς ἀρχές καί τή θέση τοῦ ἀτόμου, σὰν ἀξίας, μέσα στίς ἄλλες ἀξίες τῆς ἱστορίας. Στόν καθορισμόν αὐτό δίνει ἰδιαίτερη θέση στήν ἀναμφισβήτητη ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου πού κυριαρχεῖ στό νοητό, φυσικά, κόσμο. Ἀπ' αὐτήν ἐξαρτᾶ ὁλόκληρη τή δράση του καί σ' αὐτήν ἐμπιστεύεται τήν καλύτερη κάθε κατάστασης καί τή δημιουργία τελειότερου πολιτισμοῦ. Ἀπ' αὐτή τή θεμελιώδη ἀρχή θά καθορίσει τή θέση του κι' ὁ ἰδεοκράτης μέσα στήν κοινωνική ζωή, μέσα στήν ἱστορία. Ἡ θέση του μπορεῖ νά ναι καί μέ τήν κεφαλαιοκρατία καί μέ τόν κομμουνισμό (σὰν πολιτικοοικονομικά συστήματα). Πιστεύω ὅμως ὅτι τὸ ἀληθινὸ νόημα τῆς ἰδεοκρατίας, σωστά φρηνητυμένης, ἀναγκάζει τὸν ἰδεοκράτη νά εἶναι ὑπὲρ ἑνὸς κομμουνιστικοῦ συστήματος πολιτικῆς ἢ κοινωνικῆς οργάνωσης. Τὸ ἀνεπτυγμένο αἶσθημα τοῦ δικαίου πού κυριαρχεῖ σ' ὅποιον ζεῖ καί πιστεύει στήν ἐλευθερία, δὲν ἐπιτρέπει στόν ἀληθινὸ ἰδεοκράτη οὔτε μιὰ στιγμή νά ἀμφιβάλει γιὰ τή δίκαια πτώση τῆς ἀδικῆς κεφαλαιοκρατίας. Καί γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ συντελεῖ ὅπως μπορεῖ, δημιουργώντας ὅμως ἀξίες καί ὄχι καταστρέφοντας πολιτισμούς. Ἔτσι εἶναι μονάχα νοητὴ ἢ θέση τοῦ ἰδεοκράτη στή σύγχρονη ἱστορική πραγματικότητα κι' ἔτσι πολλοὶ ἰδεοκράτες πῆραν τή θέση πού τοὺς ἄρμοζε στήν πράξη. Ἄλλοι ὅμως ἰδεοκράτες ὑποστηρίζουν ἀκόμα καί τίς δημοκρατικὲς ἐλευθερίες, καί αὐτὸ χωρὶς «νά μείνει μόνη ἢ ὑποκρισία εἰς βάρος» τους, ὅπως λέει ὁ κ. Γληνός. Εἶναι μιὰ πραγματικότητα, καί θά μαστε κακόπιστοι νά τὴν ἀρνηθοῦμε, ὅτι οἱ δημοκρατικὲς ἐλευθερίες εἶναι τὸ πλαίσιο, ἐκεῖνο, μέσα στό ὁποῖο, μπορεῖ νά δράσει καί νά ἐξελιχθεῖ φυσικά ἢ κοινωνική ζωὴ πρὸς ἄλλες τελειότερες καί πειὸ ἄρτιες μορφές. Οἱ δημοκρατικὲς ἐλευθερίες παρέχουν ὅλες τίς δυνατότητες μιᾶς εἰρηνικῆς ἢ μιᾶς βίαιης ἐξέλιξης, γιατί παρέχουν τὴν ἐλευθερία γιὰ τὴν πνευματικὴ καί τὴν ἠθικὴ προετοιμασία τῆς. Ἔτσι ἐξηγεῖται γιατί σήμερον ἢ κεφαλαιοκρατία (στὴ φασιστικὴ μορφή τῆς) προσπαθεῖ νά τίς καταπνίξει ὅσο μπορεῖ καί μέ κάθε τρόπο (βλ. πάνω σ' αὐτὸ καί τὸν ἀριστοφυλακτικὸ πρόλογο τοῦ καθηγητῆ κ. Α. Σβώλου στό βιβλίο του «Ἡ Ἀναθεώρηση τοῦ Συντάγματος» 1933). Ἄν ὑπάρχουν λοιπὸν ἰδεοκράτες πού ἀγωνίζονται γιὰ τίς δημοκρατικὲς ἐλευθερίες, τὸ κάνουν μονάχα γιὰ νά φτάσουν καί μέ αὐτές, στήν ποθητὴ ἀπ' ὅλους (ἀσφαλῶς κι' ἀπὸ τοὺς κομμουνιστὲς) ἀταξική κοινωνία.

Ὡστε, ἀπ' αὐτὴ τουλάχιστον τὴ μεριά, πέφτει ἢ ἠθικὴ ἀσυνέπεια, πού τόσο χαριτωμένα θελήσατε νά κολλήσετε στόν κ. Τσάτσο. Σὰν γνήσιος ἰδεοκράτης καί σὰν πνευματικὸς ἄνθρωπος ἔχει ξεκαθαρίσει ἀπὸ πολὺ καιρὸ τὴ στάση του. Καί σὰ βιβλία του καί σὰ μαθήματά του καί στίς ἐπιστημονικὲς συζητήσεις καί ποντοῦ χώρισε τὰ δύο επίπεδα πολιτικῆς καί φιλοσοφικῆς θεωρίας καί πῆρε θαρραλέα τὴ θέση του μέσα στή ζωὴ, ἐναντίον τῆς κεφαλαιοκρατίας καί ὑπὲρ τῆς ιδέας.

II. Ποῦ βρίσκεται λοιπὸν ἢ ἠθικὴ ἀσυνέπεια; Πιθανόν, καθὼς λέτε, σὸ ὅτι γράφει στήν «Ἰδέα». Σ' αὐτὸ ἢ ἀπάντησή μου χωρίζεται. Γιὰ τὸν διευθύνοντα τὴν «Ἰδέα» δὲν εἶμαι ἐγὼ ἀρμόδιος νά ἀπαντήσω. Στ' ἄλλο τὸ ἐρώτημα, ὅτι ὁ κ. Τσάτσο γράφει σὲ περιοδικὸ πού καθὼς λένε (παραπέμπετε στόν «Ἐπιστημολόγο») οἱ πόροι του δὲν εἶναι «καθαρῆς προέλευσης», δὲν ἀπαντῶ, γιατί θάταν σὰν π.χ. νά σὰς ρωτοῦσα, γιατί γράφετε στοὺς «Νέους πρωτοπόρους» πού καθὼς λένε (καί νά σὰς παραπέμψω σὲ ὁποιαδήποτε ἀστική ἢ καί σὲ κομμουνιστικὴ κάποτε ἐφημερίδα) οἱ πόροι τους δὲν εἶναι «καθαρῆς προέλευσης». Θά μοῦ ἀπαντοῦσατε κ' ἐσεῖς ὅτι δὲν μπορῶ σὰν λογικὸς ἄνθρωπος νά βασιζομαι στό τί λένε. Ὅσο γιὰ κείνο πού λέτε, ὅτι ἀναγκαῖα ἢ «Ἰδέα» πολεμώντας τὴν θεωρία τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ, θά πολεμήσει καί τὴν πολιτικὴ ἐκδήλωσή του, ἢ ἀπάντηση εἶναι δοσμένη ἀπὸ τὰ πάρα πάνω, δηλ. ἀπὸ τὸ ξεχώρισμα τῆς ἰδεοκρατίας καί τοῦ κεφαλαιοκρατισμοῦ. Ὅφειλεται κι' αὐτὸ στήν ἀκούσια (θέλω νά τὸ πιστέψω) πλάνη σας.

III. Ἄλλὰ τότε ἀφοῦ ἔως ἐδῶ δὲ βρέθηκε καμμιά ἠθικὴ ἀσυνέπεια, ἄς προχωρήσουμε στὰ ἄλλα μέρη τοῦ γεμάτου ἐνδιαφέροντος ἐρωτηματολογίου, πού ἀναμφίβολα συντελεῖ σὸ νά ξεκαθαρίζονται πολλὰ ζητήματα με γενικώτερο ἐνδιαφέρον. Ὑποστηρίζετε ὅτι «ἀπορία σὰς γεννάει ἀκόμα ἢ γλωσσικὴ διμορφία». Ἐδῶ ἔστω καί με λίγα λόγια θά ἀπαντήσω, ὅτι ἐκεῖνο πού διακρίνει τὸν ἄνθρωπο εἶναι τὸ ὕφος του. Le style c'est l'homme (ἢ σωστότερα le style est l'homme même) καθὼς εἶπε κι' ὁ Buffon (βλ. τὸν κακῶς λεγόμενον Discours sur le style). Ἀπὸ τὸ ὕφος φαίνεται ἢ ὁλοκληρωμένη προσωπικότητα ἐνὸς ἀνθρώπου, ἀδιάφορα ποιά γλώσσα μεταχειρίζεται. Τὸν ἄνθρωπο πού σκέπτεται καί πού αἰσθάνεται κυριαρχεῖ ἓνας ὕφος, ἓνα γράψιμο. Δὲν παραγνωρίζω τὴν ἀξία καί τὴν ὁμορφία πού μπορεῖ νά δώσει ἢ γλώσσα σ' ἓνα ἔργο τέχνης, οὔτε ξεχνῶ τὴ γλυκεῖα μουσικὴ μιᾶς ἄρτιας γλώσσας, ἀλλὰ ἀπλῶς δίνω τὴ σημασία πού πρέπει σὸ ὕφος, μὴ ξεχνώντας ὅτι «φύσει πως ὑπὸ τ' ἀληθοῦς ὕφους (ὕφους) ἐπαίρεται τε ἡμῶν ἢ ψυχὴ καί γαῦρον τι ἀνάστημα λαμβάνουσιν πληροῦται χαρᾶς καί μεγαλοχίας, ὡς αὐτὴ γεννήσασαν ὕπερ ἤκουσεν... Ὅπως δὲ κολὰ ὕψη καί ἀληθινὰ τὰ διὰ παντὸς ἀρέσκοντα τοῖς πᾶσιν...» (βλ. τὸ λεγόμενον Λογγίνου, περὶ ὕφους). Ὁ Dante καί ὁ Petrarca εἶναι οἱ ἴδιοι εἴτε γράφοντας λατινικά εἴτε ἰταλικά. Κι' ἂν θέλετε καί παραδείγμα πῶς συγκεκριμένο ὁ κ. Τσάτσο, πού τὸ ἔργο του εἴτε στὴ δημοτικὴ εἴτε στὴ καθαρεύουσα δείχνουν τὸν ἴδιο ὁλοκληρωμένο ἄνθρωπο καί δὲν εἶναι, καθὼς συμβαίνει σὲ πολλοὺς, μετάφραση στὴ δημοτικὴ τῆς καθαρεύουσας ἢ δημοτικὴ με μορφὴ καθαρευουσιάνικη.

Ἐκτός ὅμως ἀπὸ τὴν ἐνότητα τοῦ ὕφους ἢ γλωσσικὴ διμορφία εἶναι δυστυχῶς, ἀπαραίτητη γιὰ πολὺ καιρὸ ἀκόμα στήν Πατρίδα μας. Εἶναι ἀληθινὸ ὅτι ἢ καθαρεύουσα ἔχει μιὰ παράδοση στήν ἐπιστῆμη καί ἰδιαίτερα στὴ νομικὴ. Ὅταν θελήσεις νά ἀγνοήσεις μεμιὰς ὅλη αὐτὴ τὴν παράδοση, δὲ θά μπορέσεις νά τραβήξεις ἐμπρός, ἀδικώντας καί τὴ γλώσσα, τὴ δημοτικὴ, ἀλλὰ καί μὴ προσφέροντας τίποτα σὲ κείνους πού ἀπευθύνεσαι, γιατί ἔχουν ζήσει με τὴν καθαρεύουσα καί μόνο μ' αὐτὴ μποροῦν νά σκέπτονται. Σ' αὐτὴ τὴ δύσκολη θέση βρέθηκε ἀσφαλῶς κι' ὁ κ. Τσάτσο κι' ὅσοι ἄλλοι ἤθελαν, γιὰ πρώτη φορά νά εἰσαγάγουν φιλοσοφικά νοήματα στήν Ἑλλάδα. Ἡ ἔπρεπε ἀγνοώντας τὴν καθαρεύουσα νά γράψουν στὴ δημοτικὴ με τὸ βέβαιο κίνδυνο νά μὴν τοὺς καταλαβαίνει κανένας ἀπὸ κείνους πού ἀπευθύνονταν ἢ νά γράψουν καθαρεύουσα, ἔστω κι' ἂν προτιμοῦσαν τὴ δημοτικὴ. Διάλεξαν τὸ δεύτερο. Ὁ πόθος ν' ἀνοίξουν καινούριους δρόμους νίκησε τὴ φωνὴ τῆς καρδιάς. Πῶς ἔτσι σκέφθηκε φαίνεται καθαρά ἀπ' ὅσα ἀπὸ πέρυσι ἔγραψε στὰ «Τρία χρόνια τοῦ Ἀρχείου», σελ. 5 (ἴδε Ἀρχ. Φιλοσοφίας Δ'. τεύχ. α').

Πρὶν τελειώσω τίς ἀπαντήσεις στὰ ἐρωτήματα αὐτά, σκέφθηκα πολὺ ἂν ἔπρεπε νά ἀπαντήσω στήν ἐρώτηση, ἂν ὁ καθηγητῆς κ. Τσάτσο προκάλεσε τίς συμπλοκὲς μεταξύ κομμουνιστῶν καί φασιστῶν πού ἀναφέρετε. Πρῶτα, γιατί, τ' ὁμολογῶ, δὲν ξέρω γιὰ ποιὲς συμπλοκὲς πρόκειται, κι' ὕστερα γιατί βρίσκω, πῶς κάθε ἄνθρωπος με μικρὴ προσπάθεια τοῦ μυαλοῦ του θά καταλάβει ὅτι οἱ γελοῖες αὐτὲς ἐκδηλώσεις τοῦ φοιτητικοῦ μας κόσμου δὲν ἦταν δυνατόν νά προκληθοῦν, ἀλλὰ καί κἂν νά ἐγκριθοῦν ἀπὸ ἓναν ἄνθρωπο, πού ἔχει δώσει στὰ πνευματικὰ ὄπλα τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ τὴ σημασία καί τὴν ἀξία πού τοὺς πρέπει. Οἱ θλιβερῆς αὐτὲς ἐκδηλώσεις δείχνουν, ἂν ὄχι τίποτα ἄλλο, ὅτι, σὲ πολλοὺς φοιτητὲς, τὸ αἶσθημα τοῦ γελοίου, πού εἶναι τόσο ἀπαραίτητο γιὰ τὸν πολιτισμὸ, βρίσκεται σὲ νηπιώδη κατάσταση. Ὅσο γιὰ τὴ σχέση τοῦ κ. Τσάτσο με τὸ «ἀξιοθρήνητο» (ἀληθινὰ πετυχημένη ἐκφραση) μανιφέστο, βρίσκομαι σὲ ἀκόμα δυσκολώτερη θέση νά ἀπαντήσω. Τί νά ὑποθέσω; Ἡ ὅτι οἱ ἀγαπητοὶ συνάδελφοι δὲν ἔχουν διαβάσει τὰ ἐπιστημονικὰ καί πιότερο ἀκόμα τὰ λογοτεχνικά βιβλία τοῦ κ. Τσάτσο καί ἔτσι μπόρεσαν νά πιστέψουν ὅτι αὐτὲς οἱ ἰδέες, αὐτὸ τὸ ὕφος καί αὐτὴ ἢ σύνθεση τοῦ μανιφέστου εἶναι δικὰ του, ἢ ὅτι φταίει ὁ κ. Τσάτσο γιὰ τὴν πῆραν γινῶ-

μες του και τις έτοποθέτησαν σ'ένα μίγμα «λίθων και ξύλων και κεράμων άτάκτως έρριμμένων» ή τέλος ότι από άφέλεια και δίχως βαθύτερο σκοπό έθεσαν αυτή την ερώτηση ; Έκτιμώ ειλικρινά τους επιστολογράφους και γι' αυτό δέν υποθέτω τίποτα, ούτε άπαντώ. Άφίνω την άπάντηση στους άναγνώστες, γιατί δέ θέλω και δέν είμαι πλασμένος για ένα *responsum Celsinum*.

* * *

I. Άς εξετάσουμε τώρα τά άλλα σημεία της επιστολής. Λέει ο κ. Τσάτσος «Γιατί υποστηρίζει (ο κ. Γληνός) ότι κανένας όπαδός του διαλεκτικού ματεριαλισμού δέν είναι σήμερα καθηγητής σέ άστικό πανεπιστήμιο ; Μήπως τους Μ. Adler, Lederer Cupow τους θεωρεί ιδεαλιστικούς παραμορφωτές της θεωρίας του ιστορικού υλισμού; Σ'αυτό άπαντάει ο κ. Γληνός : «Στό ερώτημα για τον Adler, Cupow και τό Lederer ή άπάντηση είναι δοσμένη προκαταβολικώς και την επαναλαμβάνει και ό ίδιος». Ύστερα από την άπάντηση αυτή του κ. Γληνού, μου μένει ή άπορία για όλα εκείνα τά άνεξήγητα περί «εύκολης νίκης», περί άγνοιας «των όρων διαλεκτικός ματεριαλισμός», των βιβλίων των Lederer, Cupow, Adler, για τά άνέκδοτα κλπ. . . Ο κ. Τσάτσος θέλησε, καθώς πιστεύω, να μάθει από τον κ. Γληνό, αν είναι όρθόδοξος ή διαμαρτυρόμενος στή «θρησκεία» του Μαρξισμού και πού νομίζει ότι βρίσκεται ή όρθοδοξία. Ο κ. Γληνός και σεις άπαντήσατε, ότι ή όρθόδοξη μαρξιστική θρησκεία (ό μαρξισμός) είναι, όπως την αντιπροσωπεύει σήμερα ή *επίσημη σοβιετική επιστήμη*. Όσα γράφετε περί άγνοιας του κ. Τσάτσου, πολύ άμφιβάλλω αν και σεις οι ίδιοι την υποπιτεύετε καν. Σεις δέχεσθε για όρθοδοξία τό μαρξισμό όπως τον έρμηνεύει ή ρωσική επιστήμη; Άλλοι όμως πιστεύουν για όρθοδοξία τις ποιζίλες έρμηνείες πού δίνονται άλλοι. Πού βρίσκεται ή αλήθεια, αυτό ενδιαφέρει τους «πιστούς». Έμās τους λοιπούς τό μόνο πού μās ενδιαφέρει είναι να ξέρωμε στή συζήτησή μας τί πιστεύουν για όρθοδοξία οι συζητητές μας και τίποτα παραπάνω. Μονάχα, σάν σέ μια παρένθεση, θέλα να εκφράσω τή λύπη μου για μια φιλοσοφική θεωρία, πού έγινε δόγμα και πού οι πιστοί της αγωνίζονται να βρουν τό πνεύμα από τό γράμμα του εὐαγγελίου του ίδρυτού της και των άποστόλων της, καταστρέφοντας συχνά τή δύναμη της δημιουργίας των για ένα κόμμα ή μια τελεία των ιερών κειμένων των κι' έξω άπ'αυτό, (έκείνο πού είναι ακόμα πιο αντιπνευματικό), να άπαγορεύουν δηλ. κάθε εργασία, κάθε προσπάθεια πού θα τείνει στήν άπλευθέρωση, στο ξανάναιωμα των αληθειών των ίδρυτών. Άλλοίμονο, μās τόχει δείξει πολλές φορές ή ιστορία, ότι κάθε πνευματική εκδήλωση, πού θεωρήθηκε σάν τελεία κι' οι άνθρωποι δέν ήθελαν ή δέν μπόρεσαν να την ξεπεράσουν, κλίνει προς τή δύση της. Είναι λυπηρό, ενώ μās καλεί τό ελεύθερο πνεύμα μας για θριαμβευτική δράση και κατάκτηση στο πεδίο της γνώσης και της ζωής, να φθείρουμε τις ύπάρξεις μας στα στενά όρια πού κάποτε μās χάραξαν ξένες πνευματικές δυνάμεις. Νά, τί δέν μπορεί να νοιώσει ό ιδεοκράτης. Νά, γιατί αγωνίζεται για την ιδέα της ελευθερίας και για την ελευθερία των ιδεών.

Θάταν ίσως περιττό άφού καθορίσθηκε από τον κ. Γληνό ή «άγιαστούρα του παπα» και ή συζήτηση θα πάρει άλλο δρόμο, να επιμένουμε στο τί σημαίνει αν οι Renan, Ranke, Savigny, Jhering και Taine υπηρέτησαν την «άγιαστούρα του παπα». Άλλά για να καθορισθούν τά πράγματα όσον τό δυνατόν καλύτερα ή για να φανερωθεί μια μικρή παρανόηση και ίσως και κάποια αντίφαση, θα άπαντήσω. Ο κ. Γληνός λέει ότι «βγαίνει ή ερώτηση του κ. Τσάτσου έξω από τά όρια της δικής του έρευνας, γιατί αυτός μίλησε για τά τελευταία τριάντα χρόνια» και αυτό περίπου άπαντούν και οι επιστολογράφοι. Γεννιέται όμως αδήθητο τό ερώτημα, ό ιστορικός υλι-

σμός είναι νόμος πού ισχύει για μια όρισμένη εποχή ή νόμος άπόλυτος πού ισχυσε, ισχύει και θα ισχύει για πάντα ; Ύποστηρίζετε τό δεύτερο. Μά ό νόμος πού ισχύει άπόλυτα έχει και εφαρμογή σέ παραδείγματα παρμένα από οποιαδήποτε εποχή και συγκεκριμένα έδώ τους ζήτησαν να άποδείξουν ότι ό Renan, Ranke κλπ. έδρασαν σάν άποτελέσματα όρισμένων οικονομικών αίτιών, τους ζήτησαν να άποδείξουν τό άπόλυτο του νόμου της ιστορικής νομοτέλειας. Σ' αυτό όμως δέν άπαντούν τίποτε καθώς και για τά οικονομικά αίτια πού έκαναν τό Savigny να γίνει ιδρυτής της ιστορικής σχολής του δικαίου. Όσο για τό χαρακτηρισμό του Bebel για τους νομικούς, πού τον βρίσκουν σωστό, ήθελα να παρατηρήσω ότι ή ανθρωπότητα χρωστάει την άπλευθέρωση της από τή πολιτική σκλαβιά της και τό δογματισμό στους μεγάλους εκείνους νομικούς πού πίστεψαν στή δικαιοσύνη και για την εφαρμογή της στον κόσμο θυσίασαν ότι ευγενικότερο είχαν.

* * *

I. Άς έρθουμε τώρα σ'ένα ζήτημα πού ενδιαφέρει όλους μας ιδιαίτερα. Την αντίδραση στο Πανεπιστήμιο Άθηνών. Δέν είναι σοβαρό να υποστηρίζεται πως γράφτηκε από τον κ. Τσάτσο ότι «ή κατάσταση των κομμουνιστικών Πανεπιστημίων έχει σχέση με την καθαρή θεωρητική συζήτηση ενώ ή κατάσταση των ελληνικών άστικών Πανεπιστημίων δέν τον ενδιαφέρει». Μια ματιά σ' όλο τό άρθρο του κ. Τσάτσου δείχνει όλοφάνερσ ότι καμμιά συγκεκριμένη κατάσταση δέν έχει σχέση με τή «θεωρητική συζήτηση» και ότι άφού ό κ. Γληνός έφερε τό ζήτημα της αντίδρασης στο δικό μας Πανεπιστήμιο, μόνο γι' αυτό ό κ. Τσάτσος ρώτησε τί γίνεται στα κομμουνιστικά Πανεπιστήμια.

Άλλ' υπάρχει αντίδραση στο Πανεπιστήμιο των Άθηνών ; Έδώ θα συμφωνήσω σέ πλείστα σημεία με τους αγαπητούς συναδέλφους και φαντάζομαι ότι θα συμφωνεί και ό κ. Τσάτσος, πού κάθε άλλο παρά «σοβαρή διάθεση θα έχει να άμφισβητήσει» την αντίδραση στο Πανεπιστήμιο. Είναι αλήθεια ότι καθώς είναι τά δίδακτρα, τά έξέταστρα κι' οι τιμές των βιβλίων, είναι δύσκολο όχι μονάχα σέ παιδιά εργατών αλλά και σέ παιδιά μικροαστών να γευτούν τους καρπούς της ανώτερης παιδείας. Και προσθέτω ότι τά μέσα πού διαθέτει τό Πανεπιστήμιό μας είναι τόσο φτωχά, ώστε να μη μπορεί να δοθεί αληθινή ανώτερη μόρφωση στους φοιτητές, παρ' όλη την καλή θέληση όρισμένων καθηγητών, πού αγωνίζονται ήρωικά γι' αυτό. Είναι ακόμα άπόλυτα σωστό, ότι οι περισσότεροι από τους φοιτητές μας περνάνε με ολικές στερήσεις, κι' όλοι με τραγικότερες πνευματικές ελλείψεις. Τά άναγνωρίζω όλα αυτά και βγαίνει φυσικά κι' άβίαστα τό συμπέρασμα ότι ό κεφαλοκρατισμός έχει τόσο πολύ τυφλωθεί, ώστε να δυσχεραίνει την ανώτερη παιδεία σέ κείνους στους όποιους πρέπει να βασίζεται, δηλ. στους μικροαστούς. Η τύφλωσή του είναι τέτοια πού δείχνει ότι τό τέλος του είναι κοντά.

II. Η άλλη μορφή της αντίδρασης βρίσκεται στή βίαιη κατίπνιση της σκέψης των φοιτητών. Η πρόταση αυτή είναι, για τή Νομική Σχολή τουλάχιστον, άπόλυτα λανθασμένη. Ίσως στή Φιλοσοφική Σχολή να υπάρχει ή αντίδραση, πού λέτε: ίσως να ναι σωστά τά παραδείγματα πού φέρετε. Έχω όλη την καλή διάθεση να τά πιστέψω, γιατί ακούγονται πολλά για μερικούς καθηγητές της φιλολογίας. Άλλά αν για κάτι μπορεί να καυχείται τό Πανεπιστήμιο των Άθηνών είναι ή *άπόλυτη ελευθερία της σκέψης πού βασιλεύει στή Νομική Σχολή*. Μπορώ να βεβαιώσω (κι' οι επιστολογράφοι δέν φαίνεται να τό άρνούται) ότι στα μαθήματα, στα φροντιστήρια και στις επιστημονικές συζητήσεις των καθηγητών της Νομικής Σχολής επικρατεί τέτοια ελευθερία, πού ό κάθε φοιτητής μπορεί να υποστηρίξει και τις πειδ άκρες θεω-

ρίες, δίχως καμμιά κύρωση, αρκεί νά ἔχουν αὐστηρὸ ἐπιστημονικὸ χαρακτήρα. Εἶναι ὁμως ἀλήθεια ὅτι οἱ μαρξιστὲς φοιτητὲς στὰ φροντιστήρια πού συζητοῦνται θέματα πού τοὺς ἐνδιαφέρουν (π.χ. τῶν καθηγητῶν κ. κ. Σβώλου, Βαρβαρέσσου) *μὲ καθαρὸ ἐπιστημονικὸ πνεῦμα*, δὲ λαβαίνουν κανένα μέρος. Δὲν ξέρω τὸ γιατί κι' οὔτε θέλω νά πιστέψω ἐκεῖνο πού λέγεται, ὅτι οἱ «ἐπαγγελματίες» μαρξιστὲς φοιτητὲς προτιμοῦνε τίς εὐκόλες πολιτικὲς διαμάχες παρὰ τίς σοβαρὲς ἐπιστημονικὲς ἔρευνες. Ὁλοφάνερη δὲ ἀπόδειξη ὅτι δὲν ὑπάρχει καμμιὰ καταδίωξη στὴ Νομικὴ Σχολή εἶναι καὶ τὸ ὅτι οἱ ἐπιστολογράφοι, ἀναγνωρισμένοι μαρξιστὲς, ὄρουν ἐλεύθερα στὴ Νομικὴ Σχολή καὶ γράφουν κι' ἐπιστολές, ἀξιοσπούδαστες κατὰ τ' ἄλλα, μὰ σὲ τόνο πού ἂν ἦταν κάπως περιορισμένη ἢ ἀπόλυτη ἐλευθερία τῆς Σχολῆς, θὰ ἔδινε ἀφορμὴ σὲ καταδίωξη τουλάχιστον πειθαρχική. Ἄλλὰ θάγραφαν κἂν τὴν ἐπιστολὴ αὐτή, ἂν δὲν ἦταν βέβαιον γιὰ τὴν ἀπόλυτη ἐλευθερία πού τοὺς ἀναγνωρίζεται κι' ἂν δὲν εἶχαν τὴν πεποίθησι ὅτι θάμεναν ἀκαταδίωκτοι ;

III. Ἄς μοῦ ἐπιτρέψετε τώρα νά σᾶς ὑπενθυμίσω μερικὰ γεγονότα, πού δὲν θὰ ξέρετε. Εἶμαι βέβαιος ὅτι ἀπὸ ἄγνοια κάνατε τὸ βλάθος νά γράψετε ὅτι οἱ περυσινὲς συζητήσεις γίνθηκαν εἰδικὰ γιὰ νά κλονίσουν τὴν πίστη τῶν φοιτητῶν στὴν ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια τοῦ διαλεκτικοῦ ματεριαλισμοῦ. Κι' ἀκόμα εἶναι ἀποτέλεσμα κακῆς μνήμης αὐτὸ πού γράφετε, ὅτι οἱ συζητήσεις σταθῆκαν ἀντίθετα πρὸς τοὺς πόθους τοῦ κ. Τσάτσου. Ἡ τελευταία συζήτηση τελείωσε μὲ τὸ ἐρώτημα, πῶς συμβιβάζεται τὸ ἀτελεύτητο τῆς σειρᾶς τῶν αἰτίων μὲ τὴν ιδέα μιᾶς πρώτης οικονομικῆς αἰτίας, πού ἔθεσε ὁ κ. Τσάτσος στοὺς ἰδίους (μαρξιστὲς) τοὺς ἐπιστολογράφους. Κι' ἐπειδὴ δὲ θάτανε σωστὸ νά τοὺς ἀφήσει στὴ δύσκολη θέση πού βρέθηκαν, γιατί δὲν μπόρεσαν ἀμέσως νά ἀπαντήσουν καὶ νά νικήσουν μιὰ νίκη, μ' ὄχι ἀνάλογους στὴ μόρφωση ἀντιπάλους, γι' αὐτὸ τοὺς εἶπε νά ἀναβάλλουν τὴν ἀπάντησι μέχρις ὅτου συμβουλευτοῦν τὰ βιβλία τοῦ κ. ἢ ἄλλους μαρξιστὲς. Ἡ δυσκολία τῆς ἀπάντησης κι' ὅλη ἡ συζήτηση ἔδειξε, ἦταν ἄλλωστε φυσικὸ καὶ δὲν μπορεῖ νά καυχηθεῖ γι' αὐτὸ κανένας, *ὅτι οἱ μαρξιστὲς εἶχαν βρεθεῖ σὲ δύσκολη θέση*. Ἐκεῖνο ὁμως πού πρέπει νά τονισθεῖ εἶναι τοῦτο. Ὅτι οἱ συζητήσεις *δὲν εἶχαν κανένα σκοπὸ νά δημιουργήσουν τὴν ἐντύπωσι μιᾶς μάχης. Ἦταν μονάχα διαφορετιστικὲς καὶ ζήτησαν νά ξεκαθαρίσουν ὅλες τίς πλάνες πού εἶχαν σκόπιμα δημιουργηθεῖ γύρω ἀπὸ τὴν ἰδεοκρατία* στὸ φοιτητικὸ κόσμον καὶ νά δείξουν προσέτι καὶ τὴν πραγματικὴ κοσμοθεωρία τοῦ μαρξισμοῦ καὶ τὴ θέση τῆς στὴ ζωῆ. Ὅσο γιὰ τὴ συνέχισι τῆς συζήτησης, ἄς μὴν ἀνησυχοῦν οἱ ἀγαπητοὶ ἐπιστολογράφοι. Ἡ συζήτηση θὰ γίνῃ καὶ μάλιστα ἐκεῖ πού καὶ οἱ ἐμπνευστὲς τῶν μπορεῖ νά λάβουν μέρος, θὰ γίνῃ ὁμως σὲ τόνο αὐστηρὰ ἐπιστημονικὸ καὶ θὰ ἀποκλεισθοῦν οἱ εὐκόλες πολιτικολογίες.

Μένουν ὁμως δύο σημεῖα ἀκόμη.

* *

I. Ὑστερα ἀπὸ τὴν ἀπάντησι τοῦ κ. Γληνοῦ γιὰ τὴ βία, σᾶν μέσο προσωρινὸ γιὰ τὴν καταστροφὴ τῆς ἀσεικῆς τάξης καὶ γιὰ τὴν προσωρινὴ κυριαρχία τῆς δικτατορίας τοῦ προλεταριάτου, τὸ ζήτημα τῆς βίας δὲν τίθεται, ἂν ἐγκρίνεται γιὰ τὴν ἐπίτευξι ἑνὸς σκοποῦ ἢ ὄχι, ἀλλὰ ἂν θὰ ὑπάρχει πάντα, ὅσο ὑπάρχουν κοινωνίες ἀνθρώπων ἢ ἂν σὲ μιὰ ἀταξικὴ κοινωνία θὰ λείπει ἡ βία. Ὁ κ. Τσάτσος κι' ὁ κ. Γληνὸς ὑποστηρίζουν ὅτι στὴν ποθητὴ ἀταξικὴ κοινωνία ἡ βία δὲ θὰ ὑπάρχει. Θέλω νά τὸ πιστέψω, ἀλλὰ πάντα ἕνας σκεπτικισμὸς μὲ κρατάει. Ἡ βία ὅσο κι' ἂν καλύπτεται ἀπὸ πέπλα, πού θὰ τῆς ἀλλοιώνουν τὴν ἀρχικὴ τῆς μορφῆ, πάντα θὰ εἶναι ἀναγκαῖο καὶ καὶ θὰ ὑπάρχει, ἴσως ἂν ὄχι ἀπόλυτη κι' ὡμῆ, σὲ κάθε κοινωνία. Δυνατὸν νά μὴν ὑπάρχουν καταπιεζόμενοι κι' ἐκμεταλλεῖς μὲ τὴ σημερινὴ ἔννοια πού δίνουμε

σ' αὐτοὺς τοὺς ὄρους, ἀλλὰ ἐφ' ὅσον θὰ ὑπάρχει δίκαιο στὴ κοινωνικὴ ζωῆ (καὶ δίχως δίκαιο εἶναι ἀδύνατο νά νοηθεῖ), μοιραία θὰ ὑπάρχει καὶ καταναγκασμὸς καὶ μοιραία καὶ βία. Μονάχα ἂν ἡ κοινωνία ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀληθινὰ ἐλεύθερα ἄτομα, τότε ἡ βία θάναι περιττή, θάναι κάτι ἀνύπαρκτο. Μὰ αὐτὸ εἶναι ἕνα ὄρατο ὄνειρο. Ἐνα αἴτημα τοῦ νοῦ. Ἐλπίζουμε σ' αὐτὸ γιατί ἡ ἀνθρώπινη φύσι εἶναι πάντα πλασμένη νά ἐλπίζει σὲ ὄνειρα, ἔστω κι' ἂν εἶναι ἀπατηλά.

II. Τελειώνετε τὴν ἐπιστολή σας μ' ἕνα ἐρώτημα, πού ξεφεύγει φοβισμένα ἀπὸ τὰ χεῖλη κάθε ἀληθινοῦ πιστοῦ τοῦ μαρξισμοῦ. «Γιατί ὁμως ξεπλώνεται περισσότερο ἡ ἰδεοκρατία. . . τώρα τελευταία στὸν τόπο μας ; » (Παραλείπω ἀπὸ τὴν ἐρώτησή σας τὴ φράσι «στὰ στρώματα τῆς κυρίαρχης τάξης» γιατί αὐτὸ εἶναι σφάλμα. Μονάχα ἂν θέλατε νά πῆτε «στὰ στρώματα τῆς κυρίαρχης στὴν πνευματικὴ ζωῆ τάξης», τότε συμφωνοῦμε, γιατί ἀληθινὰ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους τοῦ πνεύματος πού παραδέρνανε δῶ καὶ κεῖ, δίχως σταθερὴ κατεύθυνσι, τοὺς ἔνωσε καὶ τοὺς ἔδειξε τὸ δρόμο τῆς ἀληθινῆς ζωῆς. Ἄν ὁμως, καθὼς φαίνεται, ἐννοεῖτε τὴν κεφαλαιοκρατικὴ τάξι, ἔξω ἀπὸ λίγες ἐξαιρέσεις, ἰκανοποιεῖται καλύτερα στὶς σπτιές ἡδονές πού προσφέρει ὁ ὕλισμὸς, μ' ὅλα τὰ παρακλάδια του, παρὰ στὶς δυσκολονόητες γι' αὐτὴν ιδέες καὶ τίς πνευματικὲς ἡδονές). Ἡ ἰδεοκρατία ξεπλώνεται γιατί ἔχει τὴ δύναμη νά ἰκανοποιεῖ καὶ τὸ λογικὸ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὰ ἀνώτερα ἀνθρώπινα αἰσθήματα, νά ἀνεβάζει τὴ ζωῆ στὸ ἐπίπεδο πού τῆς πρέπει καὶ πτότερο ἀκόμα νά ὀλοκληροῖν ἀτομικότητες. Ὁ πόθος, ὁ ἔρωτας γιὰ τὴν ἀλήθεια μιᾶς ἐλεύθερης ψυχῆς δὲν μπορεῖ νά ἰκανοποιηθεῖ μὲ τὴν αἰώνια αἰτιότητα πού τίποτα δὲν ἐξηγεῖ καὶ πού τίποτα δὲ δημιουργεῖ. Λέτε ὅτι αὐξάνουν οἱ ἰδεοκράτες, γιατί «εἶναι στὸ βάθος *θεολόγοι*. . . κι' οἱ θεωρίες τους φαίνονται θρησκευτικά . . . » Ἐδῶ εἶναι ἡ μεγάλη πλάνη. Ἡ ἰδεοκρατία δὲν εἶναι θρησκεία, γιατί ἡ ἐλευθερία τῆς δὲν μπορεῖ νά συμβιβασθεῖ καὶ νά συνυπάρξει μὲ καμμιὰ τυπικὴ θρησκεία, μὲ τὸ δογματισμό. Ἀντίθετα ὁμως ὁ μαρξισμὸς εἶναι ἀληθινὰ δογματικὴ θρησκεία. Ὁ μαρξιστὴς πιστεύει στὸ ἀλάθητο τῆς ἀλήθειας του, στὸ εὐαγγέλιο τῶν ἰδρῶ τῶν του καὶ τῶν ἀποστόλων του κι' ἀκόμα ἀπαγορεύει κάθε συζήτηση γιὰ τίς ἀλήθειες του στοὺς πιστοὺς καὶ ὅπου μπορεῖ, καὶ στοὺς ἀπίστους. Ἡ ἰδεοκρατία δὲν ἔχει μορφὴ θρησκείας καὶ γι' αὐτὸ δὲ θὰ μποροῦσε ποτε νά τραβήξει κοντὰ τῆς τίς μάζες. Ἡ ἰδεοκρατία ζητεῖ ἀτομικότητες, ἄτομα ἐλεύθερα κι' ἡ μάζα δὲν μπορεῖ νά ἀπαρτισθεῖ ἀπὸ ἄτομα ἐλεύθερα. Ὁ ἱστορικὸς ὕλισμὸς ἐκμεταλλεῖται τὴν ὕλικὴ σκλαβιά τῆς μάζας, γιὰ νά τὴν ὀδηγήσει σὲ μιὰ φοβερώτερη πνευματικὴ σκλαβιά. Αὐτὸ εἶναι ἐκεῖνο πού φοβᾶται μὴ χάσει ὁ ὕλισμὸς μὲ τὸ εὐρύτερο ξάπλωμα τῆς ἰδεοκρατίας. Ἡ προσπάθειά του ὁμως εἶναι μάταιη. Γιατί, κι' ἂν πετύχει μιὰ κομμουνιστικὴ ὀργάνωσι τῆς κοινωνίας, κι' ἂν θρέψει μὲς τίς ἀρχές τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ πολλὰς γεννεές, πάντα κάποτε θὰ βρεθεῖ μιὰ ἐλεύθερη ἀνθρώπινη ἀτομικότητα γιὰ νά σπάσει τὰ δεσμά καὶ νά γίνῃ ἡ γόνιμη ἄρνησι, πού θὰ καταστρέψει τὸν ἱστορικὸ ὕλισμό. Εἶναι φοβερὸ νά θέλει κανένας νά παραγνωρίσει τὴν ἐξέλιξι καὶ τραγικὴ ἀπάτη νά νομίζει πῶς μπορεῖ νά ἐξαφανισθεῖ γιὰ πάντα ἡ ἔμφυτη τάξι τοῦ ἀνθρώπου γιὰ τὴν ἐλευθερία. Ἡ ἱστορία τὸ ἀποδεικνύει. Θάναι μάταιο κι' ἄσκοπο νά προσπαθεῖ κανένας νά σβύσει μιὰ φλόγα πού διατηρήθηκε ἀσβυστὴ σ' ὀλόκληρη τὴν ἱστορικὴ ζωῆ τῆς ἀνθρωπότητας.

Γ. Δ. ΔΑΣΚΑΛΑΚΗΣ

ΕΥΡΩΠΑΪΚΑ ΘΕΜΑΤΑ

«Ένας καινούριος Μεσαίων»

Στη Γερμανία δημοσιεύθηκαν οι πίνακες των βιβλίων που πρέπει να εξαφανισθούν από τις δημοτικές βιβλιοθήκες και να καούν σε λαϊκές συναθροίσεις. Μεταξύ άλλων αναφέρονται τα ακόλουθα ονόματα: Μπαρμπύς, Ήλ. Έρεμπουργκ, Χ. Μάνν, Ρέμαρκ, Λ Ρένν, Άρθ. Σνίττολερ, Στέφαν Τσβάιχ, Καούτσκυ, Λενίν, Μάρξ, Λασάλ, Λίμπκνεχτ, κ.τ.λ.

Γερμανία και Ευρώπη

Στην Ευρωπαϊκή Έπιθεώρηση του Βερολίνου, ο πρίγκιψ Κ.Α. ντε Ροάν⁽¹⁾ σχεδιάζει τα καθήκοντα της Γερμανίας στη δημιουργία της ευρωπαϊκής ισορροπίας: «Ενώ η Γαλλία και η Ίταλία, π.χ., έχουν τη θάλασσα στη ράχη τους, μπορούν να πολεμήσουν αποτελεσματικά μια ώθηση που θα προήρχετο από το Κέντρο της Ευρώπης, μόνο αν συσπειρωθούν και αποτελέσουν μια μάζα συμπαγή, αντιθέτως οι βιολογικές συνθήκες επιβάλλουν διαφορετικές επιδράσεις στα κράτη που είναι τοποθετημένα στο κέντρο της Ευρώπης. Το Κέντρον μπορεί να στερεωθεί μόνο δια της ένωσης και όχι δια του χωρισμού. Αν αποτελέσει μια μάζα, χωρίς τα μέλη που αποτελούν οι Γερμανικές φυλετικές ομάδες θα προκαλέσει άμεσως τον πόλεμο, υλικό ή πνευματικό, και στα δύο του μέτωπα. Η Ανατολή και η Δύση πάντα θα ενώνονται έναντιον του Κέντρου, αν εγκαταλείψει τη φυσική του αποστολή, δηλαδή τη διατήρηση της συνοχής και την ισορροπία της ήπειρου. Το Κέντρον θα γίνει δυνατό μόνο αν αποτελέσει τη σπονδυλική στήλη της Ευρώπης, το στήριγμα και ο φύλακας της τάξεως».

Νεοεθνικισμοί

Απάντηση του Ζ. ντε Λακρετέλ στο βιβλίο του Σίμπουργκ⁽²⁾: «Θά έπρεπε να είναι κανείς πολύ κοντόφθαλμος για να χαίρεται, στους καιρούς αυτούς, με τα σφάλματα ενός έθνους που λέγεται αντίμαχό μας. Και βέβαια δεν πρέπει να απελπιζόμαστε από τα τελευταία γεγονότα της Γερμανίας. Αλλά πόσο θα βραδύνει ή εξέλιξη του κόσμου, πόσο ακριβά θα στοιχίσει ή διατήρηση της ισορροπίας του, αν κάθε τόπος για να συνέλθει και να ξαναπάρει συνείδηση της δυνάμεώς του, πρέπει να ξαναφέρει επί σκηνής όλους τους παλιούς θεούς του, και να μεθά μ'ότι τόσο επικίνδυνο κρασί όσο αυτό που έχει σήμερα μεθύσει τη Χιτλερική Γερμανία!»

¹. Βλ. Ίδέα σ. 272.

². Βλ. Ίδέα σελ. 339.

Άριστερισμός και χαρακτήρας.

«Έν μιᾷ νυκτι και μόνη» εσαρώθησαν οι άριστεροί διανοούμενοι. Τα περιοδικά και οι έφημερίδες τους άπαγορεύθηκαν. Οι άλλες έφημερίδες και οι μεγάλες εκδόσεις, ξαφνικά τους άγνοούν, μολονότι πρό ολίγου ακόμη καιρού τους έδέχοντο με άνοιχτές άγκάλες και πλήρωναν άδρά τη συνεργασία τους. Η ρόδα γύρισε, και γλήγορα ξεχνούν σήμερα οι άνθρωποι. Πέρασε ο καιρός όπου θεωρούσαν όλοι ότι στη Γερμανία μόνο «οι άριστεροί» ήξεραν να γράφουν... Ένα γεγονός μένει βέβαιο: ότι αν οι άνθρωποι αυτοί, που βέβαια μερικοί είχαν ταλέντο, τύχαινε να έχουν και κάποια ήθικη αξία πραγματική, θά την είχαν επιδείξει την ώρα όπου ένα κίνημα στιβαρού χεριού τους παραμέρισε έτσι από τη φιλολογική ζωή... Και όμως σ'αυτούς τους ανθρώπους πλήθος έργατες είχαν πιστέψει άληθινά. Ένεφανίζοντο σαν ήγέτες πνευματικοί σαν πρωτοπαλήκαρα της έλευθερίας και της σκέψης. Τί αξίζει ή σκέψη αυτή, που ξεφεύγει μπροστά στις ήθικες ευθύνες;...»

Απόσπασμα από άρθρο της Έπιθεωρήσεως: «Die Tat» στην Ίένα...

Πρὸς τὸ Χριστιανισμό.

Στο περασμένο φύλλο της «Ίδέας»⁽¹⁾ ανέφερα μερικά απόσπασματα από ένα τελευταίο άρθρο του Ίστράτη. Έξ αφορμής του άρθρου αυτού ο Ίστράτης έλαβε ένα γράμμα από τον Γάλλο καθολικό μυθιστοριογράφο Φρ. Μωριάκ: «... Σας θαυμάζω και συμπονώ στα βάσανά σας. Θα ήθελα να γνωρίζατε τον Ίησού και εκεί στο Σαυιτόρο που βρισκόσαστε, να τον παρακαλούσατε να σας άποκαλυφθεί».

— Απάντηση του Ίστράτη: «... Έ, λοιπόν: δέχομαι την πίστη σας, άφου συμπίπτει με τη δική μου. Θέλω να είμαι, όπως έσείς, Χριστιανός, καθολικός. Αλλά υπό ένα όρο: να κηρύξουμε μαζί τον πόλεμο του Χριστού προς όλους τους άγιους και εγωιστές ανθρώπους της γής, όπου κι αν βρίσκονται...».

Χριστιανισμός και κομμουνισμός.

Στην Κόρδοβα ένας Καρμελίτης έχει ένθουσιάσει τις εργατικές τάξεις και τους κομμουνιστές με τα κηρύγματά του. Θέμα του είναι πάντα το κοινωνικό ζήτημα κυταγμένο από την άποψη τη Χριστιανική. Στηριζόμενος στη διδασκαλία του Ίησού, κατηγορεί τους κεφλαιοκράτες ότι με τον έγωισμό τους και στην τύφλωσή τους έμποδίζουν να δοθεί στην Ίσπανία και σε όλόκληρο τον κόσμο ή λύση που θά τον άπήλασσε από τη σημερινή του δυστυχία. Μετά το τέλος του κηρύγματος πολλές φορές οι εργάτες οδηγούν τον ιεροκήρυκα ως το σπίτι του έν θριάμβω. Μά οι εκκλησιαστικές άρχες βλέπουν με άνησυχία τις επαναστατικές αυτές επιτυχίες ενός κληρικού.

Χριστιανικό Πανεπιστημιακό Συνέδριο.

Κάθε χρόνο το Πάσχα συνέρχεται στη Γαλλία ένα τριήμερο «Πανεπιστημιακό» Συνέδριο ειδικά αφιερωμένο στη μελέτη των χριστιανικών ζητημάτων. Το φετεινό συνέδριο που έγινε στο Κλερμόν, συνεκέντρωσε 800 μέλη από την κατωτέρα, τη μέση και την άνωτέρα εκπαίδευση. Χαρακτηριστικό είναι ότι από τους τέσσερες εισηγητές που μίλησαν φέτο — και οι τέσσερες είχαν γενικό θέμα «Ύποχρεώσεις των Χριστιανών εκπαιδευτικών άπέναντι του συγχρόνου κόσμου» — οι δύο εξέδηλωσαν τάσεις σαφέστατα άριστερές.

¹. Σελ. 337.

ΓΝΩΜΕΣ ΝΕΩΝ

• Η εποχή μας.

Ζούμε σε μία πολύ παράξενη εποχή, γεμάτη αντιθέσεις ανάμεσα στην πραγματικότητα και στη λογική μας, ανάμεσα και σ' αυτή ακόμα τη λογική μας. Έτσι βλέπουμε πώς ή βία επιβάλλει τη θέληση της απάνω στο άτομο και στις ολότητες πιο πολύ από ποτέ, κι' όμως αυτό δεν εμποδίζει καθόλου τις διαμαρτυρίες των τελευταίων ν'α. κούγονται πιο έντονα και πιο προκλητικά. Η δικαιοσύνη ποτέ δεν είχε φτάσει σε τέτοια εξέλιξη, πράγμα που δεν εμποδίζει διόλου την αδικία ν'αυαι πελώρια. Απάνω στο εργατικό ζήτημα βλέπουμε απ' την ιστορία πώς σε καμμιά άλλη περίοδό της οι εργαζόμενες τάξεις δεν είχαν περισσότερα δικαιώματα απ' ότι έχουν τώρα, κι' όμως γι' αυτό δεν παύουν ν'αυαι και πιο πολύ δυστυχημένες από ποτέ. Καμμιά άλλη φορά δεν είχε ακουστεί τό ιδανικό της ειρήνης πιο καθαρά και πιο αυθεντικά, μα και ποτέ δεν παρουσιάστηκαν πιο πολλές ανησυχίες, σ'αν σήμερα, για μία παγκόσμια σύρραξη. Και τόσες άλλες γνωστές αντιθέσεις.

Μα δεν είναι μονάχα αυτό που χαρακτηρίζει την εποχή μας. Μία ανησυχία, μία νευρικότητα που έχουμε όλοι μας για τη νέα ζωή που πάμε. Γιατί ; Γιατί κρύβει μέσα της τό άγνωστο, γιατί είναι σκεπασμένη απ' τό μυστήριο. Αυτή είναι ή απάντηση που κατάντησε πια κλασσική αφού την άκουες απ' όλους, γι' αυτό αν κι' όλοι μας ζητάμε να φτάσουμε μια ώρα αργότερα σ'αυτή τη νέα εποχή, τούλάχιστο για να βγούμε απ'αυτή την άοριστία, όμως κι' όλοι μας φοβόμαστε κι' άδημονούμε όσο την πλησιάζουμε. Κι' άκοϋμε, άπάνω σ' αυτό, άλλους να μ'ας λένε, πώς τό πολύ πολύ που έχουμε να κάμουμε είναι να σταυρώσουμε τα χέρια και να περιμένουμε μοιρολατρικά, σ'αν ν'αρχονται οι εποχές μονάχες τους χωρίς ν'αχουν διαπλαστεί από μ'ας τους ίδιους. Άλλους π'ολι πώς πρέπει ν' αντιδράσουμε σ' αυτό που έρχεται, μ' άλλα λόγια να σταματήσουμε εδω που είμαστε και ν' αρχίσουμε να γυρνάμε πίσω, στους περασμένους αιώνες. Και σ' αυτούς που λένε τα παραπάνω δε θ'άπρεπε να δίνει κανείς καμμιά προσοχή, αν δεν ήταν ένας μεγάλος αριθμός στο τόπο μας. Ωστόσο άκοϋμε και πολλούς που λένε πώς πρέπει να δουλέψουμε για τό μέλλον που θα μ'ας έρθει, μα για τους σκοπούς που θα πρέπει να εργαστούμε και για τα μέσα που θα πρέπει να μεταχειριστούμε, κοντεύει να υπάρχουν τόσες θεωρίες όσοι είναι κι' αυτοί που λένε πώς πρέπει να δουλέψουμε, και μ' αυτό καταλήγουμε να κάνουμε αυτό που λένε οι πρώτοι, αν και δεν τό θέλουμε, ν'αχουμε δηλαδή σταυρωμένα τα χέρια, αφού ό καθένας μας πιστεύει πώς ή θεωρία που ακολουθεί είναι ή καλύτερη απ' όλες τις άλλες και δεν έννοει να κάμει καμμιά παραχώρηση άπάνω σ' αυτή. Κι' έτσι μια τέλεια άσυνεννοησία μ'ας κάνει ν' άδρανοϋμε ίσια ίσια τη στιγμή που οι περιστάσεις μ'ας επιβάλλουν τό αντίθετο. Κι' αυτό γίνεται στη διανοούμενη τάξη, πιο πολύ από καμμιά άλλη, στη τάξη εκείνη που θ'άπρεπε πριν πολύ καιρό ν'αχε καταλήξει κάπου και να εργάζεται τώρα συστηματικά όχι πια για τό σχέδιο μα για τόν έρχομό αυτού του σχεδίου του μέλλοντος, ενός μέλλοντος που θα χαρίσει τη κοινωνική δικαιοσύνη για να μην υπάρχει πια αυτή ή άτιμωτική για τό πολιτισμό μας έκμετάλλευση του ανθρώπου απ' τόν άνθρωπο.

Μπροστά σ' όλη αυτή τη κατάσταση της εποχής μας ένα ερώτημα βγαίνει απ' ό-

λους μας : « Ποιός είναι ό φταίχτης της σημερινής μας κατάντιας ; Ποιός φταίει για την έλλειψη πίστης στις άξίες του πολιτισμού μας. Ποιός είναι ό αίτιος του μεγάλου αυτού κοινωνικού άδικου ; » Όλος ό κόσμος θα σου ειπεί πώς είναι οι καινούργιες συνθήκες της ζωής που έδημιουργήθηκαν έπειτα από μια ραγδαία εξέλιξη που πήραν οι θετικές επιστήμες. Αυτό δηλαδή που κανένας μας δεν θ'άπρεπε να πιστεύει, γιατί αυτό που έγινε βγήκε μέσα από τα ίδια μας τα χέρια, βγήκε απ' αυτή τη πρόοδο, γι' αυτό είναι και πολύ άνόητο να λέμε πώς πέσαμε θύματα αυτού που κάναμε έμεις οι ίδιοι. Κάτι άλλο όμως που θ'άπρεπε όλοι μας ν'αχουμε παραδεχτεί, κι' όμως κανείς μας δε θέλει να νοιώσει, είναι πώς ό καθένας μας χωριστά κι' όλοι μαζί φταίμε, γιατί, αφού βρισκόμαστε μπροστά σ' εκείνο που κάναμε, δε θέλουμε να καταλάβουμε πώς κι' ή ζωή μας, σ'αν κοινωνικοί παράγοντες που είμαστε, πρέπει να συμβιβαστεί μ' αυτό τό καινούργιο που έδημιουργήσαμε. Άν θελήσεις ναύρεις τόν αίτιο της κοινωνικής άδικίας και ρωτήσεις τό κεφαλαιοκράτη, θα σου ειπεί πώς φταίνε οι εργαζόμενες τάξεις που πήραν τα μυαλά τους άερα με τους « έπίγειους παραδείσους » και πώς για να δούμε καλύτερες μέρες πρέπει και με τη βία ακόμα να τις βάλουμε στη θέση τους, κι' αν πάλι ρωτήσεις τόν εργάτη θα σου άπαντήσει πώς φταίει ό κεφαλαιοκράτης, που άδιαφορεί για τη δυστυχία του και γι' αυτό πρέπει να τόν βγάλει απ' τη μέση και να επιβάλλει τη δικτατορία του. Κι' αν ώστόσο θελήσεις ναύρεις τόν υπεύθυνο για όλα τα μεγάλα ζητήματα που μ'ας άπασχολούν, πιστεύοντας τόν καθένα χωριστά, θα πρέπει να παραδεχτείς στο τέλος πώς κανείς μας δε φταίει, γιατί ή καθένας μας ρίχνει τα βάρη στον άλλο. Κι' άκοϋς να σου υποστηρίζουν πώς δεν φταίνε όχι μονάχα εκείνοι που τους σπρώχνει τό συμφέρον κι' ό έγωϊσμός ή ή δυστυχία κι' ή άπόγνωση, και δεν μπορούν γι' αυτά να κρίνουν άμερόληπτα, μα υποστηρίζουν ακόμα πώς δε φταίνε κι' αυτοί οι διανοούμενοι σ'αν ν'αυαι κάτι ξεχωρο απ' τη ζωή και γι' αυτό δεν παίζουν ρόλο μέσα στη κοινωνία.

Θ' άξιζε, αλήθεια, μια και φτάσαμε ως εδω, να ιδούμε γιατί άδρανοϋν οι μορφωμένοι, εκείνοι δηλαδή που θ'άπρεπε πρώτοι να περπατούν στο δρόμο του μέλλοντος. Για μένα δυό εξηγήσεις μπορούν να δοθούν άπάνω σ' αυτό : " Η θέλουμε να πιστεύουμε εκείνα που ή φαντασία μας έχει δουλέψει μέσα μας και γι' αυτό δεν μπορούμε να βλέπουμε τη ζωή όπως είναι, ή τη βλέπουμε όπως είναι και δε θέλουμε να την πιστέψουμε, γιατί είμαστε δεμένοι άπάνω σε μια νοσηρή νοοτροπία. Κι' εξηγοϋμαι καλύτερα με δυό παραδείγματα : Βρίσκει κανείς πολλούς, που αν και με τη περιουσία τους ή με τις ικανότητές τους θα μπορούσαν να ζουν θαυμάσια κάτω απ' τό σημερινό καθεστώς, παρ' όλα αυτά έχουν γίνει μαρξιστές κι' έρχονται έπειτα να σου υποστηρίξουν σοβαρά πώς όλες οι έκδηλώσεις και οι ένέργειες του άτόμου και της ομάδας έχουν για μοναδικό αίτιο τα οικονομικά συμφέροντα. Άν το μ'ας, πές τους, πώς δεν είναι τό συμφέρον που τους έκαμε κομμουνιστές μ' ό μεγάλους τους άλτρουϊσμός, αφού με τα μέσα που έχουν θα μπορούσαν να ζήσουν άξιόλογα μέσα στις σημερινές οικονομικές συνθήκες. Τί έγινε δηλαδή ; Στην άρχή θέλησαν να βοηθήσουν για τη προσαρμογή μας στους καινούργιους όρους της ζωής, όπως έχουν δημιουργηθεί τώρα, τραβώντας έτσι προς την πραγματική πρόοδο, μα ή φαντασία τους ήταν άπαιτητική, ήθελε να δει από τώρα πώς θα ζει ό καθένας μας αύριο, οικονομικά άνεξάρτητος. Ό Μάρξ τους έδινε μια τέτοια εικόνα που τους ικανοποιούσε άπόλυτα, μα δίπλα σ' αυτή είχε και μια άλλη, την εικόνα του διαλεκτικού ύλισμού. Άφου λοιπόν δέχτηκαν ευχάριστα την πρώτη, γιατί να μη δεχτούν και τη δεύτερη μια και τη ζωγράφισε ό ίδιος ζωγράφος που τόσο πετυχημένη είχε φτιάξει και τη πρώτη ; Αυτό και έκαμαν. Κι' έτσι έπειδή πιστεύουν σ' αυτό που περισσότερη φαντασία παρά σκέψη τους έκαμε ν' άσπαστούν, δεν μπορούν να βλέπουν εκείνο που πραγματικά έγινε, δηλαδή πώς έγιναν μαρξιστές από άλτρουϊσμό. Άλλες πάλι φορές

βλέπουμε όχι λίγους, που αν και δείχνουν πραγματικά συμπόνια για τις αδικημένες εργατικές τάξεις και μεγάλο ενδιαφέρον για το κατόντημα που φτάσαν όλες η αξιολογικές μας κατευθύνσεις, όμως ούτε συζήτηση μπορείς να τους κάνεις για μια κοινωνική μεταρρύθμιση. Έννοούν να ζήσουν κάτω απ' τη σημερινή κοινωνική όργα νωση που πρέπει να ναι ίδια κι' απaráλλαχτη μ' εκείνη που ζούσε ο πατέρας τους, ο παππούς τους κι' όλοι τους οι άλλοι πρόγονοι. Και το υποστηρίζουν αυτό πολλοί, που θάχαν συμφέρο να γίνει αυτή η αλλαγή στις συνθήκες τις οικονομικές που ζούμε. Μά' ωστόσο η περιστάσεις μās καλούν να δώσουμε λύσεις. Ως τότε θ' αφίνομε τον έαυτό μας να σέρνεται μονόπλευρα από μερικά υποκειμενικά του στοιχεία; Πότε θα πάψουμε να χουμε παρεξηγημένους τους έαυτούς μας και σά συνέπεια τους άλλους συνανθρώπους μας και τη ζωή με τά νοήματά της; Είναι ανάγκη να λείψουν πιά αυτές οι παρεξηγήσεις και για να λείψουν πρέπει ο καθένας μας να κάμει μέσα του κάτι σάν απολογισμό, για τις αντιλήψεις που είχε ίσαμε σήμερα κι' έπειτα να δη αν αυτά που πίστευε τόσο καιρό, βρίσκονται σ' άμεση επαφή με τη ζωή όπως ο ψυχικός μας κόσμος μās τη δίνει να τη νοιώσουμε. Όσα απ' αυτά που πίστευε βρει σάπια ως τά πετάξει κι' ως μή σκεφτεί πώς πέφτει έτσι ο έγωϊσμός του, αφού απ' την άλλη μεριά τó κακό σιάχνεται, μιά και θα μπορεί να ναι υπερόφανος γιατί είχε τη δύναμη και τον άνδρισμό να βγάλει από πάνω του εκείνα που δέ β' ηκε σωστά. Άμα γίνει αυτό τότε κι' οι αντιθέσεις της ζωής που μās φαίνονται σάν πραγματικά προβλήματα θα πάψουν να μās κάνουν έντύπωση γιατί θα ξέρουμε πώς όλοι μας ως τώρα βοηθούσαμε να υπάρχουν. Άφου τó νοιώσουμε αυτό καλά τότε σά συνέπεια, σάν ανάγκη θάρθει η δράση, αλλά μιά δράση καθοδηγημένη απ' τη λογική που θάχει σκοπό να σηκώσει αυτές τις αντιθέσεις κι' έπειτα απ' όλα αυτά τó άγνωστο που κρύβει μέσα της η αύριανή εποχή θα πάψει να μās τρομάζει.

Είναι καιρός πιά οι μηχανικοί να πάψουν να άρνιοούνται να κάμουν τó σχέδιο η να δυστροπούν για τó πιά είναι τó καλλίτερο, αφού τó σπίτι θα κτιστεί, κι' επειδή είναι ένα θα χρειαστεί κι' ένα σχέδιο. Κι' ως μήν άργούνε, γιατί θάρπεπε από καιρό να χουν έτοιμο τó σχέδιο και τώρα να επιστατούν στο κτίσιμο, γιατί οι εργάτες, με τó δικίο τους, δέν μπορούσαν πιά να περιμένουν τους μηχανικούς κι' έτσι καταπίστηκαν μονάχοι τους στη δουλειά μ' ένα σχέδιο που βρήκαν μπροστά τους ανεξέλεγκτο κι' άδιαφορώντας αν τó σπίτι που θα κτίσουν θά ναι στερεό η άμορφο μιά και πρέπει να δουλέψουν για να φάνε αφού πεινοούν.

Άθήνα 21/5/33

ΠΑΡΙΣ Κ. ΛΙΑΡΟΥΤΣΟΣ

ΠΡΟΣΩΠΑ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΑ

Η «Ιδέα» και η Δημοκρατία.

Η «Κοινωνική έρευνα», χωρίς να εγκαταλείψει τó δημοκοπικό ύφος της, μās καλεί να εξηγήσουμε πώς έννοούμε τη Δημοκρατία και τί επιδιώκουμε γυρεύοντας μιά δημοκρατική κοινωνική εξέλιξη πέρα από τόν καπιταλισμό. Τό κάνουμε πολύ εύχαρίστος, όχι για χάρη αυτού του περιοδικού, που δυστυχώς δέ θέλει η δέν μπορεί να κρατηθεί σ' ένα σοβαρό επίπεδο, αλλά για χάρη των αναγνωστών μας και για να είμαστε εξηγημένοι με τόν καθένα.

Πιστεύουμε πώς η κοινωνία μας περνά μιά τρομερή κρίση και πώς η κρίση αυτή όφείλεται στη χρεωκοπία του κεφαλαιοκρατικού καθεστώτος. Σ' αυτό τó σημείο είμαστε σύμφωνοι με όλους τους θεωρητικούς της άριστερας. Ποθοόμε συνεπώς κ' έμεις μιά βαθιά κοινωνική αλλαγή. Δέν έχουμε την άφέλεια να όρίσουμε από πριν τη μορφή της αύριανής κοινωνίας και δέν πιστεύουμε στις προφητείες. Τό μέλλον είναι άπρόβλεπτο κ' οι δυνατότητές του άπειρες. Αισθανόμαστε όμως πώς η κοινωνία του μέλλοντος, για να θεραπεύσει τά δεινά του καπιταλισμού, θα στηριχτεί σε μιά πιά λογική όργάνωση της παραγωγής. Τό ιδανικό της πρέπει να είναι η κατάργηση των προνομίων της γέννησης και του πλούτου, η υλική ίσότητα των ανθρώπων. Αυτά στις πολύ γενικές γραμμές. Τά ειδικότερα ζητήματα είναι ζητήματα τεχνικά, άπάνω στα όποια δέν μπορεί να υπάρξει όμοφωνία από πριν. Θα λυθούνε στην πράξη, μέσα στα όρια της πραγματικότητας και σύμφωνα με τις επιταγές της ζωής.

Πώς θα βαδίσουμε προς τά εκεί; Κι' αυτό είναι ζήτημα τεχνικό, αλλά είναι συνάμα και ζήτημα ήθικό. Σάν ιδεαλιστές δέν μπορούμε να δεχτούμε, όπως οι κομμουνιστές, ότι όλα τά μέσα είναι θεμιτά για την επιτυχία του σκοπού αυτού. Μήτε μπορούμε να θυσιάζουμε την πολιτική έλευθερία, που τη θέσαμε κι' αυτήν πρωτίστως σάν ένα αίτημα ήθικής τάξης (βλ. στο προηγούμενο φύλλο μας ένα άρθρο με τόν τίτλο «Έλευθερία και βία»). Ο ιδεαλισμός μας μās επιβάλλει να άποκηρύξουμε ταυτόχρονα, και με την ίδια αδιαλλαξία, τη σοβιετική δικτατορία και τη φασιστική τρομοκρατία. Η άποδοχή των συστημάτων της βίας, η συνεργασία με όποιαδήποτε τυραννία, θα είτανε για μās μιά προδοσία των αρχών μας.

Μά κι' από την νεχνική, την καθαρά πλιτική άποψη, προτιμούμε τη δημοκρατική εξέλιξη από τη βίαιη επανάσταση. Δέν πιστεύουμε στις θαυματουργικές λύσεις των μεγάλων ιστορικών προβλημάτων. Πιστεύουμε ίσια-ίσια πώς οι αίμοχαρεις θαυματουργοί κάνουν περισσότερο κακό παρά καλό, τυραννώντας και σπαράζοντας κατά τó κέφι τους τους λαούς στο όνομα υποθετικών «ιστορικών νόμων». Τό κοινωνικό πρόβλημα δέ θα λυθεί σε μιά νύχτα μήτε σε δέκα χρόνια. Η Εύρώπη θα κοπιώσει πολύ άκόμα ώσπου να πραγματοποιήσει μιά ανώτερη μορφή κοινωνίας. Και χρειάζεται να προετοιμάζουμε την άνοδο αυτής της κοινωνίας με έπιμονή και ψυχραιμία, μες στα όρια του δυνατού, προσέχοντας μήν αύξήσουμε τριγύρω μας τη δυστυχία και την άπόγνωση με καταστροφικές λύσεις, που δέν είναι άλλωστε λύσεις. Οι μπολσεβίκοι άρχηγοί είταν εξαίρετοι άνθρωποι της δράσης, επηρέασαν βαθιά την ιστορία και κέρδισαν τη δόξα. Γκρέμισαν την άπολυταρχία και τόν καπιταλισμό, ίδρυσαν ένα

νέο Κράτος, ἔθεσαν τὴ σφαγίδα τους στὴ ζωὴ ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων. Μὰ δὲν ἔλυσαν τὸ πρόβλημα τῆς πείνας, κι' αὐτὸ εἶναι τὸ μεγάλο πρόβλημα.

Γιὰ μιὰ κοινωνικὴ πρόοδο, τέτοια πού τὴ φανταζόμαστε ἔμεῖς, ἡ Δημοκρατία εἶναι τὸ μόνο κανάλι. Ἐπειδὴ εἶναι τὸ πιὸ εὐλύγιστο πολίτευμα, τὸ πιὸ ἀνοιχτό, τὸ πιὸ ἑξελικτικό, καὶ μονάχα αὐτὴ μπορεῖ νὰ ἐγκλωπώθῃ ὅλες τὶς ἀνάγκες τῆς σύγχρονης κοινωνίας, νὰ καθρεφτίσει ὅλες τὶς τάσεις τῆς σύγχρονης ζωῆς καὶ νὰ τὶς ἰσορροπήσει, βαδίζοντας ὀλοένα πρὸς τὰ ἔμπρῳς. Ἡ σύγχρονη Δημοκρατία ἀπομακρύνθηκε κιόλας ἀρκετὰ ἀπὸ τὶς βασικὲς ἀρχὲς τοῦ ἀστικοῦ καθεστώτος, ξεπέρασε τὸ ἀπαραβίαστο τῆς ἰδιοκτησίας, τὴν ἱερότητα τῆς κληρονομικῆς διαδοχῆς, τὴν ἀρχὴ τῆς ἐλευθερίας τῶν συναλλαγῶν. Ἡ τάση της πρὸς τὰ ἀριστερὰ εἶναι ἔκδηλη. Κι' ἂν ἡ τάση αὐτὴ εἶταν ὡς σήμερα ἀσυνείδητη, ἄς τὴν κάνουμε συνείδητὴ. Ἄν εἶταν ἀρχή, ἄς τὴν κάνουμε γρήγορη. Εἴμαστε πρόθυμοι νὰ προχωρήσουμε πολὺ ἀριστερώτερα, ἂν μᾶς ἐγγυηθοῦνε τὴν ἐλευθερίαν τοῦ πνεύματος καὶ τὴν ἐλεύθερη λειτουργία τοῦ πολιτεύματος. Ἄλλο τίποτα δὲ γυρεύουμε. Καὶ ξέρουμε πὼς δὲν εἶναι λίγοι οἱ νέοι ἰδεολόγοι πού συμφωνοῦνε νὰ ἀπόλυτα μαζί μας σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο.

Ἐπειδὴ συχνὰ μᾶς εἶπανε φασίστες καὶ ὀπαδοὺς τῆς κεφαλαιοκρατίας, μιὰ παρατήρηση εἶναι ἴσως χρήσιμη ἐδῶ-πέρα. Οἱ ἰδεαλιστὲς διανοούμενοι, στὴ μέγιστη πλειοψηφία τους, παντοῦ καταδίκασαν τὸν καπιταλισμὸ καὶ παντοῦ ἀρνήθηκαν νὰ συνθηκολογήσουν μὲ τὴ φασιστικὴ δικτατορία. Ἄν ὑπάρχει σήμερα στὴ Γερμανία μιὰ τάξη πού ἀντιδρᾷ στὴν τυραννία, δὲν εἶναι ἡ ἐργατικὴ τάξη, ἀλλὰ ἡ τάξη τῶν διανοουμένων, πού πρεσβεύουν αὐτὰ πού πρεσβεύουμε κι' ἔμεῖς. Παντοῦ ὅμως ὁ φασισμὸς βρῆκε πολλοὺς καὶ θερμοὺς ὀπαδοὺς στὶς τάξεις τῶν μαρξιστῶν. Καὶ μερικοὺς ἀρχηγούς. Οἱ ἔχθροι τῆς ἐλευθερίας συνεννοοῦνται καλὰ ἀναμεταξύ τους.

Θ.

* Ἐνας καθηγητὴς παρεκτρέπεται.

Ὁ κ. Σίμος Μενάρδος, καθηγητὴς καὶ πρόην πρύτανης τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ἀθήνας, διπλωματοῦχος τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ὁξφόρδης, δημοσίευσε στὴν ἐφημερίδα «Ἐστία» τὴν 12 Μαΐου ἕνα γράμμα ἀληθινὰ σκανδαλώδες. Ἀποροῦμε εἰλικρινὰ καὶ γιὰ κείνον πού τὸ ἔγραψε καὶ γιὰ κείνους πού τὸ φιλοξένησαν στὶς στήλες τους. Σ' αὐτὸ τὸ γράμμα κρίνεται, μὲ τὸ πιὸ μόρτικο ὕφος, ὁ Ἀλέξανδρος Πάλλης, ἕνας ἀπὸ τοὺς πιὸ σεβαστοὺς ἀνθρώπους τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἡλικίας ὀγδόντα δύο χρονῶν. Χαρακτηρίζεται ὡς «κουνούπι» καὶ ὡς «βλάμη» καὶ τονίζεται πὼς «δὲν σκαμπάζει οὔτε ἀπὸ Ὅμηρο, οὔτε ἀπὸ Εὐαγγέλιον, οὔτε κἂν ἀπὸ Ἐρωτόκριτον ἢ Βηλαράν» κι' ἀκόμα πὼς οἱ φιλόλογοι τοῦ «ἔτριψαν τὴ μούρη». Τὸ νὰ βγαίνει νὰ μετρηθεῖ ὁ κ. Μενάρδος μ' ἕναν Πάλλη εἶναι ἀστεῖο. Τὸ νὰ μιλᾷ γιὰ τοὺς ἀνωτέρους του σὲ τέτοιο ὕφος εἶναι μιὰ κακὴ πράξη. Ὁ κ. καθηγητὴς προσφέρει ἑλεεινὰ παραδείγματα στοὺς φοιτητὲς του καὶ πολὺ ἀσχημα ἐκπληρώνει τὸν προορισμὸ του.

«Στὴν καρδιά τῆς κρίσης»

Ἡ συνέχεια τῆς μελέτης τοῦ κ. Σπύρου Μελά, πού φέρει αὐτὸν τὸν τίτλο, ἀναβάλλεται γιὰ τὸ ἐρχόμενο φύλλο τῆς Ἰδέας. Ὁ κ. Μελάς δέχτηκε πρόσκληση ἀπὸ τὴν ἰσπανικὴ κυβέρνησιον γιὰ νὰ μελετήσῃ ἐπὶ τόπου, μαζί μὲ ἄλλους διανοουμένους, ἀντιπροσώπους εὐρωπαϊκῶν κρατῶν, τὴν ἐργασία, πού γίνεται στὴν Ἰσπανία κάτω ἀπὸ τὸ νέο δημοκρατικὸ καθεστῶς.